

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

4

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 4 (361), April, 1978, Vol. XXXI

Головний Редактор д-р Степан Галамай

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1978-ий РІК

Країна	Річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	20 дол.	10 дол.	6 дол.	2 дол.
Австрія	300 шіл.	150 шіл.	80 шіл.	30 шіл.
Аргентина	5000 пез	2500 пез.	1500 пез.	500 пез.
Бельгія	800 б.фр.	400 б.фр.	200 б.фр.	80 б.фр.
В. Британія	10 ф.	5 ф.	2,70 ф.	90 п.
Канада	25 дол.	12.50 дол.	7 дол.	2,50 дол.
США	25 дол.	12.50 дол.	7 дол.	2,50 дол.
Німеччина	50 н.м.	25 н.м.	15 н.м.	5 н.м.
Франція	100 фр.	50 фр.	30 фр.	10 фр.
Швеція	100 кор.	50 кор.	30 кор.	10 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

Адреси наших Заступників на стор. 3-ій обкладинки

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

Визвольний ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 4 (361)

КВІТЕНЬ, 1978

Річник XXXI

Зміст IV-ої книжки

В 1917-му році

М. ВІЛЬШЕНКО: «ПРИЙДИ ВЕСНО»	387
МИКОЛА УГРИН-БЕЗГРИШНИЙ: ГУРТОМ В РЯДИ (вірш)	388

60-ліття січневих дат

І. ДМИТРІВ: БРИТАНЦІ ПРО УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ	389
Сот. ІВАН ЗАНЬКО-ЗАНЬКЕВИЧ: КОРОТКИЙ ПЕРЕГЛЯД МОЇХ ПЕРЕЖИВАНЬ ПІД ЧАС ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНИ	395
Д-Р МИКОЛА КЛИМИШИН: СТЕПАН ЛЕНКАВСЬКИЙ — ЙОГО РОЛЯ У ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТЬБІ	407

Матеріали й документи з покеволеної України

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТВ'ЯЗНІ В МОСКОВСЬКИХ ТЮРМАХ І КОНЦТАБОРАХ (закінчення, 3)	416

До джерел московського імперіялізму

ПЕТРО БАЛЕЙ: КРИТЕРІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В МАРКСИЗМІ (продовження, 5)	429

З галерії творчості наших письменників і поетів

Д-Р МИКОЛА М. АРКАС: ПОВІСТЬ ПРО НАШ СТЕП ШИРОКОДОЛИЙ (27)	435
ГЕО СИВАШ: ПОВІРТЕ НА СЛОВО (повість, продовження, 8)	446
ІГОР ШАНКОВСЬКИЙ: НАРОДЖЕННЯ (вірш)	454

Наука і дослід

Д-Р МИХАЙЛО КУШНІР: БОЛЬШЕВИЦЬКА ФІЛОСОФІЯ; частина II: Джерела	455
ОЛЕКСАНДЕР ДРАЖНЬОВСЬКИЙ: СКИТИ — Мова скитів, анти, слов'яни й Русь (продовження, 8)	465

Критика й огляди

ЯРОСЛАВ ГРИНЕВИЧ: МЕДАЛЬЙОНИ — Риски до портретів І. Франка, В. Стефаника, М. Вороного, К. Гриневичевої і стрілецьких бардів — Л. Лепкого та Р. Купчинського	474
АННА ФРАНКО-КЛЮЧКО: ФРАНКО І ГАНДІ (продовження, 2)	488
Ю. СЕМЕНКО: ЗАМЕТЕНИМИ ШЛЯХАМИ	494
О. Д-Р ІВАН ТИЛЯВСЬКИЙ: ДО 25-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ МАЛОЇ СЕМІНАРІЇ В РИМІ	502
(а.п.): СТВОРЕНО ВІДДІЛ АФ АБН У НЬЮ-ЙОРКУ	505

З листів до Редакції

Д-Р ОЛЕГ С. ПІДГАЙНИЙ: ДО ПОНЯТТЯ «РЕВОЛЮЦІЇ» У ПРОГРАМІ ЛІВОВОГО ВІДЛАМУ УРДІ	507

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

Олена Л. Кульчицька (* 15.9.1877 р. м. Березжани — † 8.3.1967 р.)
КАРТИНА З ЦИКЛУ ЛІНОРИТІВ »МАТИ«*

*) Copyright 1978 © Ukrainian Publishers Limited.
Усі права репродукції світлин цієї серії застережені за Українською Видавничою Спілкою в Лондоні.

Не дозволяється нікому поширювати, копіювати, ані передавати цих світлин у якій би це не було формі, або яким би це не було способом без письмового дозволу УВС.

В 1917-МУ РОЦІ

Я. ВІЛЬШЕНКО

»ПРИЙДИ ВЕСНО!...«

Весно, Весно! Втретє вже приходиш — втретє в цю всесвітню грозу. Втретє йдеш прибирати военні цвинтарища, руїни і згарища зеленню, а Май, твій милий, квітчати їх пишнobarвними, запашними квітами. Втретє... та як інакше, як інакше!..

Вперше й удруге ти не жаліла нещасній, окривавленій Ненці-Землі ні зелені, ні квітів, ні сонця, ні соловейкового лящіння, ані жайворонкових трелів. Ти сипала всіми чарами — неначе бажала винагородити нещасну земленьку за всі терпіння, за рани, завдані війною.

Й пишалися зеленню і квітами цвинтарища й пишалися зеленню і квітами згарища й руїни... Та не гоїлися рани в наших серцях, в душах наших.

Ні, краса, принада, чар весни ще більше вражали глибокі рани, ще більше ятрили їх...

Удар за ударом падав на нашу Рідну Країну, на Нарід наш... Непевність, зневіра, безнадія сповняла душі наші. А Ти, Весно, сміялася, сипала сонця промінням, зеленню, квітами, чаром... неначе бажала показати нам на віч яке гарне це життя, який чарівний світ.

Весно, Ти мучила нас! Ти будила в нас прибитих, принижених, безсилих ще більший жаль, ще лютіший біль, ще більш ятрила рани наших душ...

Аж ось і втретє прийшла ти до нас! Та як уже інакше, як інакше! Пізно приходиш ти, а йдеш поволі, несміло, неначе боїшся... Скупишся зеленню, квітами, сонця жалієш. Навіть він, твій милий Май, скупий на красу, студений, понурый...

І чогож це так? Таж у наших душах, у серцях наших, весна вповні душі надією сяють, сміються, радіють... Там, на Вкраїні, Воля, Праця, Життя повне, буйне! Там велике свято весни, життя! І ми радіємо, хоч у нас іще інакше!.. Пропала вже зневіра, пропала безнадія — нові сили будяться й у нас, нове життя — гордість і певність себе опановують уже нас...

Чогож Ти, Весно, не йдеш ураз із нами, чого припізнала свій тріумфальний в'їзд, чого?..

А може, може так і треба... Може ми занадто захоплюємося — ми, що так довго жили рабами, так довго стогнали під ярмом... Чи не викривилися душі наші, не знемігся дух, чи зневіра, безнадія і безсилля не спідлили нас, не поширили між нами до-

нощицтва, лизунства, підхлібства, плазунства, хамства... Чи рабський зір наш видержить ярке світло Волі, чи гідно стрінемо ми Ї... ми раби, що »гірших у світі немає, паралітиків із лискучими очима, великі духом — силою малі...« Чи не впадемо ми під тягарем волі... Чи як жиди в пустині тужитимемо за горшками, повними м'яса, як Скити-раби на вид батога знов перемінимося в рабів, знов кланятисямемо другим...

Ні!... Ми вже не ті... ми сильні, ми вольні душею... у нас немає ні крихітки рабських прикмет, ні лизунства, ні підхлібства, ні хамства, між нами немає донощиків, плазунів... ми всі вольні, сильні, згідні... Ми видержимо світло сонця Волі, Свободи. Ми знаємо хто ми, знаємо свою силу...

Прийди, Весно! Розсип зеленню, пишними квітами, пахоцями, чаром, залунай співом пташок, ляцінням соловейка, трелями жайворонка, засяй світлом сонечка Божого...

Прийди Весно, прийди свята!

(З журналу »Червона Калина« — У.С.С., Май 1917 р.)

Микола УГРИН-БЕЗГРІШНИЙ

ГУРТОМ В РЯДИ!

Гуртом в ряди! Борня кипить
За волю й славу України —
Од ляку ворог вже дрожить
За наші кривди і руйни!..

Доволі вже жили рабом
У власній хаті між чужими —
Із цим поганим ми п'ятном
В погорді були все між ними...

Тепер настав пригожий час
Прогнать розбійників із хати —
Засяло сонічко й для нас,
Свій хліб собі будем збирати...

Направим похибки батьків,
Незгоди, доноси й безділля
Одкинем геть!!! А всіх борців
Цінитимемо й без похмілля...

Дніпро і Сян, Кубань й Дністер
Несуть на хвилях ген світами
Побідну пісню: »Ні, не вмер
Народ вкраїнський й між катями!« ...

(Кіш У.С.С., 24. IV. 1917 р.)

60-ЛІТТЯ СІЧНЕВИХ ДАТ

І. ДМИТРІВ

БРИТАНЦІ ПРО УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ (у травні 1918 р.)

Відзначаючи цього року 60-ліття акту проголошення Самостійності України IV Універсалом Української Центральної Ради в січні 1918 року, наша увага звертається до українських і чужинецьких матеріалів, з яких зачерпуємо потрібні дані для відвіження цієї події в нашій пам'яті, як і для пороблення відповідних висновків щодо змісту й форм змагань за ідеал самостійності України.

Зокрема мають велику вартість усі ті публікації, які появились під час тієї події, або коротко після них. З їх сторінок пробивається потрібна свіжість цього повітря, яким наповнявся у 1918 році український небосклін. Вони дозволяють нам заглянути в саме нутро тодішньої міжнародної ситуації та побачити реакцію зовнішнього світу стосовно самостійності України. Ці матеріали свідчать також і про те, наскільки цей зовнішній світ був поінформований в цих часах про українську націю та її змагання до волі і яке було ставлення до життєвих потреб українського народу.

Сьогодні наша увага скупчується на одній такій публікації, що появилася 21-го травня 1918 року в Лондоні, під назвою «Ді Таймс Гістори енд Енциклопедія оф ді Вор»*. Є це 196 частина видання, яке повністю присвячене розчленуванні Росії, або «російському мирові», і на обкладинці якого відбита мапа Східної Європи з окремим відміченням України, Білорусії, Польщі, балтійських країн і Фінляндії, себто цих країн колишньої російської імперії, які ще в 1917 році вступили на шлях самобутності. Відображена там мапа України ще не охоплює цих українських земель, які були приналежні до Австро-Угорської імперії. На тій мапі проведено почерез Україну жовту лінію від Одеси, поза Київ у сторону Гомеля і на північ, яка віддзеркалює той фронт, що існував у травні між Осередніми державами і Росією, як також смуги, що мали бути опущені німцями чи австро-угорцями згідно з умовами Мирової Конференції в Берестю-Литовському.

Журнал розпочинає огляд російського «миру» загальним відміченням неfortunного закінчення періоду «ліберального імперія-

*) «The Times History and Encyclopædia of the War», part 196, Vol. 16, May 21, 1918, London.

лізму» під керівництвом кн. Львова і М. Мілюкова та його переходу почерез пароксизми «неорадикалізму» М. Керенського до пришествия більшовізму під керівництвом Леніна і Троцького. «Ставши загипнотизовані своїми вимріяними успіхами, — пише журнал, — вони не здержуються від будь-якого злочину, щоб лише прискорити спожиття наслідків. Їхня теорія всеохоплюючої експропріації перемінилася скоро у практику грабунку й мордів», які заторкнули опонентів, церкву, державні фінанси, конституційну асамблею тощо. Не зважаючи на це, маси наївпритомно вихваляють доктрину, про яку говорять між собою у «примітивний спосіб» як про «хліб, землю і мир».

На думку журналу, більшовики бажали в тому часі миру лише тому, щоб при його допомозі заінагурувати в Росії експеримент советського правління. Про світову революцію тоді ще не думали. Тому їх першим актом на міжнародній арені було запрошення противників до загального замирення. Формальні переговори з осередніми державами про принципи загального миру почалися ще перед Різдвом, а закінчилися 9-го лютого підписанням сепаратної умови з Україною, яку «німецька дипломатія виманеврувала до сепаратної екзистенції». Як знаємо, цей неfortunний вислів увійшов згодом до офіційних історичних довідників, де питання самостійності України потрактовано як німецьку інтригу, і така версія продовжувала існувати цілі десятиліття.

Внаслідок берестейських і берлінських умов, Росія утратила майже одну п'яту своєї імперії на користь Фінляндії, балтійських країн, Білорусії, Польщі та України. Разом із цим від Росії відійшли одна третя європейської людності, одна третя залізничних шляхів, одна четверта її внутрішніх ресурсів та понад три четвертих приналежних до неї до цього часу залізо-рудних і вугільних покладів. Тому не зважаючи на переговори та підписання умов, більшовицька Росія намагалася всіма силами підкопати самостійність України вже від грудня 1917 року.

Про Леніна журнал висловлюється як про «максималіста», про що німці знали, але таки допомогли йому продістатися зі Швайцарії до Росії, де він захопив владу. Зовсім природно, британський журнал висловлюється радше критично про усі події в Росії, що обеззброювали східний фронт і утруднювали позицію Антанти на західному фронті й на Балканському півострові. Через те загальна настанова до українського національного питання досить неврівноважена. То раз вони за самовизначення народів аж до відділення, то знов, маючи до діла з німецькою ініціативою на цьому відтинку в Східній Європі, було важко їм знайти правильну поставу. Але в усіх відношеннях їх поінформованість про історичні, культурні й побутові властивості народів Східної Європи, зокрема України, не підлягає ніяким сумнівам. Тому не браком поінформованості треба пояснювати тодішню настанову

британців, а лише складністю міжнародного положення, в якому Україна була спочатку ніби ближчою до інтересів Осередніх Держав, а щойно згодом могла бути корисною для інтересів Антанти.

Велика частина журналу відведена загальному обговоренню різних передумов мирових переговорів у Бересті між москвинами та німцями, як і між усіми співпартнерами цих переговорів. Тому в цій частині Україна виступає лише принагідно у зв'язку з загальним положенням. Щойно на 16-й сторінці журнал розпочинає огляд розвитку подій в Україні.

«У дні 20-го листопада, — пишеться в журналі, — коли петроградські большевики заініціювали свою кампанію замирення, більша частина південної Росії проголосила незалежність у виді Української Народньої Республіки» (III Універсал УЦР). «Україна, — продовжує журнал, — яка підлягала адміністративно Росії, складається з мало-російського уряду в Києві, Полтаві, Чернігові і в Харкові, що означає землі, розташовані між Московщиною і Польщею, Московщиною і Туреччиною. А відродження цього регіонального вияву... приписується проф. Грушевському, який в одному часі очолював катедру Історії у Львівському університеті і який оприлюднив у Ляйпцігу 1906 року підручник про український нарід. З цими ідеями німці й австрійці були обізнані, а тому від початку війни вони графічно відбиті на німецьких воєнних картах про Росію, які показували великі простори як «українські» по мові та «сепаратистичні» в настроях. А що ці ознаки не були видумкою, то це підтверджує Український Маніфест із 20-го листопада, який дефінітивно включає в українську сферу уряди Києва, Поділля, Волині, Чернігова, Полтави, Харкова, Катеринослава, Херсону й Таврії... разом з окремими землями Холму, Курська і Вороніжчини. До цього німці додали... частину території донських козаків».

Згадавши про дію Ліги Визволення України, що боролася за визволення України від «панславізму», журнал відмічає, що «після березня 1917 року події» в Україні «розвинулися швидко. До весни в Києві — серці України — уконститувалася УЦР, до червня усі публічні інституції були перебрані, а відносини з Петроградом переведено на «дипломатичні взаємини». Всюди відновлено українську мову, а «синьо-жовтий прапор України заступив червону емблему революції».

В дальшому, журнал подає, що «не зважаючи на індивідуалізм і партикуляризм, ці ознаки ще не переродилися в сепаратизм», а тому сподівання большевиків на федерацію можуть оправдатися, бо «й українці виявили від початку підкреслене заінтересування до комуністичного режиму». Але большевики, «не оспорюючи українського права на самовизначення, виступили з домаганням, щоб УЦР уступила і зробила місце в Україні советському урядові на взір петроградського». Але УЦР це відкинула, а в додатку загрожала перерванням доставки продуктів для північної Росії, «хіба-

що більшовики запевняють, що перестануть вмішуватися у внутрішні справи України й повернуть на українську територію усі ті військові відділи, які займали становища на російському фронті» проти німців. »Ще далі, вони виставили домагання про абсолютну свободу дії не лише на українському, але й на румунському фронтах«. Тоді більшовики, оскарживши ЦР за спілку з »контрреволюційною буржуазією, розпочали воєнні дії проти України«.

Цю обставину журнал пояснює собі ще так: »Нарослий конфлікт віддзеркалює також економічні й соціальні різниці між північчю та півднем Росії. Північний міський пролетаріят терпить від голоду і є готовий на соціальну революцію, тоді коли південні заможні селяни й середньої класи інтелігенція не так основно заінтересовані революційними ідеями«. Це порівняння нічого, очевидно, не варте, бо в Україні пролетаріату не бракувало, а й селянство не було таким заможним, однак воно вказує як працюють уми, коли існує потреба пояснити якесь явище чи стан. З уваги на напад більшовиків Україна була примушена заключити перемир'я з Осередніми Державами.

Досить багато місця присвятив журнал виступам представників України у Берестю. Про саму умову журнал висловлюється як про документ »окремого заінтересування« не лише тому, що він таким став, але також тому, що це був »перший міжнародний акт новопосталої держави«, який »став відтак взірцем для усіх дальших умов« на лінії Бересть-Берлін-Букарешт. Журнал помістив велику частину Берестейського договору з фотокопією підписів української делегації.

Крім мапи, про яку ми згадали на вступі, журнал надрукував фотознімку будинку в Берестю, де велися переговори, фотознімку українських вояків у Києві перед відходом на більшовицький фронт, боротьбу між українцями й більшовиками (мабуть під Крутами), фотознімку української делегації в дорозі до Берестя, вид на будинок у Києві, де працював український уряд, фотознімку проф. М. Грушевського, голови УЦР, і вид на катедру в Холмі. Є там також фотознімка спеціальної української комісії в Берліні, вид на пам'ятник Богданові Хмельницькому на Софійській площі в Києві і ще деякі інші ілюстрації того часу.

Не зважаючи на фронти і революцію в Росії, Лондон, як бачимо, був докладно інформований про розвиток подій в Україні, може навіть докладніше, ніж про це знали самі народні маси в Україні. Помічення авторів матеріалу входять досить глибоко в суть справи. Перший період дії УЦР залишив назовні досить невиразне поняття про властиві інтенції народу на шляху до самостійности, що напевно заважило на мобілізації публічної opinio на Заході, зокрема у країнах поза Осередніми Державами. А це відбулося також і на Україні!

В журналі мова про те, що після проголошення III Універсалу Центральна Рада, змагаючи до миру, була приготована взяти участь у будь-яких мирових переговорах, хоч і не без вагання. У цьому добачається деякі зовнішні впливи, хоча виразно їх не називає. Щойно большевицькі наїзди на українську територію примусили Раду заключити мир з Осередніми Державами, хоч вона була свідомою того, що цей мир «не лише розломить російський мілітарний і дипломатичний фронт, але й відверне західні ресурси від південної Росії», себто — від України.

Згадує журнал і про заходи Ради забезпечити за собою Холмщину, що в цей час перебувала під окупацією німецьких військ, а також і про вимоги що до східної Галичини, яким спротивлявся кн. Чернін, тодішній міністер зовнішніх справ Австро-Угорщини. Але Рада домоглася таки запевнення, що у випадку відступлення Галичини від «унії з австрійською державою, лише велике князівство Вістулі із князівствами Авшвіцу і Затору повинні б відійти до Польщі, але старинне королівство Галичини і Лодомерії повинні прилучитися до України». Із другої ж сторони, Осередні Держави «взяли на себе зобов'язання ефективно гарантувати незалежність України, — зумовлення, приготоване для еventуальностей зі сторони Польщі чи з Півночі».

Спеціальна Місія Центральної Ради прибула до Берестя в часі Різдва з мандатною декларацією, датованою 24-го грудня, в якій сказано, що «Українська Народня Республіка, репрезентована Генеральним Секретаріатом, діє незалежно в питаннях міжнародного права і разом з іншими чинниками бажає взяти участь в усіх мирових переговорах, конференціях і конгресах».

«У дні 8-го січня 1918 року, — пише журнал, — М. Всеволод Голубович, український Секретар Стану для комерційних та індустріальних справ, взяв участь у перших прелімінарих дискусіях у Берестю-Литовському... У дні 10-го січня М. Голубович предложив становище від імени В. Винниченка як Голови Секретаріату і М. Шульгина, як секретаря Зовнішніх Справ, у якому виявлено мотиви Української Республіки щодо її пов'язання із стараннями про мир, і в якому предложено мирову програму Ради». Ця програма виключала анексії та відшкодування і включала «самовизначення для усіх і відшкодування малим народам». При цьому «Рада настоювала, що лише мир із федеральним російським урядом, або його еквівалентом, може уважатися за правосильний. У дні 12-го січня Осередні Держави запросили українських делегатів узяти участь в конференції у формі повноправних представників України, незалежність якої ще треба було визнати. Троцький погодився на це хоч із ознаками невдоволення.

У дні 26-го січня «петроградський совет формально проголосив війну Раді, а кілька днів пізніше Троцький представив учасникам конференції певне число автентичних українських большевиків».

Але делегати Осередніх Держав таки підтвердили своє визнання київської Центральної ради та її представників. Вони підписали з нею умови, не зважаючи на це, що 8-го лютого Київ опинився в більшовицьких руках. Щойно під натиском маршуючих на схід німецьких і австрійських військ більшовики підписали 8-го березня умови і ратифікували їх у Москві конгресом пролетаріату.

Обговорюючи поодинокі аспекти Берестейської умови стосовно України, журнал відмічає той переполох і невдоволення, що по-стали в Польщі на вістку про повернення Холму до України. На цю вістку тимчасовий Польський уряд подався до димісії, Краків убрався в чорні прапори, а польський клюб у Відні й польські громади у світі виступили із протестами «проти четвертування країн їхньої рідної землі».

Не зважаючи на цю першу, радше стриману, а подекуди навіть здивовану поставу британського журналу до передбачуваних Берестейською умовою західних і північно-західних границь України, в 20-их і пізніших роках т. зв. лінія Курзона не багато відбігала від того, що лягло як загальний принцип на політичну карту Східної Європи в січні й лютому 1918 року.

Під час Першої і Другої світової війни Україна мала нещастя перебувати на перехресті воєнних дій ворогуючих бльоків — бльоку, в якому домінуючу роль відігравала Німеччина, яка була рівночасно ворогом Вел. Британії, Франції, США, і бльоку, в якому велику роль відігравала імперіялістична Росія, яка була рівночасно союзником Антанти. Для своїх державницьких аспірацій Україна потребувала моральної підтримки тих сил Заходу, котрі стали переможцями в тому світовому конфлікті.

Для тодішньої Центральної ради виглядало, що не було іншої альтернативи, але тільки підписання договору в Бересті. Крім позитивів, що їх давало міжнародне, точніше визнання незалежності України Центральними державами був той якраз негатив, що вже були позначки на те, що переможцями вийдуть держави, об'єднані в Антанті.

Пригадаймо собі, що на переломі 1944 р. через ген. П. Шандрука робили німці пропозиції заключити договір з Українським Правлінням, але й Голова Я. Стецько і Провідник Степан Бандера ці пропозиції відкинули, залишаючись й далі в концентраційному таборі . . .

Сьогоднішній уклад сил і політичних відносин на Сході Європи такий, в якому Україна може розраховувати на більш пряме заінтересування і моральну підтримку Заходу, що перебуває вже довший час під тиском московського імперіялізму. Це творить пряму і надійну підвалину під усі наші концепційно-стратегічні планування і визвольну дію на міжнародному полі, хоч у суті мусимо наголошувати завжди принцип власних духових і фізичних, а в тому й ідейно-політичних сил нації.

Сот. Іван ЗАНЬКО-ЗАНЬКЕВИЧ

КОРОТКИЙ ПЕРЕГЛЯД МОЇХ ПЕРЕЖИВАНЬ ПІД ЧАС ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНИ В 1918-1920 РОКАХ

Після заключення Берестейського миру, в лютому 1918 року, австрійська армія на відтинку Буковини влітку перейшла в Україну, а мене, як українця, було іменовано надпоручником і зв'язковим старшиною між австрійською армією та українським урядом. Отак я дістався аж до Одеси, до штабу Ортскоманди генерал-оберста Богм-Ермолі. В Одесі, вже на пенсії, жив мій дядько, Матвій Занько-Занькевич, колишній директор гімназії в Любліні. В Одесі я познайомився з українською громадою, але вже з кінцем серпня наступив упадок Австрії, штаб зліквідували, а я плянував повернутись додому, однак мій поворот не був таким легким.

Я вибрав добрий віз і коні та з моїм чурою-конюшим подався в дорогу. Доволі легко ми добились до Тернополя, на двірці якого мене хотіли роззброїти й мої речі забрати. Коли ж я вказав на мою зброю, то мене пропустили без затримки.

Дома застав я сестру Катерину з дочкою Марусею, які в той час жили в Махнівку, Белзького повіту. Два дні я відпочивав, а відтак зголосився до військової команди в Белзі. Організацію української армії вели старші люди »ляндштурмісти«, між ними один хорунжий, а було також й кількох молодих старшин-фронтовиків.

Ситуація була доволі складна, бо траплялось, що змобілізовані вояки, наївшись, відходили додому, так що кадри не позначалися численністю. Жидівську синагогу зареквірували на склад матеріалу, дисципліна стояла погано. При таких обставинах, молоді старшини хотіли зміни у проводі війська і запропонували мене на коменданта міста й округи. Кінець-кінців я погодився перебрати команду, хоч під час перебирання заїснували ускладнення, бо старі організатори без військової практики почали протестувати.

Перебравши команду, я перш усього проголосив мобілізацію, завів порядок у місті й околиці за допомогою поліції, хоч у місті ще був повітовий уряд і староста, колишній радник Гіжовський.

Він скликав усіх вїйтів-старостів сіл і доручив їм подбати про те, щоб збіжжя вимолотити, не знищувати й не розкрадати, але зсипати в магазинах для українського війська.

Відтак я покликав Кошову й Курінну команди, приділив старшин, вислав стежі на північ, де був німецький фронт на відтинку Шепетівка—Новгород-Волинський, доручив збирати усю можливу зброю й амуніцію, так що на протязі двох місяців мені вдалося

змобілізувати й озброїти три курені, тобто цілий кіш. Рівночасно слав курені (майже по 1000 людей) на фронт проти поляків — Василів, Томашів, Белзець та інші околиці. На жаль, прізвищ командирів куренів уже не пам'ятаю, бо в моєму віці (85 років) та ще й будучи інвалідом, на жаль пам'ять не дописує. Отож подаю тільки те, що ще залишилося в моїй пам'яті.

Дотепер все йшло доволі добре, але після Водохрещі 1919 р. поляки почали натискати й то так, що одна сотня польської кавалерії ніччю дісталася в наше заплілля у Кристинополі. Довелось стягати один курінь проти неї і в затяжних боях деяких поляків було взято в полон, але, з огляду на слабку охорону, вони вночі знову пробились до своїх.

В околицях між Белзом і Сокалем з'явився відділ української кавалерії, яка нікому не підлягала, проти поляків не виступала, але наших селян із прохарчуванням і футражем для коней (зокрема вівсом) таки добре турбувала — словом усе реквірувала. Кінець-кінцем той загін зник, і про його існування навіть не знала команда бригади, яка в той час мала постій в Сокалі.

Після Богоявлення польська армія під командою ген. Галлера почала наступ. Українські частини мусіли відступати в напрямі Белзу. Під сильним тиском поляків відступ відбувався хаотично. Їхній начальник передавав мені команду, але я не був у стані держати відступаючих, а в Белзі мав тільки малі кадри, тож був примушений відступати разом, бо ж не було часу на стягання для допомоги куреня з північного фронту. І так відступали ми аж до села Жужелі у Белщині, де мені вдалося здержати частину відступаючих з кадри і скерувати її до протинаступу. Але мені не вдалося вигнати поляків з Белза, бо ніччю вони в білих плащах несподіваним наступом на нас в селі Жужелі дезорієнтували наші частини, які чомусь почали панічно відступати. Мої намагання зупинити їх не увінчались успіхом. Та не зважаючи на це, мені вдалося в останній хвилині пробитися через міст на ріці Буг, що його поляки обстрілювали, й обсадити його та здержати польський наступ.

За деякий час Команда бригади, що стояла в Сокалі, перебрала командування над куренями (коли ми були на фронті), а мене відослала до м. Радехова зі завданням мобілізування молодих річників і їхнього вишколювання.

В загальному, все йшло справно. Молодих вишколених вояків вислав на Сокальський фронт (тобто до Сокальської бригади, в якій, між іншим, був сотник Демчук). Але з наближенням літа Сокальський фронт заломився й довелось і мені відступати разом із тим військом, яке було в кадрі. Так ми дійшли аж до Збруча. Ні міст ні околиць вже тепер не пам'ятаю.

Незабаром наша армія, сконцентрована на наказ ген. Грекова, пішла в наступ. Я знову одержав курінь, і так підійшли ми в напрямі на Львів, себто до Золочева. Польська армія Галлера, добре

озброєна французами, розпочала запеклий наступ, і ми мусіли знову відступати. Наші вояки мали найбільше по 20 набоїв, а коли я зголосив це ген. Грекову, то отримав таку відповідь: «Поки жовнір має багнет, то іще може боротись!»

Але психологія піхотинця є цілком інша, бо коли він не має чим стріляти, то його відвага автоматично зменшується, тим більше, що це не був штурм на твердиню, ані не т. зв. позиційна війна. А коли вояк бачив, що наш наступ слабне, а ворог засипав нас стрільнями, проти яких ми не мали нічого, навіть звичайних набоїв, безперечно морально не витримував і відступав, хоч не один із них був загартований у боях.

Стож під час такого відступу, коли я намагався здержати відступаючих, то опинився позаду наших частин, одним словом позаду своїх ліній. Тоді був ранений у голову, перев'язав її биндом і з Божою поміччю, якось переліз через залізничний шлях, а відтак перетяв озеро чи річку і вже на другому боці втратив приємність. На щастя, мене знайшли свої і відставили до шпиталю у Скалаті. Мушу зазначити, що до мого виздоровлення багато причинився судовий радник і повітовий староста Гіжовський.

Наші бригади перейшли Збруч 15-го липня 1919 року, а за деякий час і я до них долучився. Мені знову приділили курінь, із яким я наступав у напрямі Махнівки, Бердичева й Калинівки, громлячи большевиків, і то аж до Києва.

Тут мушу сказати, що перші дні в Україні за Збручем були доволі тяжкі. Селяни ставились до нас неприхильно, бо ми, мовляв, австрійки, не давали на прохарчування, як для вояків, так і для коней, а насильно брати було нам суворо заборонено. Все ж їхнє наставлення змінилося, коли ми почали «торгувати» сіллю, якої в той час бракувало і щойно після наших вияснювань вони зрозуміли, що ми їхні брати, а наша боротьба не за австрійську імперію, а за незалежну Україну. Отак ми за короткий час заприятелювали з населенням.

Дійшовши до Києва 30. 8. 1919 р., ми дістали дозвіл від нашого корпусного командування, що стояло в Дарниці, «на відпочинок, вичистити одяг і приготуватись до тріумфального в'їзду до Києва».

Під час цього славного в'їзду кияни вітали нас квітами й українськими піснями. На чолі мого куреня, переді мною крокував штаб бригади, а коли ми дійшли близько Думи, серед співів, привітів і гимну очікували на Головного Отамана. Раптом залунало кілька пострілів, і настало деяке замішання. Я отримав вістку, що денікінці перетяли міст на Дніпрі й наступають на Київ, а рівночасно з тим одержав доручення утворити розстрільню, обсадити вулиці, але не стріляти. В дійсності приказу я не розумів, хоч і обсадив деякі доми, розташував кулемети та видав різного роду військові розпорядження. Ждемо...

Перед вечором дістаю наказ, що ми маємо відступати аж на лінію Васильків, але чому воно так, того не знаю. Були поголоски,

начебто зі сторони Одеси прорвалася большевицька дивізія (здається кавалерія) і простує на Київ. Але що ж, є наказ відступати, так відступати. І я із своїм куренем відступав аж на лінію Житомира й околиці (назв не пригадую). Курінь зводив бої з большевиками й одночасно поспішно відступав на північний захід. В боях ми взяли в полон багато большевиків, переважно монголів.

Сама бригада залишилася в Житомирі на деякий час, який я використав для мобілізації населення Житомирської округи. У цьому ділі я мав щастя, бо населення Житомирщини ставилося з ненавистю до царсько-денікінської агресії на Україну. Тут я змобілізував понад тисячу вояків, патріотів-українців, як рівнож полкову оркестру. Таким чином, поповнив свій курінь, що був властиво повний полк війська. В Житомирі бригада, а тим самим і мій курінь, дістали наказ виступити проти денікінців. Напрямую мого наступу точно не пригадую, чейже з того часу минуло більше як 58 років, й без мап, важко відсвіжити собі в пам'яті ці місця.

Виконуючи наказ, мій курінь, зі збільшеними силами й бадьорими житомирцями, постійно наступав на москалів-денікінців, забираючи багатьох у полон. Моя частина захопила навіть денікінський панцерник, разом із його залогою, яка складалася виключно із старшин колишньої царської армії.

Пригадую собі, як у Немирові, у штабі бригади, куреням були визначені окремі райони наступу, а мій курінь у силі одного полка, одержав відтинок у районі Дашева, Манастирця й інших місцевостей. Вертаючи з наради до своєї кінноти, я зауважив під лісом, біля Дашева, ворожу кавалерію і зарядив «алярм». Саме варили обід, але не було часу його доварювати... Вислав одну сотню через ліс у запілля денікінців, і вона своїм швидким переїздом та наступом розпорошила ворожу кавалерію на цьому відтинку. Інші ж частини скерував до фронтального наступу — двома розстрільними на Дашівську гору — й після цілоденного бою мої частини здобули Дашів, багатьох забрали в полон, а решта денікінців утекла.

Яким напрямом посувався мій наступ, місцевостей не пригадую. Після здобуття Дашева мої житомирські козаки заспівали:

»Гей, там під Дашевом, під Сорокою, там много москалів пропало...«

За їхню бравурність я був і є гордий донині, бо це був історичний бій, у якому навіть загартовані в боях командири сотень і чот тратили нерви й відмовлялися вискочити з розстрільної і йти вперед.

Я особисто, щоб удержати наступ, не смів у цьому вогні відступати з нараженням власного життя пустив коня в «гальоп» і далі керував операцією.

Незабаром (після бою під Дашевом) я був іменований Головною Командою сотником і покликаний до Генерального Штабу, після проголошення командиром бригади сот. Головінського, а відтак дістав доручення залишити бої і з цілим полком вернути до Вінниці. Тут ми розльокувалися в Червоних старих касарнях й відпочивали.

У Вінниці відбувся з'їзд, вірніше зустріч у Головній Команді Української Армії провідних комендантів, на яку був запрошений і я. Були на ній присутні Головнокомандувач Української Армії, представник Великої Британії і, здається, представник Денікіна.

На зустрічі британський речник промовляв англійською мовою і я його не розумів, але перекладачі сказали, що він домагався, щоб Українська Армія зупинила свій наступ на війська Денікіна, за це вона (Велика Британія) обіцяє самостійність Галичині, а після прогнання большевиків російський парламент вирішить демократичним способом упорядкування держави. Ось і сталося! З того часу я вже більше на денікінців не наступав. До цього причинилося ще й те, що частина куреня із придніпрянців заявила «що з Денікіном воювати не будуть», і я їх звільнив.

Перебуваючи в Червоних касарнях, які були заражені тифом, вояки сотнями лягли, лікарів, ані ліків не було, а також і обслуги та санітарів. Забрало людей для догляду коней тих вояків, які лежали хворі. Все це гинуло на плямистий тиф і вмирало у великій гарячці. А коли наспіла допомога, було вже запізно. Касарні опорожнювались, хворих, по можливості, відставляли до шпиталів і приватних домів, але були випадки, що цілі села не хотіли прийняти до себе хворих, не то що одиниці.

Щоб охоронити себе перед тифом, я споживав багато часнику й пив багато самогону, але це мені не допомогло, бо коли вранці встав із якоюсь охлялістю і хотів сісти на коня, то впав із нього... Я мав велику гарячку.

Пригадую собі, як мене положили на віз і під час маршу хотіли залишити в одному селі у якогось господаря (багача), то він нацькував слуг проти мене, але все ж таки мої вояки принесли мене до хати. Хоч я і хворим був, то довелося провчити господаря й загрозити йому розстрілом, щойно тоді він погодився мене примістити під наглядом двох моїх чурів. Там перебував я тільки день і ніч.

Залишки нашої армії, які ще держалися на ногах, йшли далі пішки, або їхали на возах, але куди, про це я не мав найменшого поняття. Отож мене завезли до якоїсь школи чи шпиталю, цього я не розрізняв, де вояки лежали на застеленій соломою підлозі. Хтось, мабуть, хотів закурити, чи що, бо зайнялася солома, і все почало горіти. Завдячую життя моему чурі, який виніс мене із палаючого приміщення, бо напевно згорів би, як інші, яких не вдалося винести.

Відтак перевезли мене до якоїсь хати, в якій молода гарна дівчина лікувала мене більше своєю душею, чим ліками, яких я й не мав. Із вдячності (хоч і в гарячці) приобіцяв їй, що за її опіку наді мною візьму її за жінку. Можливо, що так було б і сталося, але, на жаль, у цій місцевості ми довго не затрималися, бо прийшов наказ відступати далі, й ми доїхали до м. Тульчина. Тут примістили мене в одного багатого жида, який багато причинився до мого виздоровлення.

Тут же, в Тульчині, я видужав цілковито, а коли вийшов на вулицю, то побачив усе советське. Бачив, як маршував большевицький відділ піхоти, могла бути сотня, вояки були одягнені по-різному, мали різні військові шапки, частинно й циліндри та цивільні плащі. Їхній вигляд будив іще більший страх серед населення, яке перед ними ховалося. Цей відділ більше скидався на бандитів, ніж на вояків.

Спитався людей: »Що то за відділ?« Вони мені відповіли, що то якась большевицька дивізія.

Тоді я сказав сам до себе: »Ось тобі військо, яке розбило Денікіна, а ми нині його полонені. Яка дивна доля, де були в той час наші політики, а де є нині, які до того допустили?« ...

Для мене не було іншого виходу, як зголоситися в місцевому уряді. Зголосившись, відійшов на помешкання. Ранком наступного дня я був дуже здивований, коли до мене прийшов старшина, мій давній знайомий, і запитав, чи я не хочу приєднатися до української червоної частини, в якій командиром уже був колишній сотник Головінський. Що ж, мені не лишалось нічого іншого, як вступити, бо насправді іншого вибору не мав. Тому в лютому 1920 року я вступив до Червоної Української Галицької Армії. Мені знову приділили колишній полк, який перевели на частину куреня, а попередній курінь змінили на бригаду з осідком біля Чуднова і Жмеринки.

До полків і куренів приділили комісарів. В моєму полку пост такого комісара займав колишній чотар Яворський, незнайомий мені.

Новий устрій в армії був чужим для наших людей, й тому росло недовір'я. Незабаром прийшов наказ, щоб священників усунути з війська, але наші вояки цього наказу не слухали. Тоді большевики самі хотіли їх усунути, однак наші стрільці стали в обороні священників і не видали їх большевикам.

Комісари Порайко й Раковський вели шалену агітацію і зарядили збірку цілого полку на полі військових вправ.

На приготіваній трибуні, на якій один по одному виступали комісари й агітували, мовляв, наші колишні старшини є зрадниками, тому вояцтво мусить їх покинути, і т. д. Кидали також різні соціальні гасла. Мій полк був поставлений у «каре», а я, як його командир, сидів на коні перед самою трибуною і з «одушевлен-

ням» слухав їхні повчання большевицької революції. Такі кличі досягнули те, що вояцтво й підстаршини ще більше здружилися із своїм командиром і творили одну духову цілість.

Наближався Великдень. Був гарний теплий день, і я зарядив усупереч пропаганді комісарів громадне зібрання (збірку) полку та спільний похід до місцевої церкви. Наш священник під час Богослуження виголосив палку проповідь, що ми (військо) й цивільні люди — то браття-українці, й апелював, щоб селяни щиро нас прийняли й погостили. Все цивільне населення раділо, що почуло своє рідне слово в церкві.

Почали кружляти вістки про неспокої і спротив большевикам, але, бачачи, в якій ситуації находимося, я повчав, що поки ми маємо зброю, не можемо в большевицькому осередку робити розрухів, бо вони теж мають зброю... Ми повинні показатися на словах великими прихильниками їхньої революції й ідеології, щоб удержатися, а коли видержимо, то таки прийде догідна хвилина на будову самостійної України. Вказував на те, що дійде до війни між Польщею і большевиками. Я вірив інстинктивно, що польська шляхта буде переможена, а ми, тобто наша червона армія, але як українська, правдоподібно, поверне до Галичини. Зареквіруємо всі коні, кожного стрільця посадимо на коня, а коли створимо кінноту в кількості 10-20 тисяч і більше вояцтва, тоді зможемо опертися кожному ворогові України. Оперта на Карпати, Чехо-Словаччину й Німеччину, наша сила буде на взір Будьонного...

Але невдоволення серед вояцтва зростало, і я був змушений поїхати до штабу бригади (колишнього корпусу), де командиром був мій товариш іще з Галичини, сотник Головінський. Там я довідався, що кіннота (гадаю ком. Шухевича) повстала проти большевиків, а що з того вийде ще не ясно, та що поляки з Петлюрою наступають. І він (Головінський) був проти будь-якого перевороту зараз... А згодом буде видно... З тим я від'їхав до своєї частини. Коли вернув, то почув, що всі комісари виарештовані. Я негайно наказав звільнити арештованих комісарів, а старшинам, які провели арешти, порадив зникнути з моєї частини...

В той час український советський уряд зарядив вибори до Всеукраїнського Совету Солдатів і Громадян для складення конституції. З цією метою до мого зібраного полку промовляли й агітували комісари. Першим промовляв Порайко, потім інші, які далі агітували і пропонували кандидатів на послів, але ні один з їхніх пропонованих кандидатів не перейшов. Коли комісари не знайшли виходу із сліпого кута, тоді стрільці одноголосно закричали: «Ми хочемо свого командира за посла!»

Уже як обраний посол, я від'їхав до команди бригади в надії, що поїду до Києва. Коли зголосився у штабі, мене щиро прийняв сотник Головінський, кажучи мені до вуха: «Ти не поїдеш». Питаю чому? Його відповідь була — «Побачиш».

З черги я представився присутнім штабовикам і комісарам, котрі, як я зауважив, виказували не дуже велике довір'я до мене, побачивши перед собою гарно зодягненого «червоного командира», що є послом до парламенту.

Ніччю, немов у сні, чув я дзенькіт зброї, немов би відбувався якийсь поєдинок, проте вранці всюди панував спокій, але коли я хотів перейти двері, щоб вийти надвір, мені заступив дорогу підстаршина і заявив: — «Пане сотнику, прошу відкинути цю звізду, а причепити собі тризуба!»

Я вмиг зрозумів ситуацію, як військову, так і політичну! Виникло питання — що ж тепер робити, командире? Я став немов приголомшений. Політики й міністри можуть змінюватися, а відійшовши, не беруть ні за що жодної відповідальності... Про долю штабу бригади нічого не знав, мабуть він собі порадив... Але тут вояцтво, я ж за нього відповідаю!..

Мое завдання було найважчим, тому заалармував полк, щоб роз'яснити ситуацію, а відтак утворити бойову лінію проти своїх «союзників» і продовжувати боротьбу...

Після вияснення справи, стрільці і старшини похнюпили голови: знову треба йти на позиції (окопи) і приготуватися на найгірше. Несподівано мій полк заатакувала большевицька кавалерія, почали вибухати гранати, а ззаду озвалися скоростріли. Ми у двох огнях!..

Нехай тут вирішить і найбільший політик, що робити далі? Нема нікого, щоб порадитися, яку політичну лінію зайняти. Ми залишені на себе самих. Нема тут Головної Команди Армії, нема Петрушевича й Винниченка, які нас завели в таке безвихідне становище... Я ж іще молодий і недосвідчений політично (військова справа — це не політика), й мені на думку приходило таке питання: чому наш нарід не виростив ліпших провідників?..

Але не було часу на роздумування. Мені не залишалось нічого іншого, як незавидну ситуацію рішати спільно, цілим полком, тож наказую вислати по двох військовиків (незалежно кого — старшин, підстаршин чи вояків) на нараду. Вислані представники мали говорити в імені цілого полку. Аджеж не міг я в цю трагічну хвилину брати відповідальности за долю моїх співбойовиків, як політично, так і особисто. Присутні на нараді полку одноголосно заявили, «що ми вже досить навоювалися за Україну, тисячі з нас погинули в боях і померли на тиф». Учасники наради почали ставити питання: «А де ж місцеве населення?» Воно безчинно приглядалося нашій трагедії, навіть не хотіло прийняти до себе наших побратимів, які клали буйні голови за волю цього населення. «Вертаємо додому! До Галичини! І, якщо пощастить, здамося полякам».

Із запілля приходили накази, щоб перейти на їх сторону... Невідомо до кого, бо в наказах не жадалось, щоб наші частини

продовжували боротьбу проти большевиків. Значить, большевицька провокація...

І сталося те, чого я найбільше боявся. Згідно з рішенням наради, я стягнув цілий полк і ми відмаршували в запілля, а коли зупинилися біля табору інтернованих частин Української Галицької Армії, я начислив майже 30 тисяч нашого війська, яке, маючи хороборість на смерть воювати за Україну, зложило зброю. Поблизу них коні, вози й гармати та інший військовий виряд. І все це завдяки дурній, нерозумній агітації і політиці декотрих наших політиків, мовляв, «нам війська не треба, вистачить міліції»...

Побачивши це й усвідомивши собі, що ціла моя родина по жертвувала все — гроші, майно і трьох синів в ім'я волі українського народу, я гірко заплакав і рішив не йти до польського полону, тим більше, що моя честь, честь українського старшини, не дозволяла на це.

Тож наказав чурі і конюшому вибрати найкращі коні й віз, і ми від'їхали з надією, що вернемось до Галичини, а як ні, то до Румунії або Чехо-Словаччини.

Їдемо... Їдемо тільки ніччю, вдень заїжджаємо до лісу, а вночі рушаємо знову в дорогу. Та, на жаль, на одному із закрутів зловився дишелъ у возі й тим нашу дальшу подорож возом унеможливив. Що ж, не залишалось мені нічого іншого, як у поблизькому селі продати коні й віз і вертатися назад до табору інтернованих.

В таборі я зустрівся з отаманом Карасем (артилерист) і попросив його, щоб переодягнув мене як стрільця із Придніпрянщини, які там організувалися і від'їздили до Кам'янця-Подільського, тож і я з тим транспортом від'їхав і, таким чином, обминув незавидної долі полоненого вояка УГА в Польщі. З Кам'янця-Подільського мене відкомандирували до Проскурова, де був головний штаб польської армії, що оперувала в околицях Києва. Аж дивно, яку долю переходила наша столиця за такий короткий час...

У Проскурові організувалась дивізія Ю. Тютюнника, але жодного війська не було. Був тільки представник Тютюнника чи армії Петлюри підполковник М. Він дуже радо мене прийняв і віддав мені організацію тієї дивізії. Там же я довідався, що Головний Отаман Симон Петлюра заключив договір із поляками — політичний і військовий, — яким віддав Галичину Польщі. На підставі цього договору, Польща мала допомагати Петлюрі зорганізувати в Україні українську армію, а ця дивізія, яку я мав організувати, мала стати організаційним центром.

Після одержання цього доручення я видав мобілізаційний наказ. Мешканці Проскурова й околиць послухали мого заклик у голосились до війська, але, на жаль, деякі з них не хотіли залишатися в таборі й робили спроби вертатись додому. Довелось утворити Військовий Суд, який мав карати втікачів та з допомогою сильної стежі з кулеметом завертав їх до касарень. Такою твердою дисципліною мені вдалося вдержати порядок і послух у

війську. Незабаром утворив штаб полку, курені й сотні, до яких поприділював молодих старшин, що зголосились і так постав полк чи курінь у силі близько 600 людей. Зорганізовано кухні, придбано зброю, потрібну до вправ і вишколу. Стрільці отримали одяг. Словом настав властивий вишкільний період згідно укладеного вишкільного пляну УГА.

Треба згадати, що на мій мобілізаційний наказ зголосилось багато старшин (українців) із колишньої царської армії, старих підполковників та капітанів, але я їх не брав, бо це були люди, здеморалізовані різними переворотами і, зрештою, таких людей у здисциплінованому війську не потрібно, тим більше, що я тоді, 26-літній старшина, якось не мав відваги наказувати 50-літнім полковникам чи підполковникам. Згідно наказу, я міг їх ужити до праці, але коли порівнював їхню енергію з молодими, то вони виявилися застарі.

Дуже складною виявилась пора обіду. Вони не ходили на військові вправи й сиділи по касарнях, тож коли приходила пора обіду, перші засідали за столи, не чекаючи на тих старшин, які мали вернути із вправ із стрільцями. Тому мій ад'ютант зарядив, що доки не прийде командир і не сяде за стіл, доти ніхто, без огляду на вік і колишню рангу не може сідати при столі.

Праця й вишкіл ішли знаменито. Навіть лікаря до частини придбали, але, на нещастя, і цьому прийшов кінець.

Як уже знаємо з історії польсько-української боротьби, поляки хотіли всюди показати себе панами. Гуси, кури, свині, корови — то була польська спеціальна політика господарки; забирати й реквірувати — це була їхня практика в сиву давнину, тож і тепер вони її продовжували. Але український селянин, колишній козак, пригадав собі стару історію. Внаслідок цього виникла партизанщина, яка розросталася...

Отже, у зв'язку з тим, я одержав наказ обсадити горбки на схід від Проскурова, Лезнева, Князівки. Свій табір із кухнями залишив близько Проскурова, думаючи, що вони там будуть безпечні. День минув спокійно, однак вночі ми почули стрілянину на схід перед Проскуровом, а біля полудня вже в самому Проскурові, де поляки мали свою оборону. Під натиском повстанців, яких було біля 500, мої становища дещо вгнулися. Вдосвіта наша кухня мала привезти нам теплу страву, але не привезла. Вислав стежу, але й вона не вернула... Що до лиха... А коли з'ясувалось, було воно так:

Кухар, бачачи натиск і небезпеку, сховався в поблизькому озерці, тільки голову виставив із води. А коли надвечір стрілянина затихла, прийшов до нашої частини й розповів, що вночі повстанці наскочили на місто, усіх поляків, які там були, вирізали, побили і знищили кухню моєї частини, разом із її залогою. Ось так сумно закінчилася моя спроба організувати дивізію Ю. Тютюнника.

Після наради із старшинами, в більшості придніпрянцями, я рішив відступати через Михальпіль (?) на Ярмолинці й Гусятин. Згідно з вістками, всюди оперували повстанці, тож нам довелося йти польовою дорогою між збіжжям. Так ми дійшли аж до Дністра, де зустріли відділ армії Петлюри під командою сотника Ляш-Гузарова. Тут він дав мені інструкції і пояснення, де знаходяться наші війська, та призначив місто до обсаджень, але тому, що большевики постійно наступали, то оборонні лінії завжди мінялися. Після наради із старшинами, виявилось, що більшість із них відмовляється захищати поляків.

Мушу згадати, що, перейшовши річку Збруч, ми ніде не зустрілися з польськими відділами, але було видно великий переполох, бо на усіх дорогах курилося від утікаючих відділів польської армії. Крім цього, різний інвентар і розбиті вози валялися по дорозі. Після короткої наради рішили їхати в напрямі міста Долини, а відтак перейти в Карпати, зайняти старі австрійські окопи і виждати ситуацію, а якщо буде можливість — підняти боротьбу проти поляків. Серед українського населення кружляли вістки, що ген. Кравс перейшов біля Коломиї з українськими частинами до Чехо-Словаччини. Для мене ці вістки були правдоподібними, і я вважав ту дорогу небезпечною.

Перед Долиною заїхали в ліс (на денний постій), а вночі мали їхати далі, однак на передмісті Долини натрапили на польську залогу, з якою мусіли звести бій. Деяка частина з мого відділу попала в польський полон, а більшість, вирвавшись із рук поляків, перейшла Карпати і зложила зброю на території Чехо-Словаччини.

Я особисто своєї зброї — «бравнінга» не склав. Якже так, адже він мій старий австрійський «приятель», який мені вірно служив на протязі 6-ох років, тож закопав його на українській землі (в той час під чужою окупацією) в надії, що ще колись він мені придасться, коли настане відповідна нагода.

Чехи залишили мені ще австрійський бінокль, на пам'ятку. Так закінчилася моя військова кар'єра, починаючи від приходу австрійської армії до Одеси. За тих 6 років була вона приємною і неприємною.

Чехи нас викупали, ми вичистили свої зношені мундири, відтак заладували нас у потяг і відіслали до табору полонених в Ліберці, хоч насправді ми не були інтернованими, бо вільно могли порушуватися. Треба признати, що чехи дуже чемно поводитися з нами й давали добрий харч. Це була ніби нагорода за тих 6 років поневіряння — словом належний відпочинок, але совість мені не давала спокою з приводу втрати Батьківщини.

Тут наші колишні вояки шукали собі зайнять приватно й опускали табір. А я, довідавшись, що в містечку Яблоннім (на півночі Чехії) перебуває українська бригада під командою генерала Кур-

мановича, подався до нього із проханням, щоб він своїм генеральським авторитетом у чехів здобув дозвіл на студії для тих старшин і підстаршин, які сидять у Ліберці. Завдяки йому (Курмановичеві) й адьютантові сотнику Заяцеві, моему гімназійному товаришеві, мені вдалося це досягнути. Всі ті, які хотіли, записувалися на відповідні факультети, а я вписався на правничий у Празі.

Згодом на Зборах Академічної Громади у Празі, мене обрано головою. За мого головування, при допомозі чехів-професорів університету, нам удалося виеднати допомогу від чеського уряду для українських студентів. Тоді життя в Академічній Громаді вирувало. Стан членства постійно зростав. До Т-ва зголошувалися не тільки колишні вояки УГА, а й українці (малороси) з Туреччини та інших країн, колишні вояки армії Денікіна і Врангеля. Вони вносили різні ідеї на некористь українській справі та радянщину. Тому всьому протидіяла УВО. Відтак створено українське студентське т-во «Січ». УВО вислала мене через Берлін, Данціг і Ковно до Галичини, саме в час пацифікації, під час якої мене заарештували (1930 р.). Сидів я у Бригідках у Львові, але за порукою доброго адвоката мене звільнили. Там же, у Бригідках, сидів і сотник Головінський.

Будучи звільненим, я мав можливість зустрітись із знайомими з мого полку, а саме з поручником Яцевим і навіть колишнім комісаром Яворським, який старався мене завербувати в КПЗУ. Яворському я дав добру відсіч. Згідно з директивою УВО, скерувався в Белзький повіт, щоб там поширити національно-громадське життя серед міщан і селян. У цьому мені допомагав колишній чотар мого полку Вітик, дуже активний діяч. Їздили по селах, улаштовували доповіді й гутірки, одним словом активізували українське населення. За мою активність удень і вночі мене почала переслідувати польська поліція.

Тоді ж дістав наказ виїхати до Львова і пробувати знайти працю в Українському Центральному Союзі, але, не знайшовши такої (у Празі я закінчив Високу Економічну Школу, крім правничого факультету), і взагалі признання за мою минулу діяльність, себто участь у Визвольній війні і теперішню, попросив дозволу в Команди УВО на залишення міста Львова... Для того, щоб далі змагатись за визволення України, але на іншому терені...

Д-р Микола КЛИМИШИН

СТЕПАН ЛЕНКАВСЬКИЙ — ЙОГО РОЛЯ У ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТЬБІ

Звернення ОУН під проводом Я. Стецька з приводу смерті Степана Ленкавського глибоко зворушило всіх членів Організації на еміграції, а також, як можна припускати і в Україні, бо це справді один з найвизначніших членів довголітньої боротьби за визволення українського народу в цю пору відійшов із цього світу.

Він відіграв визначну роль у рості українського націоналістичного руху, а через те він займав передове місце в боротьбі українського народу за самостійну суверенну державу.

Живемо в останнім чвертьстолітті двадцятого віку. Перша половина цього віку знаменна тим, що в історії України вписано дві світлі сторінки: роки 1917-1920 і роки 1940-ві, коли український нарід був дуже близький до того, щоб закінчити роки неволі й започаткувати добу свого вільного державного життя. Ті дві світлі стрінки вписали в історію України два покоління, які у відвічно-му марші українських поколінь наступали одно по однім.

Відрізнення двох поколінь в тому, що перше було неприготоване й нагло заскочене історичними подіями свого часу, а покоління Бандери дуже солідно підготовлялося до подій, які відбувались в Україні в сорокових роках.

Майже всі історики й мемуаристи, які пишуть про події в Україні в роках від 1917 до 1921, згідно твердять, що в тому короткому періоді часу пережив український нарід велику перемену — своє національне відродження. В тому часі, серед тяжких умовин, під важкими ударами, які спадали тоді на неприготований і мало свідомий — як вони твердять — український нарід, він знайшов себе, усвідомив собі, хто він, хто його предки й які вони були, хто його вороги та що з ними конечно битися за своє визволення і незалежність.

Але усвідомлення прийшло надто пізно. Світлий чин покоління С. Петлюри закінчився на жаль українською програною. Знов відвічний ворог України, ненаситна Москва поневолила український народ.

Переможені й роззброєні борці Визвольних Змагань, передавали у двадцятих роках естафету визвольної боротьби новому поколінню. А те нове покоління, це ті, хто малими дітьми, або юнаками пережили величні дні державности України, замаєні блакитно-жовтими прапорами. Це молоде покоління, що згодом в україн-

ській публіцистиці дістане назву трийцятників, зазнало тяжких ударів від окупантів. Вже у школі молоді патріоти переносили переслідування й упокорення, а коли приходили на університет, їм судилося студіювати у виняткових, ніде в світі нечуваних умовах: у тайному університеті; часто відвідували в'язницю, замість університетську викладову залю.

Переживаючи утиск й переслідування з боку окупантів, вони завжди стояли перед нерозгаданим великим *»чому?«*. Чому ми програли? Чому Польща, чому Чехо-Словачина, чому Латвія і Литва могли закріпити свою незалежну державу й захистити, а ми не зуміли? Чому наші вчені й політики для України не вимагали від самого початку самостійності, тільки зупинялись на автономії? Чому було три рази без ніякого примусу проголошено українським соціалістичним урядом, що ми не хочемо відділятися від російського народу? Чому це потверджувалося аж у трьох універсалах? Чому не зорганізовано української армії, якщо впродовж півроку відбулися аж три з'їзди військовиків-українців, які репрезентували понад 3 мільйони українських вояків, домагалися проголошення самостійності України й організації української армії? Чому проголошення самостійності відбувалося на домагання німців і австрійців щойно в січні 1918 року, коли був найкритичніший для України час і большевики наступали на українські землі? Чому треба було кликати на підмогу армії німців і австрійців, але свою українську армію здемобілізовано? Чому гетьман проголошував федерацію з Москвою? Чому два уряди УНР і ЗУНР? Чому аж два рази українські армії скорим походом здобували Київ і мусіли покидати? Чому ті армії, які так йшли переможно на Київ, так швидко мусіли в паніці відступати? Таких *»чому?«* у них був нескінчений ряд і вони шукали на них відповіді, щоб збагнути, яким шляхом їм іти, щоб не тільки здобути, але й закріпити Українську Державу.

А збагнути правду було трудно, майже неможливо, бо в Західній Європі у Празі, у Відні, в Берліні, в Парижі, в Тарнові, у Варшаві потворилися різні гурти залишків тих, які мали керівні становища в Україні й обкидали себе різними обвинуваченнями, серед яких *»зрада«*, *»зрадники«*, *»запроданці«*, *»ворожі наймити«*, *»отаманія«* були часто вживаними словами. Й годі було розібратись, хто з них невинний, а хто винний, хто говорить правду, а хто нагинає факти для прослави своєї партії? Хто з них вірний син України, а хто справді таки зрадник.

Треба було вірного компаса, який магнітною стрілкою вказав би правильний напрям, куди треба йти, щоб знайти правду серед суперечних тверджень, які посипалися в перших роках після упадку нашої держави. Одним з тих патріотів-революціонерів хто багато причинився до випрацювання належного напрямку дії нового покоління, був власне св. п. проф. Степан Ленкавський. Не

без значення в такій ситуації була настанова колишніх Січових Стрільців. То ж була найкраща частина нашої армії. У них була своя Стрілецька Рада, яка часто збиралася, щоб застановлятися над розв'язкою складних питань, а було це необхідне у зв'язку з перебуванням Корпусу Січових Стрільців в самому центрі подій у Києві, а потім після опущення Києва, знов близько правління і політичного центру. Їх комендантом і духовим надхненником був полковник Є. Коновалець. Він був завжди найкраще поінформований і зорієнтований у положенні й після упадку нашої держави знайшов найкращий спосіб виходу з тяжкої ситуації, яка створилася.

Коли треба було зложити зброю і йти до табору полонених, він розформував Корпус Січових Стрільців, щоб кожний січовий стрілець сам пробивався крізь ворожі застави на вказане місце й держав зв'язок із провідниками-старшинами зі Стрілецької Ради. В той спосіб поклав полк. Є. Коновалець основи під українську Військову Організацію (УВО), метою якої було продовжувати визвольну боротьбу, але вже підпільно-революційними методами, що їх він в дуже короткому часі виробив на основі свого воєнного досвіду.

Своїми бойово-революційними діями у скорому часі Українська Військова Організація не тільки вводила в непевність ворога, але й впливала віру в серця кращих синів і дочок України, змінювала переконання, вливала надію що ще не все втрачене, бо ще є такі, які не зложили зброї, не піддалися ворогові, але продовжують далі вести боротьбу за втрачену волю.

Передовсім молодь була захоплена їх ідеєю і боротьбою УВО. Вона пильно стежила за кожним проявом їхньої бойової дії. Бойові чини, саботажі, атентати, а за ними політичні процеси з героїчною поведінкою зловлених революціонерів, були мов би цілющою водою для тих, що боліли втратою волі.

УВО вважала себе насамперед збройним рам'ям українського поневоленого народу й на політичні питання одностайної відповіді не давала, або схилилася раз в один бік то знов в другому напрямі. Виникали декілька концепцій визвольної політики, можна сказати, від найскрайніших «правих» до найскрайніших «лівих».

Серед таких умов довелось рости молодому Степанові Ленкавському. Він, прийшовши на світ 6-го липня 1904 року, й був десятилітнім хлопцем, коли почалася Перша світова війна, а 14-літнім, коли була у Львові проголошена Українська Самостійницька Держава першого листопада 1918 року. Тому 22-ий січень 1918 року й потім 22-ий січень 1919 року на його хлоп'ячій уяві витиснули незатерте й незабутнє тавро: Самостійна Соборна Українська Держава.

Незабутньою залишиться в моїй пам'яті перша з ним зустріч. Я пізнав його в 1922 році, як учня шостої класи станиславівської

чоловічої гімназії, коли я, будучи учнем другої класи, мешкав у Селянській Бурсі при Липовій вулиці у Станиславові, що, як відомо, не так давно був тимчасовою столицею вільної Західної Української Народньої Республіки.

Бурса мала в той час такий лад, що в кімнатах, де мешкали учні нижчих клас, був бодай один учень із шостої класи, званий цензором, і він наглядав, щоб бурсаки вчилися пополудні, а ввечорі перепитував їх, чи вони все те знають, що було задане вчителями на наступний день. Коли хтось чогось не знав, він йому за кару вимірював буки за кожну невлучну відповідь. Таким цензором для мене був Любомир Головацький і до нього то якось прийшов Ст. Ленкавський. Я сидів тоді на своєму ліжку й виучував мудрощі латини, а вони обидва розмовляли. Пам'ятаю, що я дуже напружував слух, щоб почути хоч трохи те, про що вони говорили. В одному моменті запитав Ленкавський Головацького, чи є між його бурсаками якісь здібніші учні. Головацький показав на мене і сказав: »З того може б щось було, якби ним хтось зайнявся«. Коли вони попрощалися, С. Ленкавський підійшов до мене й запитав, що то я так пильно студіюю. Я відповів, що вивчаю латинську граматику, він тоді мене запитав: »А українську вже вмієш?« Та не ждучи на відповідь, відійшов.

Не знали ми обидва, що колись нам прийдеться багато дечого разом пережити. Це була моя перша зустріч із ним, яку я згадував, бо будова його голови, мені дуже запам'яталася, а, крім цього, я довго роздумував над опінією, що її подав про мене мій »цензор« Головацький.

Коли я тепер читаю нарис »Початки націоналістичного руху«, написаний С. Ленкавським, мені стає ясным, що він тоді, будучи в шостій класі, належав до таємного гуртка »Організації учнів вищих клас Українських гімназій« і розглядався за здібнішими учнями нижчих клас, щоб ними зайнятися і підготувати їх на майбутніх членів тієї організації.

З того ж нарису також ясно, що сл. п. Ленкавський після матури був членом »Союзу Української Націоналістичної Молоді« (СУНМ). Він пише: »Він (цебто СУНМ) поставив за принцип підпільних законів із селекції найвидатніших і найпевніших, які вибилися своїми властивостями чи авторитетом і були призначені від імені УВО організувати націоналістичні гуртки в одну цілість і центрально керувати їхньою роботою«.

В тому часі провід СУНМ складався з таких осіб: Осип Боднарович — голова і редактор явного журналу для молоді »Смолоскипи«, Степан Охримович, Богдан Кравців і Михайло Демкович-Добрянський. У скорому часі через непогоджування у справах ідеологічних і тактичних відійшов Боднарович і Демкович, а головою став Богдан Кравців і він з Охримовичем докооптували Ст. Ленкавського і Івана Габрусевича, а пізніше й Богдана Кордюка, і так був створений новий Провід СУНМ.

Крім організування молоді з вищих клас українських гімназій і з університетів, на програму праці СУНМ складалися вивчення історії України, філософії, націоналізму Донцова й видаваного ним «Літературно-Наукового Вісника» та читання рефератів на ширших і вузких (залежно від теми) зборах студентів головно в Академічному Домі при вул. Супінського, який у формуванні українського націоналістичного руху відіграв дуже важливу роль. У затяжних палких дискусіях там розторощувано згубні впливи комунізму, який у перших роках після визвольної війни був поширився у західніх областях України. Там (в академічному домі) переборювано й останки москвофільства, яке колись мало багато прихильників і в часі перед Першою світовою війною було досить поважним політичним фактом в житті українського народу.

В розумінні СУНМ-івців український нарід, це нація з великим минулим і великими можливостями для того, щоб бути підметом у міжнародній політиці, це нація, що їй конечно здобути державну незалежність шляхом революції, в якій участь кожного українця невідкличний постулат. З нової історії України вибирали члени СУНМ кращі моменти, як 1-го листопада 1918 року і бій під Крутами. Річниця першого листопада це загально національне свято, бо та подія відбулася за всіма вимогами їхньої ідеології, а бій під Крутами — це героїчний чин студентської молоді у тривожну хвилю української держави, й молоді щороку стали відзначати дату бою, як своє свято молоді.

У своїх студіях і починах СУНМ-івці старалися держати зв'язок з іншими українськими націоналістичними товариствами чи організаціями (як, напр., Легія Націоналістів в Празі), за границею, головно у Празі, Відні та в Чернівцях, а також із УВО.

У висліді тих контактів зродилася думка відбутися конгрес українських націоналістів, і ту думку дуже активно підтримала УВО. На той конгрес (1929) був покликаний із СУНМ Степан Ленкавський і Степан Охримович, бо в тому часі Богдан Кравців перебував у в'язниці. Обидва вони на конгресі належали до ідеологічної комісії і мали значний вплив на формування ідеології організованого націоналістичного руху.

Зацікавлення Ленкавського ідеологічними питаннями проявлялося вже досить вчасно. Він написав нарис-есей про «Філософічні основи ідеології Дмитра Донцова». На перший Конгрес Українських Націоналістів приготував реферат: «Суверенна Україна та національна революція», а в часі дискусії на тему ідеології обстоював філософічно-ідеалістичні основи українського націоналізму.

Мені здається, що його великою заслугою належить уважати «Декалог Українського Націоналіста-Революціонера», на якому виховувалися цілі когорти найкращих бойовиків революційної ОУН.

Вступ до декалогу написав І. Габрусевич, а інші точки — Степан Ленкавський.

ОУН пройшла переможно свій довгий і тяжкий життєвий шлях, завдяки сильному й непохитному характерові її членів. »Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї« розуміли правдиві члени так, як це звичайно розумом можна поняти, без лукавства і спекуляції. Постійно всі здібності й сили, а коли було потрібно й життя віддавали вони за визволення народу, без ніякого застереження чи вагання. Не один у стані повного вичерпання сил до самої смерті, погорджуючи бажанням жити, виконував свої обов'язки члена ОУН.

»Ні просьби, ні грозьби, ні тортури, ані смерть не приневолять тебе зрадити тайну«. Цю вимогу зберігали члени ОУН серед найтяжчих умов. Так як Ольга Басараб була праобразом в цьому, так Іван Климів-Легенда був взором незломного характеру, що виховався на максимі цієї точки декалогу. Він, попавши в руки німців і довідавшись, що вони знають, хто він є, сказав їм: »Я є Климів-Легенда і більше вам нічого не скажу!« І в звірський спосіб катований згинув, не сказавши більше ні слова. Ми сьогодні читаємо про це, мов казку, а він це пережив дійсно і так скінчив своє героїське життя.

Твердий непоборний характер і вірність приреченню, яке склав член ОУН, вишколений на декалозі, були крицевим панцером організації, від якого відбивалися всі ворожі затроєні стріли, а зневіра, недовір'я, чи зрада були для членів ОУН відразливо гідкі.

Коли розглядати структуру речень, коротких, а незглибимо змістовних, як ось »Про справу не говори з ким можна, але з ким треба«, подивляємо глибину думки й широкий зміст незвичайно важливої перестороги для людини в підпіллі в конспіративній праці.

Всі точки декалогу творили цілість, і коли молода людина за своїла собі повний зміст декалогу в повній його глибині, вона ставала основою сили таємної ОУН, яку й досі ворог не може подолати, хоч стосує в поборюванні »буржуазних« націоналістів-бандерівців найжорстокіші й найпідліші підступні методи та мобілізує до того цілий свій поліційний й науковий імперський апарат. Не диво, що ворогові такою колючкою стоїть декалог, що він мусів ужити підступу, переробляючи спомини Шумука, щоб опалювати декалог, і кинув це ехидно на еміграцію, щоб хапчіві, незорієнтовані люди це видали друком й пустили у світ ніби захлавну літературу.

Це безперечно, свідectво ворога про важливість декалогу для внутрішньої сили українського націоналістичного руху, а за тим великого значення і його автора Степана Ленкавського.

Коли б сл. пам. Степан Ленкавський нічого більше не був зробив для визвольної боротьби й росту націоналістичного руху, його декалог і так ставив би його між найвизначніших і найбільш заслужених членів ОУН. Та він, відіграв дуже поважну роллю у

формуванні ідеології ОУН. Коли добре прочитати ідеологічні тези першого Великого Збору Українських Націоналістів (гляди Видання БУП «ОУН у світлі постанов»), там знайдемо в коротких і дуже змістовних тезах у стилі мов би свого роду молитовному, зібрано все найважливіше, на чому спирається світогляд українського націоналіста-революціонера. Там пізнаємо значний вплив автора декалогу. Українські націоналісти-революціонери визнавали ідеологію ОУН, жили й боролися незламно не зважаючи на найбільші труднощі, перешкоди й удари ворога за українську державну самостійність.

Якщо зібрати статті С. Ленкавського в підпільній літературі, як також в «Українській Трибуні», «Українському Самостійнику» і «Шляху Перемоги», то була б багатотомна книга творчості людини дуже скромної, але дуже великого й багатого талану.

Револьюційна праця в ОУН, що її всіляко нищить ворог не дає відповідних умов для систематичної інтелектуальної творчості. Тому С. Ленкавський не міг повністю розвинути своїх філософських зацікавлень.

За участь у Конгресі він був арештований, засуджений і відсидів 4 роки в тюрмі, які були для того творчого чоловіка невіджалувано втрачені. В різних роках перебування на волі був членом Екзекутиви ОУН, відтак 3 і пів року ув'язнений німцями й знову втратив ці довгі роки невіджалувано безплідно та ще у найтяжчих умовах, які прямо чудом йому вдалося пережити.

Моя тісніша з ним співпраця почалася восени 1939 року, коли я після виходу на волю з польської тюрми опинився у Кракові. Ми обидва брали участь в нарадах провідного активу членів ОУН у тому часі, коли рішалася справа приготування ОУН до німецько-більшевицької війни, яка мала принести великі можливості розгорнення визвольної боротьби ОУН і то у формах і розмірах, яких досі не було, тобто залучуючи до революційної боротьби українські народні лави.

Перед ОУН стояла дилема: або вести політику в близькій майбутності за принципом націоналістичним від нікого незалежним, або пристосовувати її до вимог гітлерівської Німеччини, що обстоював тоді ПУН під проводом полк. Мельника. Всі члени, які брали участь у тих нарадах, були за самостійницьким принципом, мимо найтяжчих умовин, і це викликало конфлікт з ПУН-ом, внаслідок чого після довгих безуспішних переговорів з полк. А. Мельником, відбулася ширша нарада провідного активу ОУН, в якій брав участь тодішній провідник ОУН на ЗУЗ Тимчій Лопатинський, і на тій нараді був покликаний до дії Револьюційний Провід ОУН, що його очолив Степан Бандера. Той провід мав приготувати другий Великий Збір ОУН. І в тій нараді й в Револьюційному Проводі я співпрацював близько з Ленкавським. Він, між іншим, був учасником переговорів з Мельником, і ми всі надіялись, що він зуміє переконати Полковника, але це йому не вдалося.

У квітні 1940 р. відбувся другий Великий Збір ОУН, і на ньому С. Ленкавський реферував справи ідеології і пропонував постанови ідеологічних уточнень, які були прийняті і вони видруковані в збірці «ОУН у світлі Постанов».

У приготуванні до походу на схід С. Ленкавський працював зі своїм штабом над пропагандивними гаслами, листівками і брошурами, які потім похідні групи ОУН в 1941 році занесли на східні землі України. Там їх масово поширювали, перевидаючи багато разів у різних місцевих друкарнях, що їх пощастило використати, ще заки німці не поклали на них свою руку. Його група складалася з багатьох письменників, журналістів і малярів. Багато із них не були членами Організації, але Ленкавський умів їх з'єднати до творчої співпраці.

Хоч й між першими революціонерами продістався швидко на Рідні Землі в літі 1941 р., то в дні самого проголошення Акту 30-го Червня 1941 року не вспів взяти участі, але зараз же наступних днів керував як пропагандивний референт Проводу широкою освідомлюючою, пропагандивною акцією, організуванням різних ділянок культури, мистецтва, науки і т. д.

В недовгому часі після арешту Голови Державного Правління Я. Стецька був в липні 1941 р. ув'язнений і С. Ленкавський.

Коли він перебував у в'язниці Монтелюпіх у Кракові, я ходив із ним як і дехто другий на праці в городі, й наші друзі на волі, між ними головно Легенда й Максим Рубан, плянували нас викрасти. Сталось так, що в тому часі за спробу втечі польських політичних в'язнів німці розстріляли з помсти понад 10 поляків та залишили на кілька днів на повітрі для відстрашування інших. Тоді, щоб наших друзів не стрінула подібна доля, ми відмовилися від втечі.

В липні 1942 року вивезли німці першу групу в'язнів-бандерівців до Авшвіцу, а між ними С. Ленкавського. Поляки, які в Авшвіці в тому часі мали у своїх руках сильну внутрішню таборову адміністрацію, важко побили новоприбулих бандерівців так, що ці в'язні не видержали й певне число їх вмерло. Одні з перших згнули два брати С. Бандери — Василь і Олекса. А трохи пізніше Дмитро Яців, Роман Полутранка, Леонтій Дяків і Гриць Яворів; Ленкавський все це пережив, хоч із великим трудом.

Коли я приїхав до Авшвіцу другим транспортом у дні 8-го серпня 1942 р., тобто два тижні пізніше, я застав Ленкавського в дуже критичному стані. Він був страшно побитий, виголоджений, уста почорнілі від спраги, був убраний в брудне лахміття, довбані з дерева ніби черевики, з яких тяглися землею подрані онучі. Він втомлений ледве дотягнувся із роботи. Йому було трудно навіть впізнати мене. Він тоді був такий вимучений, що сказав мені, що він незадовго скінчиться і тому передає мені провід нашої групи політичних в'язнів у Авшвіці. Мені довелося

виконувати це призначення, хоч було майже певне, що поляки мене хочуть забити...

Ми обидва все пекло пережили й по двох і пів роках випустили нас з Авишвіцу у дні 1-го грудня 1944 року, а то у зв'язку з новою ситуацією, а саме з наближуванням неминучого заломання німецького фронту деякі німецькі чинники почали розмови з Українським Національним Комітетом. Українська сторона вимагала як передумову до еventуального порозуміння звільнення передової групи українських політв'язнів. Нас тоді випустили п'ятьох із нашої групи: інж. М. Кравців, Ярослав Рак, Лев Ребет, С. Ленкавський і я. Дуже коротко перед нашою групою вийшли з кадетів Бандера й Стецько, які настоювали на нашому звільненні разом з їхнім звільненням.

В короткому часі ми знову діяли разом у проводі ЗЧ ОУН. Він як ідеологічний референт, а я як провідник Терену Німеччини під всіма трьома окупаціями.

Тоді Організація пережила тяжкий удар. Група членів »ЗП УГВР« згідно »опозиція« намагалася звести Організацію на інші шляхи. Називалося це демократизуванням організації. Ст. Ленкавський тоді оборонив правильні позиції нашого руху враз із Бандерою і все закінчилось тим, що відійшла від Організації тільки незначна група, яка досьогодні не годна себе віднайти. На всіх конференціях, які в часі від 1947 до 1950 р. відбувалися, Ст. Ленкавський відіграв дуже важливу роль, як один з доповідачів, що м. ін. з'ясовував помилкові погляди »опозиції«.

До 1959 року він займав з невеликими перервами пости члена Проводу, а перед атентатом Сташинського на С. Бандеру, був заступником Голови Проводу ЗЧ ОУН і тому після смерті Бандери він став Головою Проводу ЗЧ ОУН та був ним на протязі майже десяти років, а потім добровільно уступив. Коли Головою Проводу ОУН був обраний Ярослав Стецько, він сповняв різні завдання в Проводі. Між ін. впродовж двох літ був редактором »Шляху Перемоги«. Хоч в останніх роках недуга була дуже надщербилла його сили, він працював головню над історією Н. Полонської-Василенко й книжкою праць С. Бандери.

С. Ленкавський не мріяв про особисте життя. Він нічого не мав свого. Особисто він не мав родини, ані хати. Жив і працював для ОУН.

Нехай вічна буде слава і пам'ять між нами одному з найкращих синів України й одному з найбільш відданих членів ОУН — проф. Степанові Ленкавському.

Від Редакції: Ми вмістили думки про сл. п. Степана Ленкавського того, хто сам взірцево і на 100% виконав вимогу декалогу: »Ні просьби, ні грозьби, ні тортури ані смерть не примусять Тебе зрадити тайну« й ані в слідстві, ані на суді разом з Карпинцем нічого не прозрадив про бомбу й підготовку атентату на мін. Перацького. Вмістимо висловлювання й інших.

МАТЕРІАЛИ Й ДОКУМЕНТИ З ПОНЕВОЛЕНОЇ УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТВ'ЯЗНІ В МОСКОВСЬКИХ ТІОРМАХ І КОНЦТАБОРАХ (Закінчення, 3)

143) *МАМЧУР Степан*, учасник визвольного руху ОУН-УПА, заарештований 1956 р. і засуджений у 1957 р. на 25 років каторги за ст. 56 КК УССР. Мав би звільнитися в 1981 р. Зараз перебуває в Пермському таборі ч. 35.

144) *МАРИНОВИЧ Мирослав Франкович*, нар. 1949 р., працював інженером електронної техніки в Києві, одружений, член Української групи сприяння Гельсінським домовленням, за це був заарештований 23. 4. 1977 р. в Києві, перебуває під слідством, в ізоляторі, а його дружину теж викликають на допити.

145) *МАРКОСЯН (Ростик?) Григорович*, нар. 1944 р., засуджений за ст. 70 КК РСФСР, карається в Мордовському концтаборі ч. 19.

146) *МАРМУС Володимир В.*, нар. 1949 р. на Тернопільщині, заарештований за розповсюдження підпільних листівок і вивішення українського національного прапора, засуджений 1973 р. в Тернополі за ст. 62 КК УССР на 6 років ув'язнення і 5 років заслання. Перебуває в Пермському таборі ч. 36.

147) *МАРМУС Микола Васильович*, нар. 1947 р., заарештований в січні 1973 р. в м. Чорткові і засуджений закритим Тернопільським обласним судом за ст. 62 КК УССР на 5 років концтаборів і 3 роки заслання. Обвинувачений за вивішення національного прапора на державному будинку і за поширювання підпільних листівок. Карається в Пермському таборі ч. 37.

148) *МАРЧЕНКО Анатолій Тихонович*, нар. 21. 1. 1938 р., одружений, батько сина, дотепер відбув 9 років в концтаборах і відбуває 4-річний строк на засланні. Суджений був за наклепи на нього, а опісля за написання книжки про концтабори п. н. «Мої свідчення». Зараз перебуває на засланні в Іркутській області. Має бути звільненим у 1978 р.

149) *МАРЧЕНКО Валерій Венаминович*, нар. 16. 9. 1947 р. в Києві, закінчив філологічний факультет Київського університету, літератор і журналіст та перекладач, заарештований 25. 6. 1973 р. і засуджений в Києві на 6 років ув'язнення і 2 роки заслання. Судили його за ст. 62 КК УССР, обвинувачений за написання трьох документів, які кваліфіковано як націоналістичні. Мав би звільнитися 25. 6. 1981 р. Зараз перебуває в Пермському таборі ч. 36.

150) *МАРЧЕНКО Олексій*, нар. 1942 р., заарештований і засуджений в 1970 р. за статтями 56 і 62 КК УССР на 15 років позбавлення волі. Останньо карався в Пермському таборі ч. 35.

151) *МАТІЯШ Микола*, нар. 1938 р., заарештований і засуджений в 1962 р. за ст. 56 КК УССР («зрада батьківщини») на 15 років ув'язнення.

152) *МАТУСЕВИЧ Микола Іванович*, нар. 1946 р., історик, одружений, член Української групи сприяння Гельсінським домовленням, переслідуваний від 1973 р. Заарештований 23. 4. 1977 р., перебуває в Києві під слідством КГБ, в ізоляторі. Обвинувачують його за участь в Гельсінській групі, як «здійснення особливо небезпечного державного злочину».

153) *МЕЛИНЬ Мирон*, нар. 1929 р., має вищу освіту, одружений, працював педагогом, колишній в'язень сталінських концтаборів. Заарештований на весні і засуджений влітку 1967 р. Львівським обласним судом за ст. 56 КК УССР на 11 років позбавлення волі. Обвинувачували його за участь у підпільній групі «Український Національний Фронт» (УНФ), який вважав себе продовжувачем визвольної боротьби ОУН. Зараз перебуває на засланні.

154) *МЕЛЬНИК Василь*, нар. 1923 р. на Волині, учасник визвольної боротьби ОУН-УПА, заарештований і засуджений за ст. 56 КК УССР на 25 років ув'язнення. Мав бути звільнений в 1977 р.

155) *МЕНДРУНЬ Богдан*, викладач музики і співу у Львові, а одночасно підготовлявся до того, щоб стати священиком підпільної Української Греко-Католицької Церкви. Заарештований і засуджений 1974 року у Львові на невідомий термін ув'язнення. Обвинувачували його в поширюванні «уніятства» та збиранні націоналістичної поезії.

156) *МИКИТКО Яромир Олексійович*, нар. 1958 р. на Львівщині, студент Львівського лісотехнічного інституту, заарештований 29. 3. 1973 р. у Львові і засуджений на 5 років ув'язнення і 3 роки заслання. Вдома залишив старенького батька. Мав би звільнитися в 1981 р. Зараз карається в Мордовському таборі ч. 37. Обвинувачували Микитку за співредагування таємного студентського журналу «Поступ».

157) *МІРАЧ Степан*, родом з Рівенщини, біля 55 років, учасник визвольної боротьби ОУН-УПА, заарештований 1975 р. і засуджений 21. 5. 1976 р. Рівенським обласним судом за ст. 56 КК УССР на кару смерті — вирок виконано.

158) *МОРОЗ Валентин Якович*, нар. 15. 4. 1936 р. на Волині, закінчив історичний факультет Львівського університету, історик, блискучий публіцист, одружений, батько сина. За ревну оборону національних прав України і поневолених народів від 1965 до 1969 р. карався в концтаборах суворого режиму. Поновно заарештований 1-го червня і засуджений 18-го вересня 1970 р. в Івано-Франківському за ст. 62 КК

УССР на 14 років позбавлення волі. Довго карався у Володимирській тюрмі, під постійними шантажами, щоб відрікся від своїх національних поглядів. Його дружину постійно переслідують. Мав би звільнитися в 1984 р. Карається в Мордовському таборі ч. 1-6.

159) *МУРЖЕНКО Олекса Григорович*, нар. 1942 р. в Харкові, від 1956 р. відбув 8 років суворого ув'язнення, а відтак 6 років у концтаборах політв'язнів. Вдруге заарештований і 1970 р. у Ленінградській процесі за ст. 64 КК РСФСР засуджений на 14 років ув'язнення суворого режиму. Суджений за те, що разом з іншими пробував захопити літак у Ленінграді та втекти ним за кордон. Мав би звільнитися в 1984 р. Зараз перебуває в Мордовському таборі ч. 1-6.

160) *НОВАК Іван М.*, родом з Кіцманського р-ну Чернівецької області, має біля 58 років, учасник визвольної боротьби ОУН-УПА, заарештований 1976 р. і засуджений в березні 1977 р. Чернівецьким обласним судом за ст. 56 КК УССР на 13 років ув'язнення.

161) *НОВАК Йосип*, священик Української Греко-Католицької Церкви, заарештований в 1974 р. і засуджений на невідомий термін ув'язнення. Обвинувачували його за співучасть в організації підпільного монастиря і відправлювання в ньому Богослужб.

162) *ОЗЕРНИЙ Михайло Дмитрович*, нар. 1929 р. на Львівщині, закінчив вищу педагогічну освіту, вчитель середньої школи, одружений, батько дітей. Вперше карався в концтаборах від 1965 до 1967 р. Був обвинувачений за «антисовєтську націоналістичну пропаганду та агітацію». Вдруге заарештований і в квітні 1976 р. в Тернополі за ст. 62 КК УССР засуджений на 5 років позбавлення волі. Обвинувачували його за поширювання релігійної літератури.

163) *ОЙКЕВИЧ Віталій*, нар. 1957 р. на Вінниччині. В 1972 р. виїхав з Вінниці до Вільнуса на студії в Духовній семінарії, де КГБ спонукував його до агентурної роботи, але він рішучо відмовився від співпраці. 14. 5. 1975 р. змасакроване тіло Ойкевича знайдено в його мешканні. Підтверджується, що його вбили агенти КГБ.

164) *ОЛЕНИЧ*, родом з Яворівського р-ну Львівської області, в 1969 році засуджений на 12 років ув'язнення під закидом зв'язків з націоналістами.

165) *ОРЕЛ Михайло*, нар. 1924 р. в Черкаській області, учасник українського націоналістичного підпілля, в 1952 р. заарештований і засуджений за ст. 56 КК УССР на 25 років ув'язнення.

166) *ОСАДЧИЙ М. Іванович*, нар. 1921 р. в Рівенській області, учасник визвольного руху ОУН-УПА, був ненадійно скоплений в бункері і засуджений на 10 років концтаборів. Відтак знову заарештований і 1973 р. Рівенським обласним судом засуджений на 15 років ув'язнення. Разом Осадчому прийдеться відбутися 25-літній вирок.

167) **ОСАДЧИЙ Михайло Григорович**, нар. 22. 3. 1936 р. на Сумщині, закінчив факультет журналістики Львівського університету, а відтак працював викладачем у Львівському університеті, письменник, одружений, батько сина і дочки. Від 1965 до 1968 р. був ув'язнений за «антисовєтську агітацію і пропаганду». 14. 1. 1972 р. його вдруге заарештували й у вересні того ж року у Львові за ст. 62 КК УССР засудили на 7 років ув'язнення і 3 роки заслання. Мав би звільнитися в 1982 р. Зараз карається в Мордовському таборі ч. 1-6. Є відомості, що 1975 р. в м. Суми агенти КГБ вбили його рідного брата Володимира Осадчого.

168) **ОСЕЙЧУК Миксла**, баптист-п'ятидесятник, карається в концтаборі звичайного режиму, адреса: УССР, Вінницька обл., ІВ 301/59.

169) **ОСТАПІВ Андрій**, засуджений на довічне ув'язнення за свої націоналістичні переконання, карається в концтаборі, важко хворий.

170) **ОСТРОВСЬКИЙ Йосип**, родом з Львівської області, учасник визвольного руху ОУН-УПА, засуджений колегією Львівського обласного суду на 15 років ув'язнення. Зараз перебуває у Пермському таборі.

171) **ОСТРОВСЬКИЙ Мирон**, родом з Бродівського р-ну, Львівської обл., учасник визвольного руху ОУН-УПА, засуджений 1968 р. у Львові за ст. 56 КК УССР на 15 років ув'язнення.

172) **ПАНАСЮК Степан Тимофійович**, нар. 1919 р. в с. Черемшанки на Волині, член районного проводу ОУН, учасник визвольної боротьби, довічний підпільник, заарештований 1973 р. на Тернопільщині і засуджений в березні 1974 р. Волинським обласним судом за ст. 56 КК УССР на кару смерті.

173) **ПАНЧЕНКО Микола**, засуджений в 1968 р. за ст. 56 КК УССР на 13 років концтаборів, зараз карається в Мордовському таборі ч. 3.

174) **ПЛАХОТНЮК Микола Григорович**, нар. 1936 р. в с. Тихий Хутір на Черкащині, закінчив Київський медінститут, де згодом працював старшим лаборантом, заарештований 14. 1. 1972 р. в Києві і заочно засуджений на неозначений термін страждання в психіатричній тюрмі. Від кількох років карається в Дніпропетровській психлікарні, важко хворий на туберкульозу. Судили його за «антисовєтську агітацію і пропаганду». Ходять погослови, що з огляду на важку хворобу (розвинута форма туберкульозу) М. Плахотнюка мали звільнити в 1977 р.

175) **ПОГАНІЧ Антін**, баптист-п'ятидесятник, карається у концтаборі звичайного режиму, адреса: УССР, Вінницька обл., ІВ 301/59.

176) **ПОПАДЮК Зорян Володимирович**, нар. 21. 4. 1953 р. в Галичині, студент української філології Львівського університету, заарештований 21. 3. 1973 р. і засуджений Львівським обласним судом за ст. 62 КК УССР на 7 років ув'язнення і 5 років заслання, а його мати

звільнена з праці викладачки в університеті. Мав би вийти на волю в 1985 р. Зараз карається у Володимирській тюрмі.

177) **ПОПОВИЧ Оксана Зенонівна**, нар. 30. 1. 1925 р. на Івано-Франківщині, студювала історію. Від 1945 до 1955 р. каралася в концтаборах за участь у визвольному русі ОУН-УПА. Поновно заарештована 23. 11. 1974 р. і засуджена в січні 1975 р. Івано-Франківським обласним судом за ст. 62 КК УССР на 8 років ув'язнення і 5 років заслання. Мала б звільнитися в 1987 р. Зараз карається в Мордовському таборі ч. 3-4. Оксана Попович ще під час першого ув'язнення стала повним інвалідом, а зараз стан її здоров'я значно погіршується.

178) **ПОТАПЧУК Микола**, нар. 1920 р. на Рівенщині, маляр, учасник визвольного руху ОУН-УПА, одружений, пробув у підпіллі до кінця 1973 р., заарештований на початку 1974 р., важко хворий.

179) **ПОЦІЛУЙКО Леонтій Константинович**, має біля 57 років, учасник визвольного руху ОУН-УПА, вперше був заарештований і засуджений на 10 років ув'язнення в 1946 р. Вдруге засуджений 12. 12. 1969 року Львівським обласним судом за ст. 56 і 64 («зрада батьківщини та організаційна діяльність») КК УССР на 15 років ув'язнення. Карається в концтаборах.

180) **ПРИХОДЬКО Григорій Андрійович**, нар. 1937 р., інженер електроніки, одружений, батько дочки і сина, засуджений за ст. 70 КК РСФСР на 5 років ув'язнення за політичні переконання, зрікся совєтського громадянства і заявив, щоб його «вважати за українського націоналіста». Зараз карається у Володимирській тюрмі.

181) **ПРОКОПОВИЧ Григорій Григорович**, нар. 1930 р., закінчив факультет іноземних мов Київського університету, вчитель англійської мови, одружений, батько дитини, за свої переконання карався 8 років у сталінських концтаборах. Вдруге заарештований на початку 1967 р. у Львові і засуджений 1968 р. в Івано-Франківському за ст. 56 і 62 КК УССР на 11 років позбавлення волі. Судили його за приналежність до підпільної організації «Український Національний Фронт» (УНФ), який змагався за самостійність України. Зараз перебуває на засланні, адреса: ССРСР, Красноярський край, ст. Курагино, Молодежная 3, кв. 6.

182) **ПРОНЮК Євген Васильович**, нар. 23. 9. 1938 р., науковий кандидат філософії, працював науковим співробітником Інституту філософії АН УССР, одружений, батько двох дітей, заарештований 6. 7. 1972 р. і засуджений наприкінці листопада 1973 р. в Києві за ст. 62 КК УССР на 7 років ув'язнення і 5 років заслання. Мав би звільнитися в 1984 р. Зараз перебуває в Пермському концтаборі ч. 35.

183) **ПРУС Платон**, родом з Рівенщини, має 57 років, учасник визвольної боротьби ОУН-УПА, заарештований в 1975 р. і засуджений 21. 5. 1976 р. в Городку на Рівенщині за ст. 56 КК УССР на кару смерті.

184) **РАКЕТСЬКИЙ Володимир Юліянович**, нар. 1947 р., публіцист і поет, заарештований 12. 1. 1972 р. в Києві і засуджений на 5 років ув'язнення за націоналістичні настрої і антисовєтські вірші. Мав вийти на волю 1977 р.

185) **РЕБРИК Іван**, житель міста Городенки на Івано-Франківщині, заарештований в березні і засуджений в серпні 1974 р. в Івано-Франківську на 7 років суворого режиму і 3 роки заслання за політичні справи. Зараз карається в Мордовському концтаборі ч. 1-6.

186) **РОМАНЮК Василь Омелянович**, священник, нар. 1925 р. в Чернівцях, заочно студював в Московській духовній академії, довголітній православний парох у Космачі на Івано-Франківщині, одружений, батько сина, від 1944 до 1954 р. карався в сталінських концтаборах, його батько загинув на Сибірі, а молодшого брата розстріляло МВД. Вдруге заарештований 12-го січня і засуджений в липні 1972 р. Івано-Франківським обласним судом на 10 років каторги і 5 років заслання. Обвинувачували його за «антисовєтську агітацію і пропаганду», яку бачили в його закликах до вірних, щоб зберігати прадідівську віру і звичаї. Мав би бути звільнений в 1987 р. Відбуває засуд в Мордовському концтаборі ч. 1-6.

187) **РУБАН Василь**, нар. 1942 р., поет, заарештований 1972 р. і засуджений 1973 р. в Києві на необмежений час ув'язнення в психіатричному шпиталі-тюрмі за «антисовєтську агітацію і пропаганду». Останньо карався в Дніпропетровській психлікарні.

188) **РУБАН Петро Васильович**, нар. 1940 р., скульптор, одружений, вперше відбув засуд ув'язнення 5 років за те, що домагався виходу України з СРСР, вдруге заарештований в 1976 р. і засуджений 19. 4. 1977 р. в Чернігові на 10 років ув'язнення і 3 роки заслання. Судили його за те, що не змінив своїх поглядів, домагаючись самостійности для України. Мав би вийти на волю в 1989 р.

189) **РУДЕНКО Микола Данилович**, нар. 19. 12. 1920 р. в с. Юр'ївка на Луганщині, закінчив філологічний факультет Київського університету, письменник і філософ, одружений, член Міжнародної Амнесії в СРСР і голова Української групи сприяння Гельсінським домовленням, за що був заарештований 5-го лютого в Києві і засуджений 1-го липня 1977 р. в м. Дружківка Донецьким обласним судом за ст. 62 КК УССР на 7 років ув'язнення і 5 років заслання. Мав би бути звільненим в 1989 р. Руденко — воєнний інвалід, важко хворий.

190) **САВЧАК Олесь**, нар. 1923 р. на Львівщині, заарештований і засуджений на довголітнє ув'язнення в 1969 р. Обвинувачували його за те, що був в дивізії «Галичина» і брав участь у боях під Бродами. Карається в Пермському таборі ч. 37.

191) **САПЕЛЯК Степан Евстафіївич**, нар. 26. 4. 1952 р. на Тернопільщині, заарештований 1973 р. в Чортківському р-ні і засуджений

1974 р. в Тернополі за ст. 62 КК УССР на 5 років концтаборів і 3 роки заслання. Обвинувачували його за приналежність до молодечої підпільної організації, за поширювання листівок і вивішування синьо-жовтих прапорів на урядових будинках. Мав би звільнитися в 1981 р. Зараз страждає в Пермському таборі ч. 36. Вдома залишив стареньку матір.

192) *САРАНЧУК Петро*, з Тернопільщини, засуджений на довічне ув'язнення, карається в Мордовському концтаборі ч. 1-6.

193) *СВЕРСТЮК Євген Олександрович*, нар. 13. 12. 1928 р. на Волині, закінчив Львівський університет і аспірантуру в Київському університеті, кандидат педагогічних наук, публіцист і письменник, одружений, батько дітей, від довгих років переслідуваний. Заарештований 14. 1. 1972 р. і засуджений 24. 4. 1973 р. в Києві за ст. 62 КК УССР на 7 років каторги і 5 років заслання. Обвинувачували його за писання літературних творів в українському національному дусі. Мав би звільнитися в 1984 р. Зараз перебуває в Пермському таборі ч. 35. Дружина Сверстюка, Ліда, звільнена з праці.

194) *СВІТЛИЧНИЙ Іван Олексійович*, нар. 19. 9. 1929 р. в Луганській області, закінчив Харківський університет, а потім аспірантуру в Інституті літератури АН УССР, у якому й працював, літературний критик, письменник, перекладач і науковець, одружений. Від 1965 до 1966 р. пробув 9 місяців під слідством КГБ, який поломив йому пальці в одній руці. Вдруге заарештований 14. 1. 1972 р. і засуджений 27. 4. 1973 р. в Києві за ст. 62 КК УССР на 12 років позбавлення волі. Обвинувачували його за український національний патріотизм. Його рідна сестра Надія Світлична також відбула 4-річне ув'язнення. Мав би бути звільненим в 1984 р. Зараз відбуває засуд у Пермському таборі ч. 36.

195) *СЕНИК Ірина Михайлівна*, нар. 20. 4. 1925 р. у Львові, поетеса, вперше каралася в сталінських концтаборах від 1946 до 1957 р. під закидом приналежності до ОУН. Вдруге заарештована 17. 11. 1972 р. і засуджена в лютому 1973 р. Івано-Франківським обласним судом на 6 років ув'язнення і 3 роки заслання за «антисовєтську агітацію і пропаганду», яку КГБ бачило в її патріотичних віршах. Сеник хворіє на туберкульозу костей, якої набралась ще під час першого ув'язнення. Мала б звільнитися 17. 11. 1981 р. Зараз карається в Мордовському таборі ч. 3-4.

196) *СЕНЬКІВ Володимир Йосафатович*, нар. 1954 р., заарештований в 1973 р. і засуджений за ст. 62 КК УССР на 4 роки концтаборів і 3 роки заслання, мав би вийти на волю в 1980 р., відбуває засуд в Пермському таборі ч. 36.

197) *СЕНЬКІВ Микола*, нар. 1932 р., заарештований в 1973 р. і засуджений на 5 років ув'язнення за «антисовєтську агітацію і пропаганду». Мав би вийти на волю в 1978 р., перебуває в Пермському таборі ч. 37.

198) *БОЙКО Микола Єрофейович*, нар. 1922 р., одружений, батько вісьмох дітей, заарештований 20. 6. 1968 р. в Одесі і засуджений за статтями 209/1 і 138/2 КК УССР на 10 років позбавлення волі. Мав би вийти на волю в 1978 р. Зараз перебуває на засланні: ССРСР, Красноярський край, Новобирилюсский р-н, с. Старие Бирилюссы, ул. Мельничная 50.

199) *СЕРГІЄНКО Олександр Федорович*, нар. 25. 6. 1932 р., інженер-реставратор, працював художником-реставратором, одружений, батько сина, нар. 1971 р. Батько Сергієнка загинув у сталінських концтаборах, а мати, Оксана Мешко, відбула 10 років в таборах. Заарештований 15-го січня і засуджений в червні 1972 р. в Києві за ст. 62 КК УССР на 7 років каторги і 3 роки заслання. Обвинувачували його за писання статті «Право України на самовизначення» та за критику московського імперіялізму. О. Сергієнко хворіє туберкульозом легенів. Мав би звільнитися в 1982 р. Відбуває засуд в Пермському таборі ч. 36.

200) *СИДОРЕНКО Василь*, засуджений на довічне ув'язнення, перебуває в концтаборі, важко хворий.

201) *СИНЧИШИН Микола Миколайович*, працював поліграфістом у Львівській друкарні, заарештований 1973 р. і засуджений 1974 р. у Львові на 4 роки ув'язнення. Обвинувачували його за таємне друкування релігійної літератури для української підпільної Церкви. Мав вийти на волю в 1977 р.

202) *СКРАЛЬ Михайло Д.*, нар. 1933 р., працював електриком у Львові, а одночасно студіював теологію, підготовлявся стати українським греко-католицьким священиком, за те був заарештований 1973 року і засуджений 1974 р. у Львові на 4 роки ув'язнення. Мав вийти на волю в 1977 р.

203) *СЛОБОДНЮК Володимир*, заарештований в 1973 р. і засуджений за ст. 62 КК УССР на 5 років концтаборів, мав би вийти на волю в 1978 р. Зараз відбуває засуд в Пермському таборі ч. 37.

204) *СЛОБОДЯН Микола Васильович*, нар. 1944 р., заарештований в 1973 р. і засуджений за «антисовєтську агітацію і пропаганду» на 5 років позбавлення волі. Мав би звільнитися в 1978 р. Зараз перебуває на засланні в Томській області. Його старенький батько живе на Тернопільщині.

205) *СЛОБОДЯН Михайло Климович*, нар. 1937 р. в с. Трач на Івано-Франківщині, закінчив середню школу, одружений, батько двох синів, працював старшим лейтенантом міліції. Заарештований 15. 7. 1975 р. і засуджений на 11 років ув'язнення і 3 роки заслання. Обвинувачували його за створення підпільної організації «Гомін», що ставила собі за мету боротися за визволення України. Останньо перебував в Пермському таборі ч. 36.

206) **СЛУЧКА Атанас**, заарештований в 1965 році і засуджений за ст. 56 КК УССР на 15 років концтаборів, мав би бути звільненим в 1980 р. Відбуває присуд в Пермському таборі ч. 35.

207) **СНЕГІРЬОВ Євген Іванович**, нар. 14. 10. 1927 р. у Харкові, закінчив Харківський театральний інститут, працював актором, а відтак викладачем в інституті, виступає як прозаїк і критик, одружений. Заарештований 22. 9. 1977 р. в Києві, перебуває в тюремній ізоляції під слідством КГБ. Обвинувачують його за «антисовєтську агітацію і діяльність проти держави», яку бачать у його критиці ССРСР. Снегирьов є інвалідом другої кляси, захворів на серце і майже осліп.

208) **СОКІЛ Іван**, священник Української Греко-Католицької Церкви, не перейшов на православне, свої духові обов'язки сповняв у с. Снятинка на Львівщині, за це був заарештований в 1973 р. і засуджений на невідомий термін ув'язнення.

209) **СОКОЛЯН Антон**, православний священник на Івано-Франківщині, заарештований в 1973 р. і засуджений в 1974 р. на невідомий реченець позбавлення волі за те, що поширював між вірними молитовники і церковні календарці.

210) **СОЛОДКИЙ Іван Васильович**, нар. 1930 р. в Галичині, учасник визвольної боротьби ОУН-УПА, заарештований 1948 р. і засуджений за ст. 56 КК УССР на 25 років каторги. В 1956 р. в Тайшеті йому додали ще 8 років як одному із організаторів концтабірних повстань, тобто засуджений разом на 33 роки ув'язнення. Останньо перебував в Пермському таборі ч. 36.

211) **СОМЛЯК Степан**, нар. 1950 р., студент, в 1973 р. засуджений за ст. 62 КК УССР на 5 років ув'язнення, останньо перебував в Пермських таборах.

212) **СОНОВЧАН Василь**, баптист-п'ятидесятник, перебуває у Вінницькому концтаборі ІВ 301/59.

213) **СПОДАРИК Степан**, нар. 1951 р. на Львівщині, робітник Львівської фабрики телевізій, заарештований і засуджений влітку 1973 р. у Львові за статтями 101 і 206 («... опір представникові влади») на 8 років у виправно трудових закладах посиленого режиму за виступи проти обмосковлювання України. Його теж обвинувачували за український буржуазний націоналізм.

214) **СТАСІВ-КАЛИНЕЦЬ Ірина Онуфріївна**, нар. 1940 р., закінчила Львівський університет, працювала вчителькою, а відтак читала лекції на підготовчому факультеті Львівської політехніки, поетеса, одружена, мати малолітньої дочки. Заарештована 12-го січня і засуджена в липні 1972 р. у Львові за ст. 62 КК УССР на 6 років ув'язнення і 3 роки заслання. Її чоловік, поет Ігор Калинець також суджений на 8-літнє позбавлення волі. Обвинувачували їх за писання патріотичних

поезій. Ірина Стасів-Калинець мала б звільнитися в 1981 р. Відбуває засуд в Мордовському таборі 385/3-4.

215) **СТРОЦИН Павло**, нар. 1928 р., учасник визвольної боротьби, заарештований в 1958 р. і засуджений за ст. 56 КК УССР на 25 років позбавлення волі, мав би звільнитися в 1983 р. Останньо перебував в Пермському таборі ч. 36.

216) **СТУЛКІВСЬКИЙ І. Г.**, Свідок Єгови, заарештований і засуджений 1976 р. в Тернополі за «антисовєтську агітацію і пропаганду» на 3 роки ув'язнення.

217) **СТУС Василь Семенович**, нар. 8. 1. 1938 р. в с. Рахнівка на Вінниччині, закінчив Донецький педагогічний інститут і став аспірантом Інституту АН УССР, поет і літературний критик, одружений, батько малолітнього сина, заарештований 13-го січня і засуджений 7-го вересня 1972 р. Київським обласним судом за статтею 62 КК УССР на 5 років концтаборів суворого режиму і 3 роки заслання. Обвинувачували його за всю літературну публіцистичну творчість, а навіть за те, що скрізь послуговувався українською мовою. Мав би бути звільненим в 1980 р. Зараз перебуває на засланні, адреса: СССР, 686071 Магаданская обл., Тенькинский р-н, пос. Матросова, Центральная 37, кв. 33.

218) **ТИХИЙ Олексій Іванович**, нар. 31. 1. 1927 р., має вищу педагогічну освіту, працював завідувачем навчальної частини у середній школі, вперше був заарештований в 1957 р. і засуджений на 7 років ув'язнення за домагання поширити мережу українських шкіл на Донбасі. Повно був заарештований 4-го лютого і засуджений 1-го липня 1977 р. Донецьким обласним судом на 10 років ув'язнення і 5 років заслання. Судили його за те, що був членом Української Групи Сприяння Гельсінським Домовленням і за написаний збірник на тему української національно-культурної шкільної проблематики. Вдома залишив стареньку матір. Мав би звільнитися 4. 2. 1992 р.

219) **ТИШКІВСЬКИЙ Степан**, нар. 1914 р., 1952 р. в Івано-Франківську за ст. 56 КК УССР засуджений на 25 років концтаборів за участь у визвольному русі ОУН-УПА. Мав вийти на волю в 1977 р.

220) **ТИЩЕНКО Віталій І.**, нар. 1941 р. на Харківщині, заарештований в 1975 р. і обвинувачений за ст. 64 КК УССР («організаційна діяльність») в організації підпільної друкарні, виготовлення і друкування підпільної літератури, реченець засуду невідомий.

221) **ТОВКАЧ Іван П.**, нар. 1920 р. в с. Боровичі на Волині, учасник визвольної боротьби ОУН-УПА, заарештований в м. Прокоп'ївськ (Новосибірська область) і засуджений 1972 р. Волинським обласним судом за ст. 56 КК УССР на 12 років концтаборів суворого режиму.

222) **ТОМКІВ Ігор**, нар. 1957 р. на Львівщині, глибоковіруючий, кожного року організував вертеп і колядників, які відвідували вірую-

чих, 1975 р. на Різдво, коли Томків вертав з коляди домів, подорозі був замордований, міліція і Львівська прокуратура відмовилися досліджувати цей злочин.

223) *ТРИШ Василь*, нар. 1911 р., фізик, засуджений в 1975 р. в Тернополі на 3 роки ув'язнення. Обвинувачували його за співпрацю в самвидаві.

224) *ФАБРИШЕВСЬКИЙ Іван Петрович*, учасник визвольного руху ОУН-УПА, заарештований 1967 р. і засуджений за ст. 56 КК УССР на 15 років концтаборів, перебуває в Мордовському таборі ч. 19.

225) *ФЕДОРАК Михайло Андрійович*, православний священик на Івано-Франківщині, заарештований 1973 р. і засуджений в 1974 р. на 4 роки ув'язнення за те, що друкував і поширював релігійну літературу.

226) *ФЕДОРЕНКО Василь Петрович*, нар. 30. 3. 1928 р. на Чернігівщині, працював слюсарем у м. Херсоні, вперше карався у Володимирській тюрмі і Мордовських таборах від 1967 до 1972 р. Вдруге заарештований під час спроби втекти з ССРСР на Захід в 1974 р. і засуджений Ужгородським обласним судом за статтями 56 і 62 КК УССР на 15 років позбавлення волі. Мав би звільнитися в 1989 р. Зараз відбуває присуд у Володимирській тюрмі.

227) *ФЕДОРІВ Юрій Іванович*, довгі роки карався в Мордовських таборах, а від 1975 р. перебуває на засланні в Томській області, мав би вийти на волю в 1980 р.

228) *ФЕДОРІВ Юрій Павлович*, нар. 14. 6. 1943 р., одружений, заарештований 15. 6. 1970 р. і засуджений за ст. 56 КК УССР на 15 років концтаборів суворого режиму. Мав би бути звільнений 15. 6. 1985 р. Зараз карається в Мордовському таборі ч. 1-6.

229) *ФЕДЮК Василь*, нар. 1929 р., учасник визвольної боротьби ОУН-УПА, засуджений за ст. 56 КК УССР на 15 років каторги, відбуває засуд в Пермському таборі ч. 36.

230) *ХАЙЛО Анатолій Володимирович*, родом з Ворошиловградської області, неодружений, за релігійні переконання заарештований і в 1974 р. засуджений на 8 років позбавлення волі. З тих самих причин (баптистка) його сестру Лідію не прийняли на навчання у вищій школі.

231) *ХОДАКІВСЬКИЙ Дмитро*, карається в концтаборі, адреса: Житомирська область, ЯЮ 309/71.

232) *ЦЕМОК Семен*, заарештований за націоналістичну діяльність і в 1964 р. за ст. 56 КК УССР засуджений на 15 років ув'язнення.

233) *ЧАЙКА Іван*, нар. 1920 р. на Волині, учасник українського визвольного руху ОУН-УПА, заарештований 1972 р. і засуджений 1973 р. Волинським обласним судом за ст. 56 КК УССР на кару смерті.

234) **ЧЕРКМАН** Олекса, нар. 1928 р., засуджений в 1955 р. в Івано-Франківському за ст. 56 КК УССР на 25 років ув'язнення.

235) **ЧОРНОВІЛ** Вячеслав Максимович, нар. 1. 1. 1938 р. в с. Єрки на Черкащині, закінчив з відзначенням журналістичний факультет Київського університету, одружений, батько сина, журналіст, літературний критик і письменник. Вперше заарештований 3. 8. 1967 р. і засуджений на 3 роки ув'язнення за виступи в обороні репресованих українських патріотів. Вдруге заарештований 12. 1. 1972 р. і засуджений 12. 4. 1973 р. у Львові на 7 років ув'язнення і 5 років заслання за ст. 62 ч. 1 КК УССР. Обвинувачували його за публіцистичні писання в обороні прав України. КГБ цілий час робить натиск на В. Чорновола, щоб відрікся від своїх національних поглядів. Мав би звільнитися 12. 1. 1984 р. Зараз карається в Мордовському концтаборі ч. 3-5.

236) **ЧУЙКО** Богдан Михайлович, інженер, одружений, батько сина і дочки, заарештований 3. 12. 1961 р. і засуджений на 15 років ув'язнення, в концтаборах став інвалідом 2-ої кляси. Звільнився з концтаборів 3-го грудня 1976 р., але його не пустили в Україну, а під закидом, що він далі має націоналістичні погляди відправили на заслання. Адреса на засланні: РСФСР, 636200, Томская обл., Бачкарский р-н, с. Бачкар, Чуйко Б. М.

237) **ШАБАТУРА** Стефанія Михайлівна, нар. 5. 11. 1938 р., художниця, переслідувана, заарештована 12-го січня і засуджена в серпні 1972 р. у Львові за ст. 62 КК УССР на 5 років ув'язнення і 3 роки заслання. Зараз перебуває на засланні в Курганській області. Вдома залишила стареньку матір.

238) **ШЕВЧУК**, працював інженером в колгоспі «Дружба» в Закарпатській області, заарештований в 1974 р. і засуджений на 4 роки позбавлення волі за те, що поширював літературу УКЦ. Мав би вийти на волю в 1978 році.

239) **ШЕВЧЕНКО** Вадим, засуджений на довічне ув'язнення, відбуває засуд у Володимирській тюрмі.

240) **ШЕКМАН** Олекса, нар. 1928 р. на Івано-Франківщині, заарештований 1955 р. і засуджений в Івано-Франківському на 25 років ув'язнення за приналежність до ОУН.

241) **ШЕЛУДЬКО** Генадій І., нар. 1955 р., заарештований 1977 р. і засуджений в Ленінграді за ст. 64 КК РСФСР на 15 років ув'язнення за те, що в липні 1977 р. він з товаришем захопили літака в Петрозаводську і примусили його приземлитися у Фінляндії, де просили про політичний азиль, однак Фінляндія видала їх Советському Союзові. Зараз перебуває в тюрмі.

242) **ШИНКАРУК** Трофим Юхимович, нар. 1932 р., поет, вперше відбув ув'язнення від 1949 до 1971 р. (22 роки) за те, що висвітлював

колоніальне становище українського народу. Вдруге засуджений в 1971 р. на 12 років каторги за те, що не змінив своїх поглядів і перестерігав світ перед комуністичною ідеологією. Таким чином Шинкарук разом засуджений на 34 роки позбавлення волі. Мав би звільнитися в 1983 р. Зараз карається у Володимирській тюрмі.

243) *ШУЛЯК Олекса*, заарештований в 1953 р. і засуджений на 25 років позбавлення волі за політичні справи. Мав би вийти на волю в 1983 р. Зараз відбуває засуд у Пермському таборі ч. 37.

244) *ШУМКА-ФЕДЮК Володимир*, нар. 1919 р. в с. Кайданці на Івано-Франківщині, член ОУН від 1939 р. і старшина УПА, засуджений вперше на 8 років ув'язнення, поновно заарештований 1971 р. в м. Курськ і засуджений в Івано-Франківському на додаткових 7 років каторги, разом на 15 років. Мав би звільнитися в 1978 р.

245) *ШУХЕВИЧ Юрій Романович*, нар. 28. 3. 1933 р. у Львові, публіцист, одружений, батько двох малолітніх дітей, від 1948 до 1968 рр. відбув ув'язнення за те, що є сином ген. Романа Шухевича, головного командира УПА і голови Проводу ОУН в Україні. Його матір була теж заарештована. Після звільнення йому заборонено жити в Україні, а тому він поселився в Кабардино-Балкарській АССР, де був сталоцькований. Поновно заарештований 26-го березня і засуджений 9-го вересня 1972 р. в м. Нальчик (Кабардино-Балкарській АССР) за ст. 70 ч. II КК РСФСР на 10 років Володимирської тюрми за згодом націоналістичні статті і на 5 років заслання. Таким чином Юрій Шухевич всього разом мав би відбутися в ув'язненні 35 років. Мав би звільнитися в 1987 р. Зараз карається у Володимирській тюрмі під постійним натиском, щоб відрікся від своїх поглядів.

246) *ЮЗКЕВИЧ Артем Борисович*, нар. 1931 р. в с. Радомишль на Волині, інженер, одружений, батько дочки, працював перекладачем в Талліні (Естонія), заарештований 14. 12. 1974 р. і засуджений 31. 9. 1975 р. за ст. 70 КК РСФСР («антисовєтська агітація і пропаганда») на 5 років ув'язнення. Обвинувачували його як українця за приналежність до «Естонського Демократичного Руху». Судили його в Талліні. Мав би звільнитися в 1979 р.

247) *ЯЦЕНІВ Карпо*, нар. 1928 р. на Волині, заарештований 1975 р. і засуджений 21. 5. 1976 р. Рівенським обласним судом на 10 років ув'язнення. Обвинувачували його за співпрацю з ОУН-УПА. Мав би вийти на волю в 1985 р. Зараз перебуває в Пермському таборі.

248) *ЯЦИШИН Михайло*, заарештований в 1972 р. і засуджений за «антисовєтську агітацію і пропаганду» на 6 років ув'язнення. Кілька років карався в психлікарні, а зараз перебуває у Володимирській тюрмі, важко хворий.

ДО ДжЕРЕЛ МОСКОВСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ

Петро БАЛЕЙ

КРИТЕРІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В МАРКСИЗМІ

(Продовження, 5)

3) Адже, скаже хтось третій, писав і виступав Ленін проти «великоруського» шовінізму і всім відома та всюди цитована записка Леніна Каменеву із жовтня 1922 р.:

»Тов. Каменев! Великоруському шовінізмові оголошую бій не на життя, а на смерть. Як тільки звільнюсь від проклятого зуба, з'їм його всіма здоровими зубами. Треба *абсолютно* домагатись, щоб у Союзному ЦВК *головували* по черзі росіянин, українець і т. д. *Абсолютно!*«¹

Чи ж не свідчить це про щирий інтернаціоналізм Леніна, про його віру в рівність народів Сов. Союзу? . .

Коли кіт приходить знадвору мокрошерстий, це зовсім не значить, що він любить купатися; воно радше вказує на те, що надворі дощ.

Найбільшим прогріхом поточного журналізму є цитування думки чи опис дії цитованої особи, без подання тих передумов, що вплинули на виявлення тієї чинності відірваного змісту, ні наміру, який у тій чинності криється. Наприклад, я міг би з євангельською точністю сказати: Юда Іскаріот поцілував Христа при зустрічі на Оливній Горі. Кожне слово — євангельська правда; і з цілого (й повного) цього речення людина, яка перший раз чує про цю подію, візьме вчинок Юди за щось позитивне, бож поцілунок сам у собі значить любов, приязнь, сердечні почування й наміри. Така людина аж ніяк не буде спроможна вловити справжній глузд Юдиного поцілунку.

Вищенаведена записка із жовтня 1922 року. 30-го грудня 1922 року відбувся Перший Всесоюзний з'їзд Рад, на якому був утворений «Союз Радянських Соціалістичних Республік».

18-го березня 1921 року підписано «договір в Ризі про припинення (не про мир! — автор) польсько-радянської війни 1920 і встановлення дипломатичних відносин . . . договір про перемир'я був укладений ще 12-го жовтня 1920, який дав змогу Радянській владі спрямувати свої сили на боротьбу проти врангелівців і націоналістичних банд . . .»²

1) В. І. Ленін про Україну», част. 2-га, стор. 650.

2) Український Радянський Енциклопедичний Словник, том 3, стор. 135.

Це ті «націоналістичні банди», що в українській історії Визвольних Змагань записані як групи Першого і Другого (зимового) походу, що ще в жовтні і в листопаді 1921 р. рейдували на схід від Збруча аж до Проскурова й Малина, Коростеня й Базару.

Від листопада 1921 року до жовтня 1922 року — проміжок часу всього-на-всього 11 місяців. Неможливо й подумати, щоб на теренах Української Народньої Республіки, Білоруської, Грузинської й інших, російські окупаційні сили могли почувати себе, хоч би приблизно так, як за царських часів. Чотири роки одвертих і підпільних воєн між агресивною РССР і силами відроджених національних держав залишили незнищений слід незламної волі не тільки до самостійного політичного життя, але й до розвитку національних культур; не тільки серед тих угруповань, що стояли чинно проти большевицької агресії, але й серед тих, що йшли рука-в-руку з Леніном, у добрій вірі в соціалістичне братерство народів і в закінчення національних ворожнеч між окремими народами. І коли після Другої світової війни Сталін не міг дозволити собі на одверту воєнну інтервенцію в югославській іреденті, то ще в більшій мірі Ленін уважав, що треба робити все можливе, щоб у ті часи не допустити до явної війни між «братніми радянськими республіками». В тодішніх обставинах це була, повторюючи за Леніном, азбука політичної мудрости.

Щоб оминути небезпеку лобових ударів із «братніми республіками» Рад (а проти таких ударів Ленін завжди виступав неприховано за винятком, коли насильство і вульгаризм масового російського шовінізму можна було виправдувати «воєнною необхідністю»), Ленін наполегливо намагався втовкмачити в голови своїх земляків, що з Донцовими та українськими соціал-демократами треба «тонко воювати».

Парафразуючи записку Леніна Каменєву, написану по інтенції політичних тонкощів в доборі форм для нової імперії, вона повинна б ось як звучати: *Д у р н о м у* «великоруському шовінізмові оголошую бій не на життя, а на смерть. Як тільки звільнюсь від проклятого зуба, з'їм його» *д у р н о г о* «всіма здоровими зубами».

Про той дурний шовінізм «великоросів» говорив Микола Скрипник на 12-му з'їзді РКП(б), кажучи: «Пригадайте, як багато й багато товаришів у нас були шоковані, коли наш союз республік прийняв назву не Р(ос.) С(оціалістична) Ф(едеративна) Р(адянська) Р(еспубліка), а РСРР. Пригадайте, які розгублені розмови було чути серед товаришів про перейменування Російської комуністичної партії на Комуністичну партію РСРР, як багато було таких, що вважали принципово неприпустимою саму постановку питання про це, чимось образливим... ніби в цьому відстоюванні назви партії не за територією, а саме за російською національністю немає своєрідного великодержавництва»³.

3) Цитую із статті І. Майстренка, «Ленін і національне питання», «Сучасність», червень 1975, стор. 72.

Здавалося б, що не треба було аж інтелігенції Леніна, щоб по боці російських шовіністів не бачити, що сама зміна назви, не заторкаючи ні структури, ні складу так в державному, як і в партійному відношенні, нічого не змінє й не порушує подавляючого становища росіян-неділимців в партії; і здавалося б, що з боку «іногородців» не треба було виняткової інтелігенції, щоб не бачити, що ця зміна аж ніяк не поліпшувала й не скріпляла позицій компартійців-націоналів. Та, на жаль, політичне фразерство — вміло і в час ужите — має приголомшуючі властивості для неупереджених людей.

Ленінський принцип добровільности влиття інших національностей у російську націю мусимо трактувати з поважним застереженням. Щирість його пояснення тієї добровільности не викликає сумнівів. Він двічі висловив те пояснення в дослівній формі: раз у статті п. н. «Ліберали і демократи в питанні про мови»⁴ і другий раз у «Критичних замітках з національного питання»⁵.

«Газети відмічали не раз звіт кавказького намісника», — писав Ленін у першій статті, — що «На Кавказі представники неруських народностей» самі стараються навчити дітей по-російському, наприклад, у вірменських церковних школах, в яких викладання російської мови не обов'язкове. Вказуючи на це, одна з найпоширеніших в Росії ліберальних газет — «Русское Слово» (Но. 198) робить той справедливий висновок, що вороже ставлення в Росії до російської мови „виникає виключно” внаслідок „штучного” (треба було сказати: насильственного) насаджування російської мови. „Про долю російської мови турбуватися нічого. Вона сама завоює собі визнання в усій Росії” — пише газета. *І це справедливо, бо потреби економічного обороту завжди змусять національностейі, які живуть в одній державі . . . вивчати мову більшості . . .*» (Підкреслення моє, — автор).

І на цьому, на думку Леніна, треба було припинити всякі пояснення.

«Але ліберальна газета, — каже Ленін, — поспішає побити себе і довести свою ліберальну непослідовність. „Навряд, — пише вона, — чи хто-небудь, навіть з противників обрусіння стане заперечувати, що в такій величезній державі, як Росія, повинна бути одна загальнодержавна мова і що такою мовою . . . може бути тільки російська”».

«Чи не повинна Росія, якщо вона хоче догнати Європу, покінчити з усіма і всілякими привілеями якомога скоріше, якомога повніше, якомога рішучіше?» — запитує Ленін, бо «потреби економічного обороту самі собою визначають ту мову даної країни, знати яку більшості вигідно в інтересах торговельних зносин»⁷.

4) «В. І. Ленін про Україну», част. 1, стор. 482.

5) Там же, стор. 491.

6) А скільки ж тих «руських народностей»? Очевидно, до «руських народностей» Ленін зараховує тут білорусів і українців.

7) Там же, стор. 483.

Оце й є зразок того дурного, на думку Леніна, російського патріотизму, тобто шовінізму.

Здавалося б на перший погляд, що ленінська «потреба економічного обороту», як рушійна сила загального обрусіння, далеко гуманніша ніж сучасні засоби сталінського і післясталінського періодів. Та навряд, бо що ж більше, як не «потреба економічного обороту» примушує сьогодні націоналів у російській імперії відрікатися своєї мови, традицій і культури, або щонайменше затаювати їх? Адже продаж своїх продуктивних і творчих здібностей єдиному продуцентів-працедавцеві — советським центральним властям — це єдина форма економічного обороту советського громадянина і від цієї продажі залежить його і його родини прожиток, а від купна тих здібностей ці центральні власті всілі відмовитись тільки за виявлену продуцентом нехить розчинятись в російській культурі.

Так само треба ставитись і до ленінських запевнювань рівності й безпривілейності для всіх мов і національних культур. Адже знав він, як ніхто краще, що цілими століттями Росія гальмувала й придушувала розвиток національних мов і культур. Найрізноманітніших засобів було вжито, щоб зіпхнути, наприклад, українську мову до рівня «южно-руського» діялекту, щоб не допустити її в родину слов'янських мов, як самобутню мову. Століттями виключно російська мова мала всі привілеї і вигоди пануючої мови в літературі, в адміністрації, в техніці, в термінології, в етикеті — словом у всіх ділянках людського зацікавлення і поступу. На такому етапі розвитку російської мови, в порівнянні із столітнім занедбанням і зацькуванням всіх інших мов в імперії, відмовитись від усяких привілеїв й одночасно вимагати такого відмовлення від усіх інших національностей, це якраз найбільш безсоромна вимога привілею без перспективи хоча б найменшої конкуренції. І чи залишається хоч би тінь сумніву щодо становища Леніна супроти подивугідного висліді відродження української культурної творчості в пізніх двадцятих роках, коли б він дожив тих часів?.. Чи, в суті речі, реакція Леніна була б справді багато гуманніша ніж Сталінова на Хвильового клич: «Геть від Москви!» — в культурному самовизначенні?..⁸

Це один бік медалі, що мусимо брати до уваги, коли пояснювати причини такого, а не іншого ставлення Леніна до «національного питання» в тому критичному часі для формування офіційно-політичної і внутрішньо-правної структури Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що в інтернаціональному вернакулярі відомий під назвою Советського Союзу.

8) Ось ще один типічний зразок ленінського «принципу добровільности»: Директива в справі посіву цукрових буряків в Україні... «І про підпорядкування на прилеглих до цукрових заводів землях примусовій сівозміні і певним нормам культури... Запроваджувати примусову сівозміну... на засадах справді добровільної угоди, в рамках обов'язковості такого-от розміру бурякового клину». (Підкреслення мої, — П. Б.). Там же, част. 2-га, стор. 607. Написано 10 жовтня 1921 р.

Другий бік медалі позначений уже виявом силової позиції першого секретаря комуністичної партії, Сталіна, супроти голови Ради народніх комісарів, Леніна. Тільки безсумнівний авторитет Леніна серед партійних низів і безпартійного чиновництва державного апарату союзних республік врятували смертельно хворого вже Леніна від долі наступних «президентів» і «прем'єр-міністрів» Сов. Союзу, але сліди тієї боротьби скошеного недугою Леніна з зростанням могутності секретаря Центрального Комітету партії незаперечні.

Наслідки хвороби проявляються в кореспонденції Леніна з підопічними партійними бюрократами так у послабленій агресивності Ленінового безпосереднього керівництва, як і в інтригантській поведінці Сталіна, який, як ніхто інший, знав, що дні Леніна пораховані, а будучи з природи обдарованим всіма талантами інтриги, вмів за спиною Леніна розбудовувати свою власну сітку протегованих в партії і використати шовінізм російської бюрократії, яка в подавляючій більшості перейшла із служби царському режимові на службу нових «пролетарських» володарів Росії.

Ще у вересні 1921 р. Ленін писав т. Довгалецькому: «Телефон з Харковом знову працює препогано, а якийсь час тому працював пречудово. Я дивуюсь, що потрібне постійне моє втручання для того, щоб підтримувати задовільну роботу вже налагодженого апарата, і що для цього не досить Наркомпоштелю. Я вимагаю щоденної перевірки телефону з Харковом під відповідальність особи, ім'я якої Ви мені повідомите офіційальним листом і яку треба попередити, що я суворо каратиму за кожний випадок несправності. Голова Раднаркому В. Ульянов (Ленін)»⁹.

Думаю, що цю несправність телефонного зв'язку з Харковом не конче треба класти в цілості на рахунок самої советської техніки. Очевидно, я не в стані навести щось більше ніж власне припущення на підставі студій над взаєминами між Леніном і Сталіном, що вже тоді Сталін контролював через своїх партійних наставників комунікаційні лінії з союзними республіками.

Однак тут самопевність Леніна ще цілком виразна по відношенні до адміністративного апарату. Виразна вона і в листі до тов. Рухімовича, партійного експлуататора Донбасу, від 11-го жовтня 1921 р.:

»тов. Рухімович! Прочитав Вашу доповідь і лаю Вас страшенно. Доповідь написана неохайно. Чому б 2-3 години хоч тут, у Москві (коли в Донбасі Вам ніколи), не затратити для доопрацювання доповіді? Недоопрацьовано і неясно...»¹⁰.

9) Там же, стор. 604.

10) Там же, стор. 609.

Але вже в другому листі тому адресатові видно крайчик опікунчого крила Сталіна над партійним чиновництвом, яке вже скаржиться за будь-то би незаслужені догани від Леніна:

»т. Рахімович! Сталін сказав мені, що Ви дуже ображені моїм листом. Даремно. Ні тіні умислу образити не було... Треба вміти боротися, а не скромничати занадто, як Ви. Листа мого до Вас я нікому не показав...«¹¹

Ще рік тому, коли Ленін ще кріпко тримав віжки в руках, таких жалоців перед Сталіном з боку підвладних не зустрічаємо.

(Далі буде)

11) Там же, стор. 612.

УВАГА!

НОВЕ ВИДАННЯ

УВАГА!

Накладом Української Видавничої Спілки в Лондоні появився черговий роман відомого українського письменника

Степана Любомирського

ПРОМЕТЕЇВ ВОГОНЬ

Автор розгортає широке полотно подій, які відбувалися на західноукраїнських землях після закінчення II-ої світової війни та боротьби на життє і смерть українських патріотів з московськими наїзниками. Як і всі попередні твори С. Любомирського, «Прометеїв вогонь» читається легко, а хвилюючий зміст викликає непослаблене зацікавлення у читача від першої до останньої сторінки. Взявши до уваги ще й велику ідейну вартість твору, Видавництво без вагання поручає його широкій читацькій публіці, а зокрема молоді.

Книга має 544 сторінок, формату А-5, на доброму папері, в твердій оправі з мистецькою сорочинкою, коштує:

Вел. Британія	фунт.	6.00
США і Канада	дол.	15.00
Австралія	а. дол.	13.00
Німеччина	н.м.	30.00
Франція	ф. фр.	70.00
Бельгія	б. фр.	500.00

В інших країнах рівновартість ам. доляра.

При гуртових замовленнях опуст. Замовлення слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.,
200, Liverpool Road,
London, N1 1LF.

Д-р Микола М. АРКАС

ПОВІСТЬ ПРО НАШ СТЕП ШИРОКОДОЛИЙ

(Розділи з недрукованої повісти)

(Продовження, 27)

А колись у цих двох кімнатах мешкали, за юнацьких літ, мій тато з братом Костею: тато — у фотографічній, а Костя — поруч — у складовій. Тоді тут було гомінко, лунали веселі голоси, дзвінкий молодечий сміх безжурних хлопців, а то й пісні. Там, у душі мого батька, зароджувались туманні міркування про перебудову світу, і виникали суперечки з цього приводу із консервативним Костею. Тут, в одній з батьком кімнаті, мешкали під час «канікул» студенти, татові товариші і між ними найближчий Прендель, родом німець. Звідти, тато викрадався вечорами на село, щоб погуляти на волі з парубками, пожартувати з дівчатами, а то й на вечерницях побувати. Давно те було!..

Я йду до третіх дверей у кінці майданчика до «підбаштової» кімнати. Чотири вікна з неї, два на північ, а два на схід, — дивляться на гущавину саду. В ній завжди темнувало й холодноувато, пакує там зеленкуватий присмерк. У цій кімнаті мешкав багатирилакей, боцманмат у відставці. Трохим Павленко, який згодом втік з тієї кімнати, бо вночі дух не давав спати багатириреві, шкрябав у шибки, стукав у двері кістками мертвецьких пальців, заглядав у вікна. Можливо, то були галюцинації з переляку, можливо — то був вітер, що нагинав гілки бузку й шкрябав ними по шибках, — Бог його знає? Але, як би там не було, лакей Павленко в респіті-решті з дозволу тата перекочував у флігель.

За пам'яті моїх братів зроблена була остання спроба утилізувати це приміщення: у ньому тато поселив свого камердинера, теж здорового матроса, що мав дивне прізвище Тягнирядно. Проте, не минуло й тижня, як уночі, з витріщеними очима та з сполотнілим обличчям, влетів Опанас до кухні й поставив на ноги увесь дім. На гамір прибіг і тато із своїм «Сміт-і-Весоном» і побачив у кухні свого сильнодужого слугу, який трясся всім тілом.

— Що за гвалт? Що скоїлось?

— Винуват, Миколай Миколайович, но під башнею я жить не могу! — задубілим язиком, але рішуче заявив камердинер.

— Це що за штуки! З дурної голови всіх побудив!

— Никак нет, хоч убийте, а жить там не могу!

— Чого ж ти дріжака правиш? Чи приверзлося щось?

— Так тошно: мертве появленіє там було.

— Яке таке »явленіє«? Що ти нісенітниці мелеш?

— Так тошно: мертве появленіє! — стояв на своєму матрос.

— Спросоння отетерів!

— Нікак нет, очима своїми видів!

— Та кажи що?

Знімаючись, Панас потупився.

— Ну, викладай, чому по підлозі очима зиркаєш? З відьмою чи що польку танцював?

Камердинер розпачливо знизав плечима: хай буде що буде, один раз пропадять.

— Відьма, Миколай Миколайович. Я б з нею впорався, бо відьма — жива баба, тільки хвіст має; я б її зразу пришвартував, а тут, не звольте гніватись, ваше превосходительство, за неприличіє, но видів я нікого другого, як їхнє високопревосходительство, — мамінку вашої мамінки! Побий мене Бог, коли брешу!

Такої сензації тато не чекав; хто ці штуки виробляє — не міг збагнути.

— Стривай, стривай, ти щось плутаєш. Звідки ти знаєш Євфросинію Іванівну?

— Винават, но по патрету з ними я знакомий. Тільки тепер вони дуже постаріли.

Тато зацікавився цим »рапортом«. Він згадав, що минулого року з баштової кімнати втік гігантського росту лакей Трохим Павленко.

— Ну, гаразд! Розкажуй тільки докладно про це баламутство.

— Слухаюсь!.. Усьо на чистоту. Так воно вийшло, що на ніч вікна я не закрив, бо було душно аж он як. Почав, як говорить, кунять, і чую тутки йде хтось по площадці, шаркає по-старечому підощвами, а потім тихо стало. Я знов задрімав, подумав, що то вітер сухе листя ворушить, забув, що вітру нема. Куняю собі, а чомусь, як не свій, чувствую себе не в своєму хутлярі. Ні — та й гляну у вікно; хотів закрити його, та духота грудки сперла. І заснув я, як полагается хрещеній людині, але крізь сон — прислухаюсь. Розбудили мене кроки. На цей раз виразно чую, що йде хтось по алеї, наближається, піском похрустє: хрусь-хрусь-хрусь-хрусь! Я, даже не спужався, бо ж хрещену людину зда- лека чути, а потороча нишком, як по воді, стелиться. Встав я, значить, підійшов до вікна, щоб точність мати, що то сторож кружляє по саду, і тут очі мої від ужасти під лоб схвалися, а потім — вигулькнули й витріщились. Стою ні живий, ні мертвий, серце в горлянку претється, а насупроти, за вікном, — їхнє високопревосходительство, стара бариня, яка вже давно на тому світі проживає, стоять у кущах, бузок нюхають, як жива людина; букет з бузку роблять. І всі вони білі, наче у борошні викачалися.

Нюхають отой бузок, на мене антихристом зиркають і мовчать

до того моторошно, що у мене у вухах задзвеніло. Мовчать і могильний дух на всі сторони пуцають. Ну, тут занудило мене од того духу, закотились знов очі мої яснії, ніжки-ручки дріжака правлять; хотів я закрити вікно, а вони вже у вікні церяться й кажуть мені по-панському: »Здрастуй, Тріша, як поживаєш?«

Я мовчу, обома руками хрестюся, а вони далі скриплять: цей букет перед патретом у вазочку постав, бо сьогодні двадцять шості роковини путешествія Петра Григоровича на той світ, себто — до нас! Та поспішайся, доки не світає!

Я й про букет той забув, метнувся сюди й бачу, що букет уже стоїть перед патретом. Йі дух, значить, попередив мене.

Тепер лиха не оберуся, мститись на мені будуть за той букет. Тато здивувався.

— Який же шалапут додумався лякати тебе Євфросинією Іванівною?

— Не знаю, Миколай Миколайович, тільки мене, як вітром, принесло в кухню; це настоящий хвакт вам, такий хвакт, як оце я перед вами стою!

— Чого ж ти так злякався? То раніше люди боялись духів, а тепер, навпаки, духи бояться людей!

Нахабство й зухвала сваволя «духів» роздратовала тата, тим паче, що вони й інші місця садиби, а головне — не були чисті на руку. І вирішив тато йти на них війною: всамперед він наказав сторожеві саду не спати, а вартувати, а, крім того, влаштувати в саду засідки. Через деякий час мур садиби був оточений колючим дротом, а його гребінь зацементований й вкритий битим склом. »Привиди« ніби втихомирились, але не на довго. Сторож Левко сумлінно обходив сад, і жодних таємниць не траплялося. І тут, раптом, запримітив він у верховітті груші »привида«, який зривав грушки й кидав другому »привидові«, що стояв під деревом, й совав їх у мішок. Левко не наважився з ними воювати, а слідкував за їх роботою. А »привиди« тим часом підійшли до садових воріт, що теж були обплутані колючим дротом, і втекли із здобиччю пролазом, заздалегідь прокопаним під підворітнею.

Після »явлення« Євфросинії Іванівни ця підбаштова кімната порожніє, а »духа« так і не впіймали...

... Тепер черга за житловими кімнатами панського будинку. По двох прогонах сходів, спочатку кам'яних, а потім дерев'яних, я піднімаюсь на терасу, нашу вікопомну терасу, звідки відкривається чудова панорама ріки й лиману, Забужжя Галичини. Перед терасою, внизу — сад і квітники. Тераса ця крита, дерев'яна, з дерев'яними бильцями-балюстрадкою по фасаді, обвитими диким виноградином, гліцинією та виткою рожею; двадцять кроків уздовж й чотири — завширшки.

Ця тераса — улюблене місце пробування всіх нас, перед нами, — старих Аркасів, а до них — Богдановичів. Три, а то й чотири

покоління користувались нею, як місцем відпочинку, кейфу й розмов. Багато чого вона наслухалась, набачилась...

Ось і я сидітиму тут через багато, багато літ, таким же вусатим, як і тато, і лисину замість кучерів матиму, і тоді вже не ганятиму, як тепер, з хлопчиками, які постаріють, як і я. У перший раз, здається, задумався я тоді над тим, що всьому приходить кінець, що й ми постаріємо, як тато, як всі люди, а потім? Про те якось не думалось...

За тихих вересневих мигичок, за спеки в літку щовечора сходилась сюди вся наша — тоді вже нечисленна — родина, щоб попити пресмачного цитринового квасу, посмакувати тісточками та овочами, побалакати або порадитись про різні справи, позгадувати, поспівати, полюбуватись вечірнім краєвидом або мовчки послухати солов'їний тьохкіт, цвіркунячу думу, жаб'ячу «капелю» на солончаку й розмірений гомін бузьких хвиль. На терасі стоїть білий стіл і такі ж крісла та стільці. Вечорами на столі горять свічки в скляних ковпаках: на жажких вогниках їх спляють крильця й гинуть ефімериди — нічні метелики.

Ліворуч, коли йти по сходах із саду — двері в кабінет тата, у протилежнім кінці тераси — двері до баштової кімнати «привидів», а по фронту — двері до залі й вітальні. На терасу дивляться шість вікон. Довкруги чотирикутної баштової кімнати йде виступом прохід на північну кам'яну терасу. Три сходинки вниз — і я в батьковому кабінеті, колишньому кабінеті Петра Григоровича Богдановича та дружини його Євфросинії Іванівни, пізніше — Миколи Андрійовича, мого діда. Проти дверей на терасу — вікно на зелений схил «чорного двору», коло вікна етажерка з різним писемним приладдям та з теками господарського діловодства і науковими матеріялами. Великий писемний стіл стоїть боком до вікна, вигідне крісло відсунуте; на столі, привезена з міста, друкарська машинка «Ундервуд» ще не звільнена від футляра і течка з листуванням.

За цим столом, тато пише «Історію України-Руси», призначену для мене. Тут же, працює з ним вірний його співробітник, хворий на сухоти, Юхим Тимофійович Литвин та переписувач готових сторінок на машинці — Кіндрат Пітушенко, ледащо й бабій, яких світ не бачив. Себе він величає «Конрадом» і весь вільний час увихається біля дівчат-робітниць.

У батьковому життєписі, друкованому у «Визвольному Шляху», я писав докладніше...

Увечері тато приймає тут звіт управителя та гайдуків. Ліворуч від цих дверей — арка, завішена старовинними порт'єрами, за нею — так званий «фонарик», що півкожруглим виступом виходить у сад. На лиман він дивиться п'ятьма вікнами і ззовні обплетений гліцинією. Вона зараз у повному розквіті, і «фонарик» здається лиловим. В середині, вздовж півкола — м'яка канапа, посередині — невеличкий інкрустований столик з букетом у вазі.

У цьому »фонарику«, віддаленому від житлових кімнат, вечорами ми оповідаємо один одному про »страшне«, а потім »правимо дріжжак«, вибігаєм у зачарований місячним сяйвом сад, де й зустрічаємося з тінями привидів, які призвичаїлись у цей час робити свій моціон, щоб не залежуватись. Після такої зустрічі наше запорізьке товариство, злякано вигукуючи, прожогом тікає з саду, ховається в тому »фонарику« і вже звідти вдивляється у блакитнувату пітьму, слідкуючи за прогулянкою »духів« по алеях.

— Диви, диви! Аж ондечки бачиш суне по алеї сюди! — пошепки каже Махтій.

— Не хочу дивитись! — схлипує Ванька Машталір, — я лице під диван залізу, таке воно страшне та велике!

— Лізь, тільки не реви, ради Бога!

— Ото молодець! Залазь собі й мовчи.

Ванька поліз під канапу, а за ним і Максимка. Тільки вони підлізли, як канапа почала рухатись й підскакувати. З-під неї почувлися схлипування, а потім — рев.

— Цитьте, цитьте, ціба вам!

— Не перестане — викинемо вас з кумпанії! — озвався кошовий Дмитро Гладун.

Ванька висунув з-під канапи голову:

— Я не хочу скраю лезать, боязко, а Максим мене виштовхує.

— А ти мене мордою в стінку пхасш, заразо!

— Вилазьте чичас же й геть з моїх очей! — розпалився пан отаман. — Чичас же, щоб і духом вашим тут не смерділо!

Сильнодухий Дмитро нахилився, пхнув спочатку Ваньку, а за ним — Максимку: — Ну, марш, проклятуці! Не хочете слухатись — поторочі на зуби попадете, марш! Але братці, дійшовши до дверей у »помпейський дворик«, разом так заревли, що »духів« на алеї, як не бувало. Товариство жажнулося: прибіжить лакей, пришкандибає няня, і всіх хлопчаків вижене. А братці стовбичили й ревли, ревли пронизливо, з мудерними модуляціями. Знаючи з минулої практики, що ці два монстри можуть ревіти хоч цілу ніч, довелось ще й запобігати їх ласки:

— Ну, годі вже! — лагідно звернувся до них пан отаман, — Чудаки ви йй-Богу, так і повірили, що ми справді виженемо вас привидам на зуби. Я ж шуткую! Братці на мить припинили рев, але, не повіривши отаманові, заревли знов:

— Я до мамки хочу! — крізь рев скиглив Ванька.

— І я хочу до мамки! — скиглив Максимка.

— Ото й добре! Скоро Кольку няня покличе спать, тоді й подамося разом.

— Скоро-нескоро, а ми до мамки хочемо! — Обидва знов заревли.

— Ну, ось що: щоб вас завалки заклали, — Колька чичас ка-нахвети вам принесе повну жменю! Чусте?

Братці враз, як на команду, стихли.

— А які? — спитав Максимка.

— Я хочу й апальцина! — озвався Ванька.

— Ну, от бачите!.. Колько, принеси канахвети!

Я метнувся по цукерки, але, глянувши в морок залі, вернувся до гурту:

— Хтось там на столі лежить, Митько, один я не піду!

— Ет, вигадки! Боягуза й ти, як бачу, правиш... А де ж ті канахвети?

— У вітальні на підвіконні лежать.

— Гаразд, принесу, коли ти, як та налякана ворона, що й куща боїться — відважно заявив отаман.

Ванька й Максимка виглядали з-під канапи, дожидаючи »привидів«.

Тим часом Дмитро рушив до вітальні, але через пів хвилини стояв уже біля мене:

— Воно знаєш, Колько, лучче буде, як ми вдвох підемо, один я канахвети не знайду, така темрява там.

— Що, боїшся, Митько?

— Чого мені боятись, я не маленький!

— А того, що там... — показав я на залю.

— Погано ти мене знаєш, Колько!

— Знаю, тому й кажу... Пам'ятаєш, як ти з стайні латати задавав від домового?

— Ну, дався тобі той домовий! Та тоді я ще маленьким був, а тепер я кошовий, недарма мене товариство обрало... Ну, ходім разом, а то байстрюки знов уже схлипують.

Цукерки ми знайшли, і вони вгомонили братців, а ми знову поприлипали носами до шибок »фонарика«. Гарасько шепче: — Гляньте!

— Воно вже коло тераси, рачки стає!

— Де?, де? —

— Аж ондечки... їй-Богу!, рачки суне! Замкніть мерщій двері на терасу! — злякано пошепки озвався Василь Середа.

— Повернулось, лізе до церкви! — Саме так пошепки зауважив Клим Ковалюк, син нашого лимаря Самійла.

— А чи не батюшчина це коза? Одного разу я бачив її в саду, як резеду жерла, — кинув розважний Ванька Цупуриндя.

— Коза чи не коза, а мені страшно! Хоч би по-людському йшла, а то раком! Де ж то видано на світі? — завважив Петро Баджанак, наш дотепний братчик.

Хлопці смоктали цукерки. Ванька й Максимка навіть про переляк забули.

— На світі всяко буває! — озвався розважний Ванька Ципуриндя, старший брат Гараська. — Буває, що й людина на чотири ноги стає.

— Де ж ти бачив у людей чотири ноги, брехло ти такий!

— Буває, Гавриле, — буває така причина, що у чоловіка передні руки ногами стають.

Причепливий Гаврило Сук не відставав від нього, любив, шейма, до кожного присікуватись. — А де ж ти задні руки бачив?

— Ну, скажім, у облизяни: вчепиться, холера задніми руками за гілку, а передніми — баньяни до пащі пхає.

— От новину сказав! Облизана, як людина! — гнув своє Гаврило. — Жаль мені тебе, Ванько! Чим більшим стаєш, тим дурнішим!

— Ну, держись! Ось досмокчу канахвету і сурло твоє розквасю!

Сварка хилилася до мордобою. Визвірившись, Ванька вхопив Гаврила за чуприну, Гаврилів приятель, Гордій Щурак, укусив Ваньку за вказівний палець. Починалась баталія.

До всього Ванька та Максимка, досмоктавши цукерки, знов почали плакати й проситися додому.

На щастя, «духи» вже нагулялись і розійшлися по своїх убікаціях, а няня почала кликати мене на вечерю. Мої друзі юрбою вибігли в «помпейський дворик» і подвір'ям, — хоч це було вдвоє далі, ніж іти на сільце садом, — дременули додому...

... Праворуч від дверей з кабінету на терасу стоїть стародавня шаховка-«архів» з дідовими паперами та з листуванням рідних і знайомих, які давно вже упокоїлись в Бозі. Архів цей ніколи ніким, за моєї пам'яті, не переглядали, і так нерозібраним він і загинув. За ним стояло бюро, як і все умеблювання, червоного дерева: писемний стіл Євфросинії Іванівни та Петра Григоровича, а пізніше — Миколи Андрійовича. Якщо відкрити віко бюро, то побачиш гусячі пера, нові й вживані чисюся, давно зотлілою рукою, грубий, шерсткуватий, блідо-блакитний писемний папір з прожилками, далі — два флякончики з дрібненьким піском, що заміняв колись промокальний папір.

В окремії шухляді лежали палички різнобарвної шераляки, а в оксамитовому футлярі печатка роду Богдановичів з їхнім шляхетським гербом; у пузатім каламарі — була осуга висхлого чорнила. На бюрі погрозно насторожилась чавунна гарматка часів Наваринської морської битви у берегів Пелопоннесу року 1827-го. З цієї гарматки можна було, з громом та смертовбивством, стріляти ядрами. Але з нас ніхто ніколи не зваживсь випробовувати її згубну здатність. Тому вона мирно спочиває на бюрі, так само, як великі її ровесниці на дні Пілоської бухти. Поряд з нею красувалась, настовбурчившись, випхана зелено-червона, дзьобаста папуга «Каро», що в незапам'ятні часи, переселилася з бразильських джунглів у Богданівку. Її скрипучий голос лунав по всіх кімнатах панського будинку ще за життя Петра Григоровича, добрих вісімдесят років тому і на її крик щоразу відгукувались белькотом гиндики та верескливі пави.

«Попка» розкошував не тільки в Богданівці, але й у другій садибі Євфросинії Іванівни — у Кір'яківці. Помер він столітнім старцем-удівцем, втративши задовго до того свою вірну дружину,

яку задавило воло. З живих домочадців, ніхто не бачив ні його, ні його пані живими. На його просторій клітці можна було ще прочитати побурілий напис-епітафію, написану старовинними закрутюльками: «Мой верний друг Каро». Не інакше, як сама Євфросинія Іванівна написала цю коротеньку епітафію.

Проти бюро, вздовж протилежної стіни, стоїть софа, на якій часто відпочиває тато. Верх її знімається і під нею у місткій скрині лежать всілякі старі папери, листи, часописи, ескізи, поміж яких я розшукав пізніше портрети Софії Петрівни в дівочі її літа.

Там же спочиває грубий стос «Ревю де де Монд» тридцятих-сорокових років, також — модні журнали з красунями в убраннях пушкінських часів. Над цією софою розвішено портрети та вицвілі фотографії молодого тата, дяді Кості, тіточки Соні, дяді Володі та їх друзів і групові знімки. Шашіль ревно попрацював, покривши софу проточинами.

Далі, за софою — дві великі шахви з книжками Петра Григоровича та мого діда у других, генерал-лейтенанта Захарія Андрійовича Аркаса. Всі вони, крім батька, давним-давно віддали Богові душу. Меблі кабінету досить стилеві — насліддя Богдановичів. Повітря цієї кімнати просяккле запахом старого паперу та меблів і, як це не дивно, — табакою, якої, одначе, в кабінеті й сліду немає, бо та, яка її нюхала, упокоїлась три чверті століття тому на миколаївським цвинтарі в родинній усипальниці Богдановичів.

З кабінету, двері ведуть у так звану «малу прихожу», або, як всі її називають, в «археологічну кімнату», а це тому, що в ній стоїть шахва з пам'ятками старовини та з монетами, зібраними Захарієм Андрійовичем на руїнах Херсонесу Таврійського. Дещо потрапило в цю шахву і від моїх «розкопів». Полички цієї шахви поділені повздовжними речечками на кілька ярусів, між якими лежать монети. Під кожною з них, головним чином старогрецьких, пояснювальні написи рукою Захарія Андрійовича. Написи вицвілі і стали розпливчастими. Монет багато й чимало з них мають значну цінність.

Долішня частина шахви заповнена керамікою та іншими речами вжитку давніх греків. Дві великі амфори стоять по боках шахви, а над ними, на полицях, розставлені металеві та ганчарські вироби. Крім того, в тій же кімнаті дмуться дві великі скрині з старовинностями та скринька з рукописами діда у других.

Мене дуже цікавить зміст цього заповітного сховища, але ключ від нього — у батька. Без ключа я не можу покопатися у шахві, і лишається мені тільки смакувати те, що в ній є, очима та зідхати. Мені кортить навести в них свої порядки, але тато заборонив совати носа до шахви. Це мене ображало, бо я, і не без підстави, вважав себе за «археолога» тому, що немало ольвійських монет знаходив у піску на березі Бугу-Гипаніса, особливо після того, як по лиману гуляли-котилися високі хвилі, які викидали монети й старовинне череп'я на берег. В осувах та в обвалах богданівських

круч я теж знаходив багато битої кераміки і все це зносив додому.

Зокрема, полював я на ручки амфор із штампом стародавніх ганчарів-керамевсів. Цих ручок назбирав я численний асортимент, і лежать вони в окремій скрині. Не завжди, одначе, мої «трофеї» були справжніми трофеями, бо всі вони, перед запровадженням до археологічної скрині, обов'язково проходили крізь контролю батька й неньки, і траплялось, що я урочисто приносив додому, замість останків якогось Ахіллєвса, собачі, коров'ячі, а то й заячі кістки, а замість черепків з кухні Пенєлопи — черепки розбитого глечика бабки Явдохи... Між іншим, у роках п'ятнадцятому чи шістнадцятому мама передала увесь археологічний матеріал директорові Херсонського музею, панові Гашкевичу...

...З «малої прихожої» одні двері ведуть у «Помпейський дворик», а другі, праворуч, — до залі. Заля досить велика з паркетовою підлогою. Два вікна й одні двері, вгорі скляні — дивляться на головну терасу, дві, завжди замкнені, різнокольорового скла, — на саме той »дворик« і одні двері до вітальні. У залі м'які меблі, між дверима в »дворик« — ватран, в якому не палилося з часів Петра Григоровича, а над ватраном — велике дзеркало в позолоченій рамі і поясний портрет, намальований олійними фарбами. На ньому виображений Петро Григорович у мундирі олександрівських часів, з високим, розгалуженим коміром, який підпирав вилиці. Коли малювалося той портрет, Петро Григорович мав рангу обер-штєркрїс-комїсара. По боках портрєта дві гарні олійні лямпи під барвистими абажурами. Якось мій тато під час весєлого настрою задивився на той портрет, доторкнувся до його рами й проспївав:

Тєпєр ти турок, не козак,
Здаєтьсє, добрє одягнувсє,
І як воно зробилось так,
Що в турка ти перєвєрнувсє?..

Тож так воно виходить, що не один Карась хвалився — прадїд теж мав чим похвалитисє!

Був колись, — оповїдав мені тато, — Петро Григорович хвацьким бунчуковим товаришем, носив оксамитовий жупан та шаблюкарабєлю, гарцював на вороному і ось усе це промїняв на кудий мундурчик, що стискував його статуру мов лєщатами. Тляплялись, і дужє часто в ті часи, такі чудєрнацькі метаморфози! — і, подумавши, додав: — А протє, я, можливє, дарємно докорєня йому: життє та мацуха історїя й не такі штукї викидала, наших людєй у баранячий рїг гнула, бувало так гнула, що й не розїгнутиє. Одним словом, коли доводилосє з вовками жити, то трєба було по-вовчому й вити. Прадїд мій, хоч і несамохїть можє, шило на мило промїняв, бо тоді сливє всє шляхта наша так робила... і вила!..

...Бїля двєрей до вітальні стоїть чорнє пїяніно. На ньому часто

грає ньенька, наспівуючи свої улюблені «циганські» романси, а іноді, квапливою ногою, з нотним папером у руці, до нього поспішає тато, щоб програти пісню, яку раптом згадав або почув від строкових робітниць-полтавок, і покласти на ноти. Саме тут вечорами часто відбуваються «концерти» та «вокальні вечори». Люба ньенька моя була абиякою піяністкою, а тато — абияким співаком: ньенька раз-у-раз збивалася, а тато часто «не дотягав». І ось траплялось, що «концерт» переривався на найпатетичнішому місці. Тато припиняв спів і досадливо звертався до ньеньки:

— Ти, матусечко, знов не туди заїхала, все зіпсувала!

Ньенька, однак, не здавалась:

— І нічого подібного! Це ти, батечку, не звертаєш увагу на доповідь: то відстаєш, то переганяєш його, хіба можна так?! Слідкуй, будь ласка, за нотами і не імпровізуй свої музичні фантасмагорії!

За непогоди вся наша запорізька братія, вирядившись у жупани всіх барв райдуги (жупани й шаравари зшила нам наша швачка Клавдія Діанова), бавилися в кімнатах: Ньенька грала нам марші, а ми войовничо маршували, кружляючи по залі, як та сліпа коняка довкруги криниці, тягнучи за собою лишень черпака. Коли ж мама пробувала у місті, з дозволу батька ми закликали до залі й дворових дівчаток, з якими й «водили вулицю», під звуки грамофона. Як я тоді шпарив гопака перед своєю дівчиною Машуркою, гарненькою донею машталіра Кості! Вона, «зачарована» моїми викрутасами-вихилясами й утираючи ніс п'ятірнею, сама пускалася навприсядки.

А коли в Богданівці гостювали мамина сестра Саня й мамина ньенька, дуже стара Євдокія Клементіївна, з нею грала мама «в чотири руки», а бабуся, примостившись на канапі, завдавала під музику багатирського хропака...

Із залі, по трьох сходінках, іду до вітальні. Це теж простора кімната, яку я не любив через те, що з нею пов'язані у мене прикрі спогади про від'їзд на зиму до міста. Завжди чомусь саме в цій кімнаті безпосередньо перед подорожжю відбувався своєрідний сумний ритуал прощання з літом та з його радощами. Як велів прастарий козацький звичай, ми сідаємо й, зосереджено помовчавши, встаємо, хрестимось на ікони і йдемо до карети. Дуже неприємні спогади!

Два вікна на ту ж терасу й напівскляні двері освітлюють вітальню. І тут м'які меблі, стіл, стільці, крісла. Тут завжди приймають гостей, яких лиха година заносить до нашого тихого пристановища. Тут ньенька читає вголос татові або розкладає пасьянс.

Ліворуч у куточку, на високому, вкритому інкрустаціями, постаменті, стоїть старовинний годинник: грецький крам, який облягають білі голуби. Праця чудова, викінчена до найменших дрібниць. Годинник покриває скляний ковпак, механізм його, однак, замкнений сіддесят років тому на пів до десятої ранку чи вечора.

Востанне накручувала його, мабуть, рука когось із Богдановичів.

Під годинником, на поличці, стоїть »музична шкатулка« червоного дерева, ровесниця годинника. Коли відкрити її віко, всередині видно масивний мідний валок з гострими, здавалося б, безладно вистаючими шпиньками, які, коли валок обертається, доторкуються до металічних штабок, що прийняті меланхолійно і якимось задумливо та сумно. Прислухаючись до цього бриніння, обов'язково зітхнеш, замислишся і поринеш у спогади. Завівши ключиком цю шкатулку і прикривши її віком, я подовгу вслухувався в мелодії менуету, екосезу, рондо та лансьє, в мотиви старих романсів та елегій, які долітали до мого слуху глухо, мов з глибин століть. Коли я був хлопчиком, мене вабили до себе сумні, гармонійні звуки шкатулки. Вони ніби заворожували мене й переносили у казковий світ замків, у безмежні дикі степи та пущі, взагалі — в легендарну старовину. Уривок однієї мелодії й досі ще звучить у моїй пам'яті. Ця шкатулка була теж спадщиною Петра Григоровича, а помер він давно, в році тисяча вісімсот двадцять п'ятому...

З вітальні вхожу до кабінету неньки, в минулому спочивальні Миколи Андрійовича. Тут ненька, прикривши віконниці, відпочивала в спеку або читала. Там стоять прабабусині клявесини, що видають звуки, подібні до мекання вівці. Але я люблю, ударивши по клявішах, прислухатись до старечого, поступово завмираючого, деренчання струн, що ніби кличуть мене кудись, в якусь далину, і мені щоразу здається, що в цих вібруючих звуках я чую давно занімілі голоси предків...

З кабінету неньки два вікна виходять на головну терасу, а другі двері, завжди замкнені — в скляну галерійку, що проходить уздовж їдальні, вздовж північної кам'яної тераси і сполучається з буфетною. Ці двері й ця галерійка були улюбленим виходом Миколи Андрійовича, і, після його смерті, року тисяча вісімсот вісімдесят першого, — були »запечатані навіки« так, що й ключ від них загубився. Двері з вітальні в їдальню, — вікопомність будинку, своєрідна реліквія нашої сім'ї. Поперше, на них, саме на одвірку, Микола Андрійович помічав карбом-зарізами поступовий зріст своїх дітей і ці карби ніби вчора були зроблені: натиск ножа, місце, де він списнув. А тим часом декотрі з них мали за собою більше як півстоліття!

Тато казав, бувало, показуючи на карби: — »Це ось тато міряв ріст, коли мені стукнуло п'ять років, а це ось ріст маленького Кості, маленького Володі і маленької Соні. Я чудово пам'ятаю той момент, коли стояв ось тут у мережаній курточці з відкладним коміщем та в англійських пантальончиках, а тато, нагнувшись, притримував одною рукою мою голову, а другою — карбував«.

(Далі буде)

Гео СИВАШ

ПОВІРТЕ НА СЛОВО

(Повість)

(Продовження, 8)

— Я вас зараз застрілю, коли не дасте відповіді... Хто має документи генерала Краснопійорова, які пропали з літака над Асканією Новою? Раджу пригадати.

— Ви починаєте мені подобатись. Я ніколи не чекав, що у вас так багато дотепу. Чи ви думаєте, що генерал і оті мої приятелі з ГРУ тільки те й роблять, що кличуть мене до себе і сповідаються. Отак, мовляв, і отак. А для чого ж вони мене й найняли... тобто по-вашому завербували? Скажіть... я вас зараз запитав, а це питання вже не-офіційне, як ви дізнались, що я їду цим поїздом і під цим прізвиськом? Навіть коли не скажете, все одно мій комплімент за сприт і точність в роботі. Я це оцінюю.

— Плювати мені на вашу оцінку! Хто має папери генерала? Даю вам півхвилини...

— Коли б ви знали, що від моєї відповіді залежить продовження вашого життя, ви дали б більше... Я не жартую. За півхвилини, не пізніше, ви будете вже лише спомином, і у вашому персональному »делі« напишуть: згинув при виконванні службових обов'язків... Банально, нецікаво! А головне вам від того ніякої користі... давайте краще з вами складемо умову: я вам не заважатиму у ваших розшуках паперів генерала Краснопійорова, а ви залишите мене у спокої. Я навіть обіцяю більше, коли б я перший надібав на цей зошит, бачите, я знаю більше за вас, то вас повідомлю. А коли б ви — тоді ви мене. А може ви знаєте колір того зошита і який вигляд мав портфель, у якому кур'єр спеціальних доручень, Анісімов віз до шефа всесильного КГБ у Сочі. Може ви мені скажете як виглядала ота подорож, у якій усі погинули, а портфель зник? Не знаєте? Бачите! Але ми заговорились. Дві хвилини, які ви залишили собі, минає...

— Стривайте, стривайте! Не так швидко! Ви переконані, що портфель хтось украв? Або хтось зовсім невинний і незацікавлений у цій справі має в себе...

— Я цього не сказав, лише висловив моє скромне припущення. Така гіперболізація стає інколи у пригоді в розшуках.

— Коли на це пішло, я дозволю вам прожити ще півхвилини... Чоловічок прищурих очі. — Щирість за щирість. Начальство якось дійшло до згоди відносно вас. ГРУ і КГБ вирішили, що ви більше непотрібні. Там була повна однозгідність. Вас викидають як шмату. Навіть заступання Маї, Наташки не допомогло. У гру входило щось важливіше за життя якогось там агента. Ви ж ним були?

— Був. Ви раните мені серце, згадуючи про дві особи жіночого роду, які за мене так гаряче заступалися... Ох, як тяжко в мене після цього на душі...

— Нічого, я вас від усіх цих клопотів вибавлю...

— Буду вдячний і повірте, до самої смерті не забуду. А вас просили згладити мене обидві сторони, чи як?

— Так. Вирішили, що вигідніше й дешевше. Я ж професійна людина. Заплатять, я й виконую. Знайти ж вас поміг мені сліпий випадок. Бо за вами там розпадаються усі ті органи й неоргани. Ледве вас з очей не загубив, але якось удалося знову попасти на ваш слід. Ви, треба признати, не новак і мені коштувало багато зусиль. Але от ми сидимо й балакаємо — закінчив чоловічок, нервово стискаючи люльку.

— Ах, ось воно що. Ви професіонал-убивник. Може, мої приятелі з Москви й пожалували, чи, може, це для мене велика честь, що із цього світу мене викидають не аматори, а професійні люди.

— Це мене цікавить найменше. Тож ви певні, що про документи знаєте не так уже багато, або знаєте й не бажаєте мені про це сказати?

— Ні! Останнє ваше припущення помилкове. Я кажу вам правду. Коли б я мав у руках оті документи... ех тоді б я мав увесь світ у жмені...

Додаткові півхвилини минули.

— Ви готові? — сказав він, націляючись.

— Я бачу, що ми з вами не дійшли до згоди. Подумайте добре перед тим, як захочете померти! Попереджую вас чесно. Щоб потім не нарікали... Ну як? — вимовив я спокійно.

— Я мушу вас убити й це все. Про документи я питаю уже від себе. Можна при нагоді інформації продати за добрі гроші... Такий товар завжди в ціні, — кинув з надією в голосі. Я намагався бути байдужим.

— Стривайте! Я передумав... Може я вам щось запропоную...

— Лише коротко! Я і так згаяв часу більше, як заплановано...

— Вибачаюсь... Моя пропозиція така...

В цю хвилину хтось у двері купе несміливо постукав.

— Товаришу уповноважений... контроль не дав бажаних наслідків. Продовжувати чи...

— Ні! Наженіть своїх людей до поштового вагону й чекайте дальших вказівок.

— Так точно. Чим можу ще служити? — солодкий голос за дверима продовжував своє.

— Капітане, туди вашу матір... чи я неясно говорю? — крикнув мій ві-за-ві.

За дверима пошируділо й втихло.

— От дурак! І таких ще тримають на службі. — На чому ми зупинились? — запитав ділово.

— На моїй пропозиції. Кого це шукали браві хлопці з КГБ?

— Та вас же! Контроль не дав бажаних наслідків... Голосом капітана промовила презирливо люлька. Власне контроль, а не халтура, дав свої наслідки. Я вас вислідив і я вас шльопну...

— Як у Гоголя... чи ви читали «Тараса Бульбу»? — щирим голосом завів я.

— Читали, читали... Яка ваша пропозиція?

— Ось вона. Я вам віддам мікрофільм із документів генерала Краснопйорова, а ви мене відпустите на всі чотири сторони світу. Не тратьмо часу на забаву в котика й мишку. Згода?

— Чого ж ви досі фасона дерли? Давайте мікрофільм. Де він у вас?

— Ось тут. — Я показав на мій перстень. — Тут у камінці. Чи не хитро придумано?

— Хитро. Давайте... Він нахилився до моєї руки, я ж підніс палець із перснем до його обличчя. Беззвучно відкрився камінець на перстені і так само тихо і спокійно повалився мій приятель на мене. Майже годину вистачило мені на вивчення особистого добра товариша уповноваженого. Працював він для ГРУ. Був власником двох пашпортів з різними прізвищами. Але найголовніше я знайшов у його ручному годинникові під покришкою посвідку на ім'я Всеволода Шаховського, підполковника генерального штабу уповноваженого ГРУ. Значить ми позбавились досить великої риби. В автоматичній ручці величенький список адрес, але без прізвищ, лише з ініціалами, із зазначенням міст — Берлін, Париж, Амстердам. Валізка була повна убранных, сорочок, краваток. Я побіжно перекинув усе це і раптом мене осяяла думка, а що коли я проскочу контроль, коли б такий був (а виглядало, що вони мене вперто шукають) під прізвищем товариша Шаховського, а не на пашпорт Петра Григоровича Белих, представника «Аерофлоту», який живе і працює постійно в Голляндії? Я був певний на сто відсотків, що під таким прізвищем підполковника знали граничні КГБ й не робили йому ніяких перешкод, навпаки давали йому всяку допомогу, коли вона була потрібна.

Десь здалеку вітер приніс звук сирени паровоза. Або перед тунелем, або перед мостом. Поїзд здригнувся і зменшив швидкість. В поспіху одягнув я підполковника в мій піджак, пальто, всунув записну книжку з вирізьбленими моїми ініціалами і спокійно відчинив велике дзеркальне вікно.

Поїзд повагом вкотився на великий, солідно збудований міст. Я люблю мости, і не люблю тунелів. Тому привітав я ще один на моїй дорозі міст... Коли ми минули будку з озброєними вартовими (де ви бачили у світі, щоби мости й тунелі охороняла постійна військова варта у мирний час? Де ви бачили, щоб ці мости й тунелі забороняли фотографувати як засекречений об'єкт?). Я висунув тіло мого невдахи — професійного вбивника й воно шубовстнуло кудись у ніч. Плескоту я не почув, бо може глибока ота річенька, або... краще не робити таких припущень... тіло мого друга зависло, зачепившись на залізний хребет мосту... Коли врахувати, що інспекцію мосту так швидко не зроблять, мені вистачить часу проскочити советську границу. Коли ж ні... залишилось дещо полагодити. Я прийняв вигляд невинно подорожжючого й вийшов у коридор. На моє щастя, а це добрий знак, на мене наліз Моріс, мій товариш по купе, кореспондент із паризького

»Експресу«. Він зробив таку смішну і здивовану міну, що мені не залишалось нічого як голосно й щиро засміятись.

— Що з вами, мій друже, — запитав я його, ще сміючись. — Ви напевно думали, що мене...

— Мон діе! — кидаючись мені в обійми, прогукав Моріс. — То ви живі і здорові?!

— А чому ж ви думали, що це мене шукали? Малесеньку, невинну мурашечку...

— Неймовірно! Який щасливий випадок... — Ніяк не міг отямитись Моріс. — За нашу зустріч, таку несподівану, таку неймовірну... Хіба годилось би випити й то здорово, правда?

— Не можу відмовитись від запрошення... А скажіть, Морісе, ви можете тримати язика за зубами? Я знаю, що у вашій професії це важко, але я у скруті, тому звертаюсь до вас...

— Мес'є, — тут Моріс зробив достойний уклін, — слово француза, дане джентлменові, який просить стати у пригоді, є слово! На нього ви можете спокійно покластись. І ще дане тоді, коли життя людини загрожене... Таж на моєму місці кожний порядний чоловік зробив би те саме. Я вас слухаю.

Слухаючи його приємної мови, я вже наперед усе обмірковував. Він нагодився у хвилину, коли мені було потрібно до зарізу помочі. Моріс заслуговував на мою симпатію і довір'я.

— Слухайте, Морісе, мені треба з вами порадитись. Зайдемо до цього купе...

— Ні, ні, не до цього купе, у ньому їде якась таємнича душа...

— Точно. Душа їхала, а зараз вона вже літає...

— Що ви? Літає? — Моріс відкрив свої великі сірі очі.

— Заходьте, заходьте, я все поясню, — сказав я, пропускаючи Моріса перед собою. — От ми вже вдома.

Я не буду переповідати нашої з Морісом розмови. Він прийняв дійсність без одного оклику. Звичайно я розповів лише те, що вважав відповідним. Вислухавши мене спокійно, він виявив повне погодження зі мною і навіть більше.

— Те, що ви були такі чемні мені розповісти, скріплює в мене надію, що я можу стати вам у пригоді. Щирість за щирість. Я працюю в нашій французькій розвідці. Мене вислали вам назустріч. Нас повідомили, щоб ми були готові до найгіршого у вашому випадку. Я їхав з вами із самої Москви, зі завданням вас охороняти. Навіть тоді, коли б вони намагались вас арештувати, ми мали до того не допустити. Щастя, що до цього не дійшло, а то я мусів би вжити зброю, щоб вам уможливити перейти границю.

— А коли б ви, захищаючи мене, згинули?

— Тоді... моя вірна дружина і трое здоровельяк-хлопців кожного року клали б вінок на моїй уявній могилі... Але жарти жартами, я над таким варіантом мало коли й думаю. Думаю, що й ви не надто задумуетесь над таким?

Мені не залишилось нічого більше, тільки без слів подякувати моему охоронникові щирим потиском руки. Розв'язавши найважливішу проблему, ми гуторили вже про це й те, доїжджаючи до границі. А мали туди прибути вже над ранком. Їзда ніччю мені була навіть до вподоби, бо вдень було б трохи важче грати ролю спец-уповноваженого. А втім, хто зна?

*

Проте, повернімось назад до Москви, в якій починалась і досі назовні ще невидна гра. Партійний апарат в рахубу не входив із причин зовсім ясних — члени партії були і в «органах», і в армії. Все залежало від того, кому співчуває і з ким піде в разі потреби той чи інший генерал або офіцер. Солдатів під увагу не береться. Генсек і він же президент держави, товариш Леонідов, за допомогою своєї правої руки і сірої еміненції Стрельнікова, про якого ми згадували на початку, задумали в мутній водичі й собі половити рибку. Стрельніков виготовував широкий, детально розроблений плян, в якому партійні кадри мусіли відіграти вирішальну ролю. Наголос був на ті кадри, яких роками виховувала партія, яким створила райське життя і які зайняли всі високі пости адміністративного життя країни. Стрельніков іменно розраховував на цю нову клясу, що із свого боку ненавиділа органи державної безпеки за безпереймне втручання і контроль над партійним апаратом. Так само поступово вирисовувались намагання генерального штабу покласти свою важку лапу на партію, державну безпеку і взяти під свій контроль. І тут Стрельніков бачив небезпеку, не меншу як з боку органів безпеки. Ішла тиха, але смертельна боротьба. Коли пропали документи, яким дали пізніше назву «пропавша грамота» — за тими документами почалось інтенсивне полювання. КГБ думав, що документи попали в руки армії, армія, — що вони в руках Стрельнікова, Стрельніков — що це провокація КГБ. І його люди шукали найтоншої ниточки, що вела б до розв'язання загадки.

Кабінет генерала Краснопйорова. Вечоріє. Над Москвою починають спалахувати світла. Не засвічуючи велику настільну лампу, генерал сидить, не рухаючись, витягнувши вигідно під столом м'які, спеціально шиті для нього чоботи. Раптом його засвербіла п'ята і він починає замість п'яти терти підшву лівої ноги, правим чоботом. При цьому застає його товариш Снегов, може ви пригадуєте, це той, що веде слідство у справі документів чи там зошита генерала, який пропав у літаку над Асканією Новою? Снегов тут свій чоловік. Він ввійшов не через приймальню, повну народу (почекально перед пеклом, як дехто з генералових приятелів називає). Дехто чекає там по кілька годин на прийом. Генерал нікого не приймає. На обережний запит капітана Зарубіна кидає зло:

— Пшол! Нехай там чекають! Не пече. Коли треба — покличу... — По павзі цідить: — Тебе також...

Зарубін зникає і на німі запити в очах приявних у передпеклі, заспокоює:

— Генерал усіх прийме... але не сказав коли... — А тоді додає від себе: — Він у дуже поганому настрої. В дуже поганому... Я раджу вам, товариші, терпеливо почекати, бо бідний буде той, хто попаде в цю хвилину під важку руку генерала...

Снегов підійшов до генералового столу, навіть не привітавшись. Очевидно вже сьогодні він тут був, бо лише присунув собі крісло, відсунуте так, як тому годину його залишив. Щось дуже важливе обірвало розмову Снегова з генералом. Снегов, присунувши крісло, поклав руку на купу задрукованих паперів у тому місці, яке знайшов тількищо очима.

— Дозвольте засвітити? — запитав тихо.

— Світи! — генерал не ворухнувся. Нога перестала свербіти і з тим якийсь спокій почав заливати душу генерала. Це було дуже рідке явище останніми місяцями. Він навіть усміхнувся. Ех до чортової матері! Плонути на все, виїхати на озера, де тиша, птаство й небо... Лягти на запашну траву, або, коли це восені, на сіно... Раптом терпко запахло степом. Отим степом в Асканії Новій. Пригадав діда, чортового діда... Щось там з тим усім не в порядку... Було б чудово, коли б зошит згорів із літаком, не було б тепер стільки клопотів! Невже Снегов щось розколупав? Він сидить мовчки, переглядає записки, друковані дрібним шрифтом. Генерал муркоче:

— Ну?

Снегов чекає на це »ну«, але тільки трохи згодом, ніби відірвавшись від записок, тягне:

— З ними працюють Зарубін... (очевидно на тому місці й перервалася їхня перервана розмова) — маю на нього докази... Він чекав на реакцію, але генерал тільки міцно хруснув пальцями рук. Ознака великої злості, яка так часто душила генерала. Інтендант Харламов (до речі протезе. Генерал витягнув його з купи миршавеньких випускників Военно-Господарської Академії, зробив директором найкращої в Москві їдальні-ресторану, оця гнида мала все і... ще їй було мало...) та полковник Безпалов, начальник кремлівської охорони...

— Він? — вирвалось у генерала — ти певний? — схвильовано тикнув Снегову.

— Тут у мене... — образився Снегов, — записано. Самі знаєте, що такі обвинувачення...

— Валяй далі, хто ж там ще... ех сволота, ех, гади смердючі! Вони проти мене... вони — розпалився генерал.

— Тут іще не цілий список. Я вам залишу всі ці матеріали. Ваше рішення буде для нас... (він хотів сказати »для отих на списку«) рішальним і зробив навмисне павзу, даючи генералові трохи прийти до себе. На мою скромну думку ще не прийшов час усіх їх накрити. Моточок треба розмотувати поволеньки. Дуже й дуже обережно, щоб не налякати мишенят. Вони вже й так щось почули носом. Стрельніков... Про нього варто поговорити окремо. Це фактично він, лише він, крутить Леонідовим і цілою тією брашкою. Я просив би ознайомитись з тими документами й висловити вашу думку..., а зараз я

хотів би ще звернути вашу увагу на... одеський випадок... Снегов витягнув білу батистову хустину, але не витер нею ні чола, ні носа, це така була у нього звичка, а лише пом'яв у жмені і сховав назад до бічної кишені піджака. Десь закордоном, чи не в Голляндії, він запозичив оце витягання хустинки не з кишень штанів, фу, як негарно! Але елегантно з бічної кишені піджака. Це вже стиль. Снегов був людиною стилю...

Генералові був відомий випадок в Одесі на випускному вечорі молодших офіцерів двічі ордена Леніна червонопрапорної бронетанкової дивізії генерал-полковника Коржа.

— Давай, давай, — зрадів генерал, бо те, що перед тим він почув, наносило йому нестерпний біль. Його ж люди...

— Докладно: 28-го травня на випускному вечорі молодшого командного складу трапився випадок, над яким варто подумати...

— Хто це радить мені над тим »подумати«? — підніс тяжкі повіки генерал.

— Вибачте... це я так... зрештою, — твердо наголосив Снегов, — я раджу над тим подумати нам усім, товаришу генерал, вам, мені, усім нашим людям. Бож це не простий собі випадок.

— Читай, читай. Це правда. — Генерал вправ, здавалось, у дрімоту.

— Випускні вечори в дивізії стали традицією і проходили в урочистій атмосфері вдень. А вночі гучно, весело й мокро. Було на тому вечорі багато гостей і серед них, щоб не дражнити господарів, наші люди, переодягнені за армійських офіцерів. Але був і полковник Щєбльов, який репрезентував держбезпеку. З ним його почет із чотирьох офіцерів (тут у мене ранги й прізвища). Після багатьох тостів на честь армії, генералів і героїв, полковник Щєбльов підніс тост за опору держави і її сумління, так він назвав, органи безпеки. На цей тост встало лише декілька осіб. Кілька осіб на майже тисячну масу присутніх. Полковник Щєбльов не розгубився. Він, ніби не помічаючи скандалу, який навис над залею, вихилив свій келех, устав і хотів вийти. Але зірвалася буря. Кричали всі, тикали пальцями, погрожували п'ястуками. Цитую з донесення: »Сволочі, це ви нас під час війни розстрілювали за те лише, що ми залишились живими, а не згинули під вогнем німецьких танків... Гади, паразити, кровопийці! Сумління держави... мать вашу заногу... Прийде час і на вас...« І так далі в тому дусі. Полковник Щєбльов спокійно вислухав і тоді підійшов до генерала Коржа, питаючи, що це все значить.

— Не звертайте уваги, полковнику, бачите ж самі, мої офіцери троху підвипили. Я пізніше розберусь у цьому. — Він нахабно глянув полковникові в лице.

— Я висловлюю своє обурення, генерале. Як ви посміли толерувати контрреволюційні виступи ваших офіцерів?

— Як ти смієш ображати советських армійських офіцерів, ти, смердюху! — крикнув один майор...

На жаль, мушу ствердити, що наші люди, яким пощастило записати прізвища й ранги всіх отих, що виступали, були вже опісля в кори-

дорі розпізнані як офіцери КГБ і... добре побиті... Дехто ще й досі у шпиталі..., а списки понищені. Полковник Щєбльов підійшов до майора й голосно промовив:

— За образу чести советського офіцера й образу советської влади я вас арештую. Віддати мені зброю!

На те майор не запізнився відповісти:

— Ти, с... сину, зброї мені не давав і від мене її не дістанеш. По-перше. Подруге, минули часи гада Сталіна, коли ви армію розстрілювали як хотіли й за що хотіли. Ми врятували державу від німців, ми її врятуємо і від вас... Тут пішов у залі такий галас, здавалося небо завалилося. Коли б не втручання генерала Коржа, полковника розірвали б на шматки. Правда, його досить добре було побито. Не говорю вже про реакцію на це не лише в самій Одесі, але й по інших містах і селах України, спеціально України, — підкреслив Снегов.

— Що ж зробив полковник Щєбльов після того всього? — запитав генерал сталевим голосом.

— Він негайно зв'язався з Москвою з вашим заступником, генералом Беловим, бо вас тоді не було і доклав йому про ситуацію та просив дальших наказів. Сказав, що в такому випадку він не хотів брати відповідальності на себе без відповідного рішення Москви. На власну руку стягнув спеціальні частини КГБ і поставив їх у стан гострого поготівля. Полковник Щєбльов, до речі, не раз доносив про ті настрої, які панують в армії взагалі, а зокрема в Одеській воєнній окрузі. Делікатне у цьому те, що штаб військ України це покриває. Армія проти нас. Це факт. Існування органів і їх авторитет на волоску... положення, я сказав би, дуже поважне...

— Без паніки, Снегов, без паніки, — відповів генерал, який знав більше від Снегова. — Ми над тим подумаємо. А яка доля тих офіцерів, що говорили на тому випускному вечорі?

— Усіх негайно порозкидали по різних дивізіях. Генерал Корж провів чистку, але це насправді лише на те, щоб справу замазати. Але ми її не замажемо. Це вже наш уділ.

— Нарешті ти сказав щось доречне. Усіх тих голубчиків відшукати. Розумієш? Усіх!

(Далі буде)

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Ігор ШАНКОВСЬКИЙ

НАРОДЖЕННЯ

Ще лягають на сон тихі сумерки,
ще немає вітрів, доля — каменем.
Та під землю мою, хоч і сум такий,
вже зерно запускає корені.

І не спить. Виростає. Набору все,
муравлині розмови заслухує,
швидко вирости, так, рідне горе зве,
рукавом, все заплаканим, змахує.

Вже за ним і сторожа злих звичаїв,
чорним вороном пазурі кїдає,
а воно — не підземні вічавки,
ручаї під землею відає.

І росте. І міцнішає в темряві,
і наверх незабаром вибухне . . .
Чорний ворон не сяде на дереві,
що його із зерна земля видвигне,

бо повиснуть на цьому дереві
всі тирани. І тут, і за обрієм . . .
Ой, дивись: у земному череві —
те зерно завелось вже коренем!

Венеція, 1974 р.

НЕ ЗАБУВАЙТЕ ВІДНОВИТИ ПЕРЕДПЛАТУ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»
НЕГАЙНО СПЛАТІТЬ ВАШУ ЗАБОРГОВАНІСТЬ! ПРИЄДНУЙТЕ НОВИХ
ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ЧИТАЧІВ!

Д-р Михайло КУШНІР

БОЛЬШЕВИЦЬКА ФІЛОСОФІЯ

ЧАСТИНА II: ДЖЕРЕЛА

Зреферувавши підставові тези большевицької філософії, розгляну в цьому розділі її джерела. Не йдеться тут про докладну історичну аналізу, цілком якої було б подрібне виявлення, якими шляхами і звідки сучасні большевики отримали ті чи інші доктрини. Ставлю своїм завданням тільки таке розкриття історичних джерел системи, яке є необхідне для зрозуміння системи, отже вказання головних творів, що їх зміст подають урядові посібники, та на головні напрями думок, з яких тут обговорювана філософія виводиться.

Цей розділ ділю на дві частини. В першій частині розгляну *безпосередні джерела*, себто авторитети большевицької філософії. Ця філософія відрізняється саме тим від інших напрямків думки, що в ній виступають автори, тези яких становлять у значно більшій мірі — або виключно — підставу системи. Цим авторам, себто авторитетам, їх короткому порівнянню під оглядом значення і т. п. — присвячую перший уступ.

Опісля, буде конечним обговорення *посередніх джерел*, себто таких, які мали вплив на сучасну філософію большевиків почерез її авторитети, — себто почерез тих авторів, на яких большевики постійно покликаються.

1. Безпосередні джерела

В кожному філософічному творі большевики покликаються постійно і тільки на чотирьох авторів, які відіграють у них роль авторитетів, докладно в цьому самому значенні слова, в якому середньовічні письменники перед Томою з Аквіну вважали авторитетами церковних письменників і грецьких клясиків. Большевицькими авторитетами є Маркс, Енгельс, Ленін і Сталін. З уваги на їх велетенську роль в большевицькій філософії буде вказаним коротко обговорити життя і філософічну діяльність тих чотирьох людей.

1. *Карло Маркс*, з походження жид, народився 1818 року в Трієрі, Німеччина, як син адвоката. Докторизувався в Берліні 1841 р.; праця: «Різниця між філософією природи Демокрита і філософією природи Епікура». В цьому часі він належав вже до

революційної групи лівих гегеліянців, і як такий був прогнаний з міста. Впродовж деякого часу редагував «Rheinische Zeitung», орган гегелівської лівиці, опісля у Парижі співредагував з Арнольдом Руре «Deutsch-Französische Jahrbücher», в яких публікував, між іншими, свої критичні праці про філософію права Гегеля. Опісля переїздить до Брюсселю, а коли його звідтам прогнали, — перебував у різних місцевостях Німеччини, в Парижі, врешті від 1849 в Лондоні, де залишився аж до смерті в 1883 році.

Письменницька спадщина Маркса не має за виїмком його докторської праці, ані одної філософічної книжки. Головними працями є: «Злидні філософії» (1847 — проти Прудона), «Капітал» (I том 1867, II том виданий 1885 Енгельсом, по смерті Маркса). Разом із Енгельсом — Маркс написав 1845: «Свята Родина, чи пак критика критичної критики» (проти Бруна Бауера) і в 1848 відомий «Комуністичний Маніфест».

Як це виходить вже із цього переліку, Маркс не був філософом, але економістом і соціологом, який побічно займався філософією, в міру того, як філософія була потрібна йому в економічно-суспільних працях. В опрацюваннях з ділянки історії філософії його цитують виключно з уваги на створену ним теорію історичного матеріалізму.

2. *Фрідріх Енгельс*, син текстильного фабриканта, народжений 1820 р., отже два роки молодший від Маркса, був його найближчим співробітником і другом. Замолоду мусів перервати науку в гімназії, щоб піти до батьківської контори, а опісля до берлінської торговельної фірми, як купецький службовик. В дальшому він служив у війську в Берліні та слухав університетські виклади. З Берліна він переїхав до Манчестеру, звідти (1844) до Берліна і Парижа, де познайомився з Марксом. Відтепер обидва перебували майже постійно разом. По смерті Маркса, Енгельс взяв на себе видання його головного твору. Помер 1895 р. у Лондоні.

Енгельс написав більше філософічних праць ніж Маркс: сюди належать передусім: «Німецька ідеологія» (видана по смерті), «Переворот в науці доконаний Дюрінгом» («Анти-Дюрінг» 1878) і «Людвиг Фаербах і кінець клясичної німецької філософії» (1888). Внаслідок постійної наукової співпраці з Марксом є важко деколи відмітити вклад Енгельса у спільні твори, але звичайно його вважають в історії філософії за другорядного мислителя в порівнянні з його другом і майстром. В кожному разі дуже важко вказати на яку-небудь оригінальну філософічну думку Енгельса.

3. *Володимир Ілліч Ульянов (Ленін)*, народився в Симбірську, 1870 року, як син шкільного інспектора. Почав студіювати право в 1887 році, в Казані, але внаслідок участі в революційній дії був прогнаний з університету й засланий на поселення в селі, віддаленому 40 клм. від Казані. Здобувши дозвіл на поворот, студіював на університеті до 1889 р. В тому році виїхав до Самари, потім до

Петербургу, де закінчив правничі студії і почав працю як прокуратор. Арештований і засланий в Сибір, був звільнений в 1900 році і виїхав за кордон. Він повернувся до Росії в часі революції 1905 року, але вже в 1907 мусів знову емігрувати, щоб повернути тріумфально в 1917 році. Ставши на чолі революції та розгромивши всякий опір, він став необмеженим володарем Росії, якою рядив аж до смерті, 21 січня 1924 року.

Ленін написав багато праць, виданих з пієтизмом у багатомовному збірному виданні. І його праці мають назагал політичний, економічний і суспільний характер, — при чому політика переважає інші ділянки, але між іншими він залишив теж кілька творів стисло філософічних, з яких найважливішими є: «Філософічні зшитки» («Философские тетради»), збір записок із лектури філософів і «Матеріалізм і емпіріокритицизм» («Материализм и эмпириокритицизм») (1908), праця спрямована проти Маха і його російських учнів.

«Філософічні зшитки» дають вгляд у філософічну культуру і начитаність Леніна. В них є передусім обговорені: Маркса й Енгельса: «Свята Родина», Гегеля: «Наука Логіки», Лясяля: «Підстави мислі Гегеля», Гегеля: «Виклади філософії історії» і «Виклади історії філософії», Фаєрбаха: «Виклади про істоту релігії» і Арістотеля: «Метафізика».

4. *Йосиф Вісаріонович Джугашвілі (Сталін)*, народжений 1879 року в місцевості Горі, біля Тбілісі; його батько був шевцем селянського походження. Сталін вчився в парафіяльній школі, опісля в православній духовній семінарії в Тбілісі. Виключений з неї, присвятився всеціло грузинському революційному рухові. Від 1902 року був кількакратно арештований і засуджений, але завжди втікав з тюрми чи з заслання. Від початку революції був близьким співробітником Леніна; по його смерті став абсолютним володарем і диктатором Росії й окупованих нею країв. Користуючи з тієї влади вимордував майже всіх товаришів Леніна й мільйони людей винищив у тюрмах й концтаборах. До кінця свого життя, себто до 5 березня 1953 р., Сталін був головою ради міністрів СРСР і секретарем ЦК КПСС.

Філософічний доробок Сталіна є значно скромніший ніж його попередників: головну позицію становлять «Основи лєнінізму» (1924) і IV розділ «Короткої історії комуністичної партії» — про діалектичний і історичний матеріалізм (1938).

5. Зіставляючи наведені вище дані про чотири авторитети большевицької філософії, легко ствердити, що ніхто із них не був філософом із професії, а тільки один Маркс дістав філософічну освіту на університеті. Ленін скінчив, щоправда в дуже важких умовах, право, натомість Енгельс і Сталін є недоуками. Сталін завдячує свою освіту православній духовній семінарії, яку не закінчив.

Під часово-простірним оглядом ситуація представляється так, що перша пара, а саме Маркс і Енгельс вже не живуть тоді, коли друга пара, Ленін і Сталін, починають читати їх твори. Два перші є людьми німецької культури, два другі були виховані в Росії. Отже між Марксом і Енгельсом, з одного боку, і Леніном та Сталіном, з другого боку — є великий відступ, велике віддалення зарівно в часі, як і в просторі та культурі. Щоважніше, оба російські большевики не визнають жадних посередників між собою і основниками соціалізму: в советській літературі ніхто інший поза чотирьома вищенаведеними не цитується як авторитет. Навіть Георгій В. Плеханов, який, як відомо, відіграв велетенську роль у нав'язуванні між західним соціалізмом і новочасним большевизмом, є оцінений як неправовірний письменник (С. 1955 — 375; С. 1963 — 348).

Цей факт вельми важний для розуміння деяких цих большевицької системи, зокрема її закостенілості й неєвропейських елементів, що проявляється в її загальній поставі, в протиставленні до марксистсько-енгельсового соціалізму.

Але ж самі большевики безупинно твердять про єдність так званого марксизму-ленінізму, чи пак марксизму-ленінізму-сталінізму. «Короткий курс історії всесоюзної комуністичної партії», який ми вживали тут, між іншими, за підставу, був написаний саме в тій цілі, щоб виказати єдність думки цих чотирьох авторитетів (С. 169: «В »Короткому курсі« показані нерозривна єдність, цілісність і переємність вчення Маркса і Леніна, єдність марксизму-ленінізму...»).

Залишаючи тут на боці справу вирішення чи воно справді так є, — звернім увагу на фактично цитовані джерела. Виявляється, що головна частина космологічних доктрин походить із енгельсового «Анти-Дюрінга» («Herrn Dührings Umwälzung der Wissenschaften» — 1877), теорія пізнання майже в цілості з «Матеріалізму і емпіріокритицизму» («Материализм и эмпириокритицизм» — 1909) Леніна, тоді, коли історичний матеріалізм і, в зв'язку з тим, аксіологія, головно вибрана з Маркса. Принаймні ці три джерела постійно цитують так Сталін, як і «Філософічний словник» (під ред. М. Розенталя і П. Юдима). Отже абстрагуючи від правильності інтерпретації тез Маркса з боку Леніна, а потім Сталіна, можемо признати деяку слушність назві «марксизму-ленінізму», бо насправді думки Маркса і Леніна дають (частинно почерез Енгельса) підставу большевицькій системі. Натомість добавка прізвища Сталіна до попередніх двох була тільки переборщеним компліментом Сталінові під час його диктаторства, бо крім подання змісту тез своїх попередників у невеликій брошурі, його вкладу думки в большевицьку філософію ледве чи можна додати.

Щодо справи згідності Леніна і сучасної большевицької філософії з Марксом, — належить підкреслити тільки один деталь:

коли навіть більшовики викривили світогляд Маркса й Енгельса, то не в напрямі наближення його до ідеалістичного і взагалі європейського погляду і метод. Засади марксистського матеріалізму, соціологічного детермінізму і т. п. вповні збережено, як це видно хоча б тільки з числа цитованих текстів із відповідних праць Маркса й Енгельса.

2. Посередні джерела

Загальне зіставлення фактів із життя і діяльності чотирьох головних авторитетів більшовицької філософії дозволяє зорієнтуватися в її джерелах. Є три такі джерела: німецька романтична філософія, природничий матеріалізм і російські релігійно-суспільні тенденції. Романтична філософія і матеріалізм мали вплив на Маркса й Енгельса, тоді коли Ленін і Сталін внесли до системи третій елемент — російську містику.

1. Вплив Гегеля (1770-1831) на більшовицьку філософію очевидний і самі більшовики не заперечують цього. Сталін пише, що: «Маркс і Енгельс окреслюючи свою діалектичну методу, покликаються звичайно на Гегеля, на філософа, який виголосив основні характеристичні тези для їх діалектики. Але з цього не виникає, що діалектика Маркса й Енгельса була ідентична з гегелівською. Маркс і Енгельс взяли з діалектики Гегеля тільки її «раціональний стрижень», відкидаючи ідеалістичну шкаралупу і розгортаючи далі саму діалектику, щоб надати їй новочасний науковий характер» (115).

Насправді цей «раціональний стрижень» відіграє в більшовицькій філософії видну роль. Гегелівською є в ній моністична теза; з Гегеля взята доктрина про розвиток скоками, внаслідок боротьби суперечностей; гегелівською є наука про тяглість розвитку світу; гегелівським є примат суспільства над людською особою; з цього самого джерела походить догматичний раціоналізм, переконання, що, як говорив німецький філософ, «усе що є, є розумне». Загально, гегеліянство не є маловажним додатком до системи, але становить істотний її складник.

На це походження більшовицької філософії належить положити наголос тимбільше, що матеріалістичний елемент заслоняє деколи діалектику і спричиняє труднощі в розумінні динамізму, голошеного більшовиками. Цей динамізм, що має вигляд етичного наказу, віри в постійний поступ, шляхом революції, до щораз кращих суспільних форм, отже до реалізації етичного ідеалу, не міг би виступати в системі, спертій тільки виключно на природничий матеріалізм.

Більшовизм є почерез Гегеля спадкоємцем цілої романтичної епохи. Варто пам'ятати, що Гегель розгортав тези Фіхте, для якого найістотнішою справою в світі були суперечності-протівенства, і що рух німецької романтичної філософії найцільніше пов'язаний

з романтизмом у ширшому значенні, з революційним рухом, що змагає до поправки світу, віруючих у постійну перемену, противним усякому закріпленню. Цей революційний динамізм характеризує большевицьку філософію в неменшому ступені ніж німецький романтизм. Очевидно, він не погоджується з матеріалізмом, але тільки пам'ятаючи, що романтизм лежить в основі системи в історичному й психологічному, а в консеквенції — по через діалектику — також у логічному значенні слова, можна зрозуміти большевицьку філософію як явище.

2. Побіч гегелівської діалектики і німецького романтизму, другим історичним джерелом советської філософії є матеріалізм природників XIX століття. Сполука цього чинника з романтизмом може видаватися дивною, але не зважаючи на це, є фактом, і це не тільки в большевиків. Маркс почав діяти в часі, в якому кінчилася ідеалістично-романтична доба німецької філософії і починалася наступна доба, схарактеризована повним пануванням матеріалізму. Мислителем, що ввів Маркса в світ матеріалістичної мислі, є згідно з власною заявою творця соціалізму [яку теж цитує Сталін (99)], Людвиг Фаярбах (1804-1872), у якого «перехід від спекулятивної думки до погляду на світ і життя, спертого на науковому досліді, виступає найбільш характеристичним способом» (Höfdding). І саме від Фаярбаха перейняв Маркс характеристичне сполучення гегелівської діалектики з матеріалізмом.

Але, як Сталін слушно підкреслює:

«Звідси не виникає, щоб матеріалізм Маркса й Енгельса був ідентичний з фаярбахівським. Маркс і Енгельс взяли, в сумі речі, з матеріалізму Фаярбаха тільки його «центральный стрижень», розвиваючи його далі в наукову філософічну теорію матеріалізму ...» (114).

Різниця між Марксом і Енгельсом з одного боку, і Фаярбахом з другого не засновується отже тільки на цьому, що два перші відкинули етичні й релігійні погляди Фаярбаха: її істота має полягати, згідно з поглядом Сталіна, в «дальшому розгорненні матеріалізму», і то в «наукову» теорію, подібно, як діалектика мала бути розгорнена в «новочасну й наукову» теорію.

Оті «новочасні й наукові» додатки до Фаярбаха походять у Маркса й Енгельса, отже також і в большевиків, з теорій голошених біля 1850 року матеріалістами-природниками. Йдеться тут про суцільність тез, спільно боронених значною більшістю філософічних письменників з тих часів. Одну їх групу становлять природники: голляндець Якоб Молешот (Jacob Moleschott), [1822-1893 — головний твір: «Kreislauf des Lebens», 1852], німці: Карль Форт (Karl Vogt, 1817-1895, головний твір: «Physiologische Briefe», 1845), Людвиг Бюхнер (Ludwig Büchner, 1824-1899, головний твір: «Kraft und Stoff», 1855) і Гайнріх Чольбе (Heinrich Czolbe, 1819-1873, головний твір: «Neue Darstellung des Sensualismus», 1855). Рівнобіжно з цим напрямом (матеріалістично думаючих природ-

ників) розвивався вже раніше позитивізм, що мав головного представника у Франції в Августі Конті (Auguste Comte, 1798–1857, головний твір: «Курс позитивної філософії» («Cours le Philosophie Positive», 6 vols.), 1830–1842), а в Англії в Джоні Стюарті Міллі (1806–1873, головний твір: «Система логіки» («System of Logic»), 1843); врешті еволюціонізм, започаткований Карлом Дарвіном (1809–1882, головний твір: «Повстання гатунків шляхом природного добору» («On the origin of species by means of natural selection», 1859), а якого головним теоретиком є Герберт Спенсер (1820–1903, перший важний твір: «Social Statics», 1851).

Не зважаючи на різниці, що виступають між наведеними трьома групами письменників, їх погляд на світ є в засаді однаковий: є це механістичний, детерміністичний і еволюціоністичний матеріалізм, так разючо подібний до нашкіцованої вище большевицької візії світу й людини, що реферування його було б повторюванням речей уже сказаних. Різниці між цим поглядом на світ і большевицькою візією заходять тільки там, де в тій останній виступає гегелівська діалектика. Але не тільки більшість тез — як матеріалізм, механістичний еволюціонізм, епіфеноменізм, детермінізм, теоріопізнавчий реалізм, сцієнтизм і т. п. походять із цього джерела, — але звідти большевики взяли теж свою загальну природничу постанову, незнану Гегелеві й суперечну з духом романтизму, а яка становить найбільше видну рису їх філософії. З цього самого джерела походить теж емоціональний стосунок большевиків до науки і їхня віра, що техніка зуміє сотворити ліпший світ. Треба пам'ятати, що не тільки Конт став на старість містиком науки; всі майже сучасні пишуть слово «Наука» з великого «Н» і всім їм є спільне оптимістичне переконання про певність наукових здобутків і щастя, яке цей поступ дасть людству. З тим лучиться також негативне становище супроти всякої метафізики, ідеалізму і релігії — таке характеристичне для большевиків.

З уваги на значення цього чинника в большевицькій філософії, варто звернути увагу на обставини, які спонукали мислячу Європу в половині XIX століття покинути романтизм і прийняти природничо-матеріалістичне становище. На це вплинув збіг кількох причин, які разом дали згадану вже певність і оптимізм матеріалістів.

Передусім наука, найперше в виді фізики Нютона, а потім біології Клод Бернар-а і Пастера, святкувала безупинно великі теоретичні тріумфи. Відкривано безупинно нові явища, і всіх їх вдавалося вияснити на ґрунті загальних залогень тієї науки. Поступ природничих наук у другій половині XIX століття немає собі рівних у попередніх періодах.

Опісля цей поступ давав, перший раз в історії, практичні висліди в виді техніки, яка почала саме в тому часі революціонізу-

вати життя в Європі й Америці. З'явилося тоді так багато практичних винаходів, що люди, непризвичаєні до подібного виду, визнали науку чародійною силою, здібною запевнити їм рай на землі.

Врешті в тому часі був брак критичних сил, що могли б протиставитися перебільшуванню ролі природничих наук. Філософія після Гегеля була глибоко скомпромітована. Логіка переходила від XVI-го століття добу глибокого занепаду, і хоч біля половини XIX-го стол. починається її відродження, вона не вспіла від початку XX-го стол. відіграти якоїнебудь більшої ролі. Панівні доктрини виключали пізнавальне значення релігії — а водночас обидві головні релігії Європи, католицизм і протестантизм, були позбавлені від двохсот літ оригінальної і живої думки; щоправда католицька мисль починала пробуджуватися до життя — але, подібно як логіка, не відіграла в XIX стол. ще жодної ролі.

Тим тлумачиться незахитана віра тодішніх науковців у певність наукових теорій і виключність природничих наук, як знаряддя пізнання. Ми мали діло не тільки з доктриною, але прямо з ентузіастичною вірою, несеною етичним мотивом поступу людства.

Отже тодішня наука однозгідно проповідувала матеріялістичні тези. Матерія була найпростішим знаним елементом. Механіцизм святкував перемогу за перемогою над віталізмом. Детермінізм видавався постулятом, що його неможливо відкинути, не заперечивши цілості науки.

Тільки на цьому тлі стають зрозумілими твердження большевиків про «новочасність» і «науковість» їхньої системи; тільки на цьому тлі є зрозумілий ентузіазм для наукових здобутків, пронизуючий систему і категоричність большевицького матеріялізму, получена з ворожим становищем супроти ідеалістичної філософії і релігії.

Для ще кращого перегляду джерел большевицької доктрини та її «новочасної і наукової» підбудови — подаю порівняльну хронологічну таблицю. Ця порівняльна хронологічна таблиця показує дуже виразно, що джерела, з яких впливає большевицька доктрина є столітньої давности. А відомо, що новочасна наука підважила або й заперечила чимало наукових тверджень попереднього сторіччя, але нібито наукова большевицька доктрина закріпилася на XIX-му столітті. Висновок: большевицька філософія не є ні новочасна ні наукова.

Порівняльна хронологічна таблиця

Рік	Маркс і Енгельс	Позитивізм	Матеріалізм	Еволюціонізм
1800		1806 нар. Дж. Ст. Мілл	1802 P. Cabanis: "Rapports du physique et du moral de l'homme"	1809 нар. К. Дарвін
1810	1818 нар. К. Маркс			
1820	1820 нар. Ф. Енгельс			1820 нар. Г. Спенсер
1830		1830 — 1842: A. Conte: "Cours de philosophie positive"		1831 помер Герель
1840	1848 — »Комуністичний Маніфест«	1843 Mill: "A System of Logic"	1845 J. R. v. Mayer: Die organische Bewegung". 1847 Helmholtz: "Über die Erhaltung der Kraft"	
1850		1857 помер Август Конт	1854 K. Vogt C/o R. Wagner 1854 K. Vogt: "Köhlerglaube und Wissenschaft"	1851 H. Spencer: "Social Statics" 1859 K. Darwin: "Origin of Species"
1860	1867 »Капітал« том I-ий.		1863 K. Vogt: "Vorlesungen" 1868 E. Haeckel: "Natürliche Schöpfungsgeschichte"	1862 Spencer: "First Principles" 1863 Th. H. Huxley: "Man's Place in Nature"
1870	1878 »Анти-Дюрінг«	1873 помер John Stuart Mill		
1880	1873 помер К. Маркс 1886 Ф. Енгельс: »Л. Фабрбах«			1882 помер К. Дарвін
1890	1895 помер Ф. Енгельс		1895 помер K. Vogt	1895 помер Th. H. Huxley
1900				1903 помер Herbert Spencer

3. Врешті певну роль в формуванні большевицької філософії відіграла безсумнівно також містика і російська релігійність. Це третє джерело не внесло засадничо нових змістових елементів, але мало вплив на пересунення наголосу на певні складники системи і діяло на її так логічну, як і чуттєву форму. І так, сам

марксизм не конечно мусить бути інтерпретований так максималістично, як це роблять у своїй філософії большевики: і справді, європейські марксисты визначаються назагал значно більшою поміркованістю, в порівнянні з большевиками. Але тому, що москалі мали завжди нахил до »принципового« схоплювання кожної справи, факт крайности большевиків у витяганні висновків із залогень є мабуть, вислідом впливу московських чинників.

Також такої крайньо догматичної форми большевицької філософії, про яку мова пізніше, не зустрічається, в такому ступені, в жодній європейській системі й її треба знову пояснювати, як вислід діяння московських чинників — а саме засадничо релігійного підходу до всіх проблем.

Лучиться з тим правдивий фанатизм в стосунку до релігії, яка в усіх філософічних большевицьких писаннях є трактована не тільки як фальш, але способом цілком аналогічним до того, яким віруючі і по сектанськи наставлені трактують еретиків. Щобільше, в большевицьких філософічних творах раз-у-раз зустрічаємо таврування незгідних із лєнінізмом інтерпретацій марксизму, власне як ересі, хоча термінологія є, очевидно, відмінна.

Врешті неєвропейським і також немарксистським є ідеологічний культ авторитетів, що виступає на кожному кроці в большевицькій філософії. Факт постійного цитування Лєніна, не-філософа, як безспірного авторитету в цих справах, з компліментами під його адресою, число сторінок присвячених його життєписові і поглядам, підкреслювання на кожній сторінці, що він геній, неперевершений і вершок усього, а також аналогічний стосунок до Сталіна впродовж його життя, є явищем східнього походження, в нашому випадку — московського.

Це все можна було б поминути в викладі, якого предметом є не чуттєва постава, ані практика большевиків, але їх теорія, — якщо б не обставина, що звернення уваги на російські джерела большевицької філософії облежить зрозуміння деяких її рис. Можливо, що на тій дорозі м. ін. найлегше зрозуміти суперечності, що є в системі: релігійний російський підхід до предмету, не тільки надає філософії характеру віри, але несе також знану з російського оточення байдужість до суперечностей. В кожному разі російське джерело большевизму не належить залишати поза увагою, навіть якщо б оцінювання його, як найважливішого — як це робить, наприклад, Бердяєв — було помилкове.

Реасумуючи, можемо ствердити, що під цим змістовим оглядом большевизм залежить від гегеліянства і від поглядів природників-матеріялістів ХІХ століття; деякий вплив на форму системи мала теж російська релігійна постава двох головних останніх її авторитетів.

Далі перейдемо до оцінки системи.

Олександр ДРАЖНЬОВСЬКИЙ

СКИТИ

(ГЕТИ-ГОТИ, АНТИ І СЛОВ'ЯНИ, І МИ — НЕ МИ)

(8)

Мова скитів, анти, слов'яни й Русь

Але цей Кімменіюс не самотній, якого не поміщено у збірці Латишева. Переглядаючи рівнож інших авторів у вищезгаданій збірці, я знайшов, що майже кожний із них (Агатій, Теофан, Петр, Малх, Кандід, Проксагор, Євфоній й ін.) згадують коротше або довше про скитів і то вже деякі після X століття.

Всі ці тексти у грецькій мові не мають навіть латинського перекладу, й, може, тому ніхто ними ближче не цікавився, а ще можливо тому, що вони містять у собі цікаві для нас вістки, але не цікаві для тих, що «погребали» скитів вже давно.

Крім цього, існують ще й інші збірки, напр., «Corpus scriptorum historiae Bizantinae» 1828-97, 50 об'ємистих томів, які включають десятки авторів, не згадуваних у Латишева.

А те, що пропущено Прокопія Кесарійського, найбільш авторитетного історика (призаного всіми) тих часів, це прямий доказ, що все це було зроблене навмисне, щоб історики не побачили того прямого доказу у Прокопія, що скити — це гети й анти.

І через те ні один з істориків-дослідників не порушував досі проблеми прямого генетичного пов'язання скити—гети—анти—українці. А це, на підставі джерел, не гіпотеза-теорія, а доведена історична правда, потверджена теж доказами з етноантропології (В. В. Бунак).

Я проводжу мої студії модерним способом за допомогою «зеркування», а не виписок, але досі не встиг переглянути ще всього матеріалу, — так би мовити — тих чудових джунглів нашої історії. Без сумніву, ні одна нація Європи (крім Греції і Риму) не має таких багатих джерел для своєї історії.

І якщо хтось вірить, що це зробив М. Грушевський, то, після моєї аналізи тексту І.У.Р., я знайшов, що він пішов легшою дорогою, користаючи радше з Цеусса, Маркварта, Моммзена, Томашека, Шафарика, матеріалами зі засідань Віденської Академії Наук, російських джерел і ін.

У цьому можна йому вибачити: одна людина не в силі переглянути ті колосальні матеріали.

Що скитська мова проіснувала ще до X-го стол. над Дніпром (К. Порфірогенет, 959 р.) це певне, але це були, мабуть, тільки її залишки; вона зникла (чи заникала) мабуть вже кількасот літ раніше, після «нашествія» слов'ян чи русів.

Літописець Нестор писав, що цей язик «норічен наречеся» (Норікум), і «волохом нашедшим і насильствующим на ни, словенци розидошася»... над Мораву, над Вислу, а ті, що прийшли над Дніпро, до Києва, «нарекошася поляни»... Вони не прийшли у порожню землю, а до гостинних, чесних скитів, які їх пригорнули..., бо вони знали, що то було те «волохом насильствующим на ни»...

В нас ніколи про це не писалось... Коли римляни почали свою експансію на північ до Норікум, Раєції, Ілїрії, і всіх країв над Дунаєм, то перші завоювання тих територій і «насильствіє» було жахливе: для впровадження «твердого римського закону», вони попереджували його винищуванням тисяч полонених і цивільного населення, включно із жінками й дітьми, відрубанням рук тисячам мужчин, виколюванням очей («по-людськи» називалося, коли виколювали тільки одне око) або примушуванням — дужих готів і даків «на боротьбу голіруч із дикими звірами в римських цирках — для насолоди й садизму «культурного Риму».

Такий опис дають грецько-рисські джерела, а Аміян Марцеллін із гордістю висвітлює це як «героїчні вчинки» легіонів (за Юстїніана), коли вони винищили тисячі закарпатців, що прийшли укласти мир з імператором і на знак замирення відкинули на бік щити й мечі. Але коли імператор, у наступній промові, поставив вимогу, що він їх переселить, а присутні почали з обуренням протестувати, то, на його наказ, легіонери кинулись на безборонних і знищили тисячі, а як вони вже поранені, а то й без ніг, повзали до своїх мечів, то Аміян Марцеллін (який був там присутній) дивувався завзятості «дикунів-варварів», що хотіли згинуті з мечем в руці, в боротьбі. Після такої «перемоги» імператор дав наказ також вимордувати жінок і дітей та попалити їхні дома, так «що аж ріки зачервонілися від крові».

Пліній подає, що готи-скити, пов'язані, давали себе радше вбити своїй жінці або й дітям, ніж їти в полон, так високо цінили вони свободу. В інших джерелах описується, що вони кидалися у вогонь горючих домів або йшли на певну смерть проти переважаючого ворога, або й самі завдавали собі смерть, як це, на очах римлян, зробив готський король Декибал чи цар Ерманарик, після програної боротьби з гунами.

Шість років, як хвалився сам імператор Траян, він готувався систематично до боротьби, будуючи укріплення над Дунаєм, аж вкінці розбив гетів-скитів і тисячі їх залишили Добруджу та подалися на північ, у Карпати й за Дністер. Ця трагічна історія є зображена на тріумфальному пам'ятнику Траяна.

Подібно поступили римляни із жидами після їхнього повстання,

коли то після жакливого погрому Єрусалим був зрівняний зі землею, а жиди радше покинули свою батьківщину, щоб не бути невільниками. (Про це згадає їхній історик Йозефус Флявій, а він також знав, що готи — це скити, як відмітив про це Йордан).

Так само після тих римських насильств, слов'яни »розідошася« над Мораву, Вислу і Дніпро, а деякі ще далі, аж до Новгороду. У згаданій праці (В. В. Бунак »Происхождение и этническая история русского народа«, стор. 261) пишеться: »Слов'яни появилися на північно-західній території пізніше від кривичів і, напевно, різнилися від них своїм антропологічним типом, вони називали місцеві фінські племена »чудью білоглазой«, тому що самі мали темніший колір очей і волосся»... а далі (стор. 261): »Слов'яни творили там (щойно) четверте археологічно-етнічне наверствування«.

Освічені росіяни, головно антропологи, генетики й етнологи (про що я переконався теж із дискусії на 9-ім Міжнароднім Конгресі антропології й етнології в Чикаго, 1973 р. де був представником від УЛТІА), вповні здають собі справу, що вони є радше фіни, ніж слов'яни. І, якщо хтось думає, що вони ображуються тим, то дуже помиляється! Вони теж свідомі того, що в їх генетичний склад ввійшло багато інших »варягів« (чужинців) зі сходу, точно так, як подав літописець Нестор, додаючи до того, що кожний із них має свою власну мову.

У світлі цієї праці В. В. Бунака стає теж ясна замітка в літописця Нестора про в'ятичів і кривичів, які прийшли від ляхів. Ними були ті слов'яни з півдня, які спочатку переселилися над Вислу, до венедів, і з якихось то причин перейшли далі над Двину, Волгу, до Чудського озера і аж до Пскова, про що »свидетельствуют диалектологические особенности современного населения Псковской области« (Бунак, стор. 261).

Другі »словене« (т. зв. ільменські) прийшли ще пізніше (і створили характеристичний діалект новгородців, із типовими похованнями »сопки«).

Оцих пару заміток з літопису Нестора й археологічні відкриття дали базу Шафарикові для створення ідеї »великої сім'ї слов'янських народів«, до якої включено теж »наймолодшу, але найчисленнішу слов'янську вітку великоросів«, про що так тепло згадає М. Грушевський.

Ясно, що нинішні грамотні росіяни, помимо всіх антропологічних і генетичних доказів (про які вони одверто пишуть і доказують...) не відмовляються від »великої слов'янорусської ідеї«, яка, разом із загарбанням чужих земель і привласненням чужої історії дала їм величезні можливості денаціоналізації, у холодній війні, що триває вже біля 200 років. Нині, коли вони »возсоединілі всіх в общерусском союзнотелке«, кип'ятиться з того »хороший суп« (або бодай »щі«...), який тепер офіційно називається »советським культурним, мовним і економіческим возсоединением«...

»Слов'янська ідея« для них вже завузька; вона тепер »все-советська« й... »інтернаціональна...« с російської гегемонией, конечно»...

Не дивуймося нашим братам в Україні, що гноблені матеріально й культурно, »хиляться« ... (бо хочуть жити...), але ми, у вільному світі, хто ми?.. Німець сказав: »Ви — не ви«; ви »слов'яни«... »Слов'яни-слов'яни« — найчистіші... радіємо гордо всі!.. Україна була навіть їхньою прабатьківщиною!..

І додаємо (за Шафариком і Грушевським): найстарший їх слід це неври — плем'я, що жило між Дніпром а Богом, про яке згадує Геродот, що воно мало скитські звичаї. Питання мови в тому місці він виминув, і це дало нагоду Шафарикові »здогадатися й доказати«, що то були слов'яни, хоч на це не має жодних джерельних доказів, а навпаки — археологія доказує, що то була Скитія, яка ніяк не знесла б у своїх центральних землях якихось »слов'ян«.

Навпаки, ті джерела (вони для нас є авторитетні, а не здогади з ХІХ-го стол.) доказують, що згадані слов'яни були »зайди-недобитки римлян« з Норікум, Іллірії, Панонії — з-над Дунаю, яких добрі, гостинні скити пригорнули.

Скити були автохтони нашої Батьківщини, а не слов'яни, які принесли їм тільки мову — »слово«...

До цього я додам докази зі студій про групи крові, головню про т. зв. »резус-фактор« — негативний, який найбільше зрізничковує й ідентифікує раси і нації та їх міграцію. Він теж, в опінії етногенетиків, доказує, що чим вища його відсотковість, тим певніше — це найстарша нація Європи.

Дослідження, які ми провадимо від декількох літ (д-р Мирослав Драган, гематолог, проф. Роман Воронка, математик-статистик і я, досліджуючи літературні дані), після перевірювань встановили, що українці мають від 21 до 25% резус-фактора негативного.

Але, на жаль, дослідження проведено тільки серед »візи-готів«. »Остроготи«, помімо моїх старань, не здійснили досі жодних досліджень, а це для нашої ідентифікації є дуже важливе.

Росіяни виказують тільки від 11 до 17% негативного резус-фактора. Поляки й чехи від 17 до 18%.

Наші »племінники«-перси мають від 8 до 12%, а індуси — 1 до 2.5%. (Цигани, які представляли себе чуть не залишками з Атлантиди, це індуси, що, помімо 700-літньої мандрівки в Європі, заховали й досі 2.5 до 2.7% резус негат. Це доведено генетично!).

Отже ми — не з Азії, але ми — найстарша нація Європи (вищу відсотковість виказують тільки баски — тобто від 25 до 45%). І коли Прічард, англієць, один із найбільших етнологів ХІХ-го стол. мав рацію, що кельти є »of the eastern origin« (східного походження), то вони виказують дуже подібну відсотковість, як ми.

(Ірляндія, «скот-ляндія», Франція (головно південна) й Еспанія, де «козакували» теж готи і яких «плодовитість» так вихвалює св. Ізидор, архієпископ Севільї...).

Ці студії — зовсім не расистські: їх започаткували перші американці на симпозіумі у Спрінг Гарбор, Н.Й. 1950 р., де В. В. Бунак був промотором цієї справи. Вони не зрізничковують рас після їх «важливості», а тільки *ідентифікують* їх на основі найпевнішого фактора, — а саме кров'яного.

Скити українці це найстарша нація Європи, а може й людства («Саєнтіфік Америкен», червень 1974 р.).

Мусимо повернути до одного (на мою думку, дуже важливого) аргументу: проф. Костомарів виголосив 1860 р. реферат про «Начало Руси», в якому він, спираючись на мовних принципах, доказував спільний початок Руси й Литви. Він був змушений відкликати свої погляди, після публічної дискусії з Погодіном. Але й після того, деякі історики далі підтверджували його становище.

Литовці й латвійці, в опінії етнологів, це, мабуть, найстарші залишки скитів у дуже «законсервованому» виді... Докази цього слідуєчі: скити називали себе «ско-лати», а найстарші скитські племена, нащадки першого царя Таргітая, це пара-лати. Виходить, отже що вищезгадані народи справді являються залишками скитів, які жили там або від непам'ятних часів (гуттони), або заховалися там у часі головних переселень — мандрівки народів з Азії.

І литовсько-руська доба (згідно з моєю гіпотезою), це не припадок, ні завоювання, це останні здвиги скитських династій, які так ганебно (через Ядвігу) зрадив Ягайло...

Але в цій литовській і латвійській мовах заховалося найбільше первнів санскритської — індоєвропейської мови.

І так той «сінус», — у литовській мові звучить і досі «сінус», 2-ий відмінок: «сінеус», 3-ій «сінеу» — дослівно так, як у граматиці Ульфїлі. А в нас: синаш, -а, -у, хіба далеко більше подібне, як німецьке: der Sohn, -es, -e.

У латвійців заховався той сам злучник «і» — у формі «яг», а в нас те саме «ні», «ність», як у біблїї Ульфїлі.

Але моя ціль — це не мовна, а історична розвідка. Цікаві знайдуть більше інформацій у проглядній статті проф. О. Прицака в нашій англломовній енциклопедії (стор. 19-934), в якій вияснено впливи індоєвропейської мови.

Щоправда, мені трудно погодитися з поділом культурних впливів — головно азійських, між ними іранських і алтайських... Ці «іранські» й «алтайські» впливи, на мою думку, такі самі, як я вияснював при розгляді проблеми мистецтва.

Безсумнівно, що «порівняльна філологія є найбільш допоміжна в студіях індоєвропейської культури. Хоч походження деяких слів продовжує бути контрверсійним й часто гіпотетичним, лінгвістичні дані показують ясно, що велика й важлива частина

українського назовництва датується з індоєвропейського періоду» (стор. 927).

Але філологія, археологія й антропологія є тільки допоміжними середниками для історіографії, тим більше тоді, коли різні джерела згодні щодо тієї самої проблеми. А вони, разом із тодішніми картами-«географіями» (ітінеріями) виразно повторяють: За Аральським озером, в Алтаї, аж до Індії — була Сакія — азійська Скитія і навіть Північний океан (який вони тільки уявляли собі) називали тоді Скитським, а на півдні, аж за Індією був зазначений «Промонторієм сцитікум». Це не фантазії ні здогади й цих джерельних даних не можна відкинути, та підсувати на це місце модерний термін «Іран», бо це вводить плутанину. Всі вони були скитськими племенами, це підтверджує і нинішня археологія, бо й на Алтаї, і в Казахстані й «зовнішній Персії-«Ірані» осталися скитські могили та сліди скитських культурних впливів.

Проф. О. Прицак дуже проглядно зреферував ті індоєвропейські впливи, але це чужинецькі опінії, бо, як він сам зазначає, досі ще не появилася жодна вичерпна українська праця на цю тему. При цьому цікаве є також і це, що все, що він ставить у сумнів, виходить у нього логічно: багато слів, зі здогадного чужого походження, звучать радше по пра-українському. Трудно повірити, щоб такі слова, як колодязь, князь, дума, меч, шолом, хижа, хлів, тин, скот, полк, скло, котел, бук, кіт, лев й ін. (згадані у статті) мали б бути германського походження. Якщо б скоординувати це з доказами, які я навів на тему Біблії Ульфїлі і скитсько-санскритської мови — дуже типово повноголосної, то нова слов'янська мова — «пришельців» — із півдня, мусіла найбільше поступитися перед старішою мовою автохтонів-скитів, із вродженими нахилами до повноголосу. Крім цього на півночі, серед чудсько-мордвінських й інших різнорідних фінських діалектів — вона не стрінула такого спротиву й заховалася там у більш («церковно-»)слов'янській формі.

Наші мовознавці повинні зайнятися дальшими студіями мови Біблії Ульфїлі, при тому мусять звернути увагу також на «так звані загадкові знаки», що їх щораз більше знаходять у південній Україні. (Гл. В. С. Драчук: «Системы знаков северного Причерноморья», Наукова думка, Київ, 1975 р.).

Ними займалися колись також німці й, у більшості, зачислили їх до т. зв. «готських рунів» (очевидно «германських»), але досліди і праці на ту тему з ХІХ і ХХ стол. були неповні, неточні, часто навіть зовсім помилкові, а що найважливіше без наукової систематичності й не обґрунтовані історичними доказами.

Поміж десятками закордонних, українських (В. С. Драчука) і російських праць на ту тему, згадана праця, видана Академією Наук УРСР, В. С. Драчука, є найповнішою збіркою (майже 1000 знаків) і найбільш науково усистематизованою. Можна мати тільки деякі застереження щодо її історичного обґрунтування, бо автор

виразно намагається представити її начебто зі «сарматської» ери, згадує дуже мало про скитів і вважає це виявом культури, що попередила Київську державу, «яка стала колискою трьох братських народів: руського, українського й білоруського» (стор. 7). Але поза тими обов'язковими «соцказьонними заявленнями» — це прекрасна, наукова праця, яку повинен мати кожний український мовознавець та історик.

Ці «загадкові знаки» являють собою цілу систему написів на плитах, стінах, звіринних фігурах, золотих прикрасах, зброї, господарських знаряддях, тощо. Вони мають форму або орнаментальних елементів, або т. зв. «там-бового» — символічного, семантичного, геральдичного характеру, а вкінці, без сумніву, це теж якісь знаки письма — передачі відомостей.

Найцікавіші взірці тих знаків це дві вапнякові плити з Керчі, з перших століть після Христа (нині вони в Московському держ. історичному музеї). Знаки на них вирізані різними людьми в різних часах. Третя вапнякова плита із дромоса Царського кургана в Керчі, зі сотнями знаків, є нині в Ермітажі, в Ленінграді, де знаходяться також найцікавіші із усіх два мармурові леви з Ольвії, покриті десятками знаків, у розділених полях.

Ці два скитські «Сфінкси» містять у собі, мабуть, якийсь ключ до розв'язки тих загадкових знаків, бо коли порівняти ці, зібрані систематично, знаки, які повторюються в такій самій або дуже подібній формі в різних околицях, то можна заключати, що ці знаки мали якесь значення і вживались до порозуміння чи передавання якогось запису.

Коли переглянути наведені бібліографії, чи деякі цитати, то видно, що в багатьох авторів насувалася думка, що ці загадкові знаки, це прямо якась азбука. Але більшість російських авторів пропагує погляд, що це тільки «тамгообразные знаки», символічні, геральдичні, ініціали, персональні знаки тощо, але не мовні записи і, не дай Боже, скитські!..

Біблія Ульфілі це найкращий доказ, що скити-готи мали свою мову. Твердження Філосторгія, що «Ульфіля „винайшов” азбуку», ніхто з дослідників не бере поважно. Мова Біблії Ульфілі свідчить про високорозвинену культуру. Можливе тільки одне (це моя думка), що Ульфіля перейшов із якоїсь іншої старшої азбуки на грецько-подібну (й тому він «винайшов»)...

Що скити мали свою азбуку, й то вже дуже давно, про це свідчить, ось що:

1) т. зв. «скітале», який вживали греки для передання важливих, засекречених вісток в уряді або військових операціях. Це був дерев'яний валок різної grubини, на який навивали письмовий матеріал у спіральній формі й на ньому писали листи. Відчитати їх міг тільки той, що мав такий самий формою і grubиною валок-скітале. Сама назва вказує виразно, що греки взяли його від скитів.

2) Коли Зороастер (Заратустра), бактріянець (Бактрія була частиною Сакії, азійської Скитії) писав свої твори, то неможливо, щоб скити, культура яких тоді домінувала і які були основниками Бактрії не мали свого письма.

3) У грецьких джерелах, що згадують про Анахарзіса, пишеться, що він написав у скитській мові поему на 600 рядків, змістом якої були скитські закони, з метою, щоб скити могли легше вивчати напам'ять.

4) Овідій Назо пише в «Листах із Понту», що він вивчив готсько-сарматську мову й писав нею поезії (можливо латинською азбукою, може й готською).

5) Пріскос Поніята (479 р.) свідчить, що на дворі Аттіли, де в більшості були скити, відчитувано з листи втікачів імена осіб, видачі яких жадав Аттіла.

6) А вкінці в листах Кассіодора є теж вістка, що Теодорик Великий писав листи латинською й готською мовами.

На основі скитифобських історій можна виробити собі поняття, що ті «номади»-скити не мали жодного письма і його не потребували.

І в тому теж дусі оцінюється також ті загадкові знаки із Причорномор'я, в більшості праць советських авторів, хоч логічно можна зробити висновок, що ті тисячі знаків, які залишилися, промовляють радше за якоюсь формою ідеографічної азбуки, що могла бути старішою скитською азбукою.

Бо це ні гієрогліфи, ані клинове письмо, а радше наступна фаза розвитку письма — ідеографічна, яка існує ще й досі в японців і китайців. Без сумніву між ними є теж елементи декоративного, символічного, семантичного й геральдичного значення.

Для нас найцікавіша форма нашого Тризуба, яка появляється серед тих таємних знаків досить часто, й то починаючи від знаків, які мають тільки двозубну, тризубну подібність, кінчаючи на знаках Тризуба, які надалеко випередили ті — з часів князя Володимира Великого. Він міг мати монографічно-геральдичне значення-скорочення королівського імені (базілеус) чи хресного імені Василій, але він міг бути або символізувати теж геральдичний клейнод володаря, за скитською традицією чи значенням. Знаходжу щораз частіше згадки про те, що символом влади скитських царів і королів (навіть в Азії) був лук із натягнуною стрілою, а це могло розвинутися в подібну форму Тризуба — емблему царської влади у скитів.

Не менш цікавим є, що ті «загадкові знаки» є теж на монетах остроготських і візиготських королів в Італії та Еспанії.

Для нас ці «загадкові знаки» є прецікавими залишками нашої минувшини. Вони повинні стати обов'язковим об'єктом студій наших мовознавців, бо ледве чи чужинці схочуть розв'язати їх у правдивому навітленні.

Так само як зі скитською проблемою — росіяни підходять до неї подібно мов той злодій, що пограбував великий скарб і знає його величезну вартість, але боїться виявити його повністю, щоб не зголосився по нього правний власник. Так само вони хваляться тільки крадькома, що це скарб «Юга Рассеї», вихваляють скитську культуру, але теж не забагато (лише до рівня ліпного посуду), а про мистецтво пишуть у подібному стилі, як д-р О. Домбровський. З історії подають тільки те, чого не можуть скрити; азійські походи представляють у сумнівній опінії, а про скитські війни із Грецією, від часів Константина Великого немає жодної згадки. Також дуже тяжко повірити, щоб советські історики не бачили того переконливого зв'язку між скитами-готами, антами й українцями.

Теорію про зв'язок між скитами і слов'янами, як теж готами й Руссю, відкинули, бо першу було неможливо доказати джерельно, а друга — не вигідна й небезпечна.

Академік Граков, автор праці «Скіфи», який нині є одним із найвизначніших скитознавців, обіцяє, натомість, що напише наступну працю про Сарматів, але вже минуло декілька років, а вона не появляється. Очевидно, це не так легко: джерельний і археологічний матеріал про скитів був величезний, а про сарматів лише фрагменти. Лишається тільки одне: підробити його «науково» так, як колись зробив то Шафарик, який на підставі джерел ствердив міт про «слов'янську сім'ю народів»...

(Далі буде)

A book packed with hard facts and revealing disturbing secrets hidden behind the façade of the USSR

RUSSIAN OPPRESSION IN UKRAINE

Reports and Documents.

This voluminous book of 576 pages + 24 pages full of illustrations contains articles, reports and eye-witness accounts drawing aside the curtain on the appalling misdeeds of the Bolshevik Russian oppressors of the Ukrainian Nation.

Price: £5.00 net (in USA and Canada \$12.00)

order from:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Rd., London, N1 1LF.
London, N1 1LF

or

Ukrainian Booksellers
49, Linden Gardens,
London W2 4HG.

КРИТИКА Й ОГЛЯДИ

Ярослав ГРИНЕВИЧ

МЕДАЛЬЙОНИ

РИСКИ ДО ПОРТРЕТІВ ІВАНА ФРАНКА, ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА,
МИКОЛИ ВОРОНОГО, КАТРІ ГРИНЕВИЧЕВОЇ, І СТІЛЕЦЬКИХ
БАРДІВ — ЛЕВА ЛЕПКОГО ТА РОМАНА КУПЧИНСЬКОГО

Іван ФРАНКО, уроджений 1856 р., помер 28-го травня 1916 р. Цей титан праці написав 9 повістей, 14 поем, 6 збірок поезій, загальним числом 4370 віршів, 125 оповідань, казок та дитячих поезій, 7 драматичних творів, три томи тобто біля 130 сторінок перекладних творів із чужих мов — латинської, грецької, англійської, французької, німецької, італійської, польської тощо. Він після Тараса Шевченка другий у черзі з поетів і письменників України. Життя його, не було довге, однак він залишився назавжди в пам'яті нашого народу, який пішов у мандрівку століть «з його духа печаттю». Він так був зайнятий письменницькою працею, що міг сказати так як багатотворчий італійський письменник Люїджі Піранделльо: «Я не знаю особистого життя».

Одружився з Ольгою Хорунжинською з Великої України, що внесла йому придане у грошах. Його сім'я складалася зі синів Андрія, Петра, Тараса й дочки Анни. Пригадую, в нас у дома знаходилася фотографія дітей Івана Франка, на відвороті якої було написане: «Дорогому професорові — Анна, Андрій, Петро і Тарас». Вони мабуть вчилися у вірцевій школі вправ, де учителював мій батько.

Після зустрічі Матері з Іваном Франком, про що вона писала, що переступила поріг «ключника райських садів» знайомство Матері зав'язалось у дружбу. Син Івана Франка, Петро, у спогаді з 1937 р., виданім у Львові п. н. «Іван Франко зблизка», написав: «До нас приходили часто Коцовські, Катря Гриневичева, Кобринські, Нементовські. Ми уряджували спільні прогулянки на Вульку, до Зубрицького лісу, на Високий Замок, до Кривчиць, до Лисениць, на Чортівську скалу. Головно ми ходили на Вульку до чудового ліска, де було багато пташок і де росли гриби».

Нас четверо «франчат» — писала Анна Франко-Ключко (живе в Канаді) — виростили під дбайливим оком батька, ведені люблячою рукою мами. Змалку нам прищеплено любов до природи, дано пізнати її красу і таємну силу, любити звірят, мати співчуття до слабих, любити все красне, величне, добре, — любити село і його мешканців,

любити свій нарід, свою країну. Любити читати книжки, розвивати своє знання і свій ум — любити працю...

Минали роки. Десь коло 1907 року Іван Франко тяжко занедужав, і ця недуга його зломилася. Ця недуга — параліч, його пальці рук були покорчені, він не писав, а диктував. Він жив з емеритури, яку платило йому Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. Перед Першою світовою війною в кількох містах Галичини і в Чернівцях він читав свою поему «Мойсей», однак стан його здоров'я був такий поганий, що він заломився психічно.

Повітовий суд у Львові, секція І-ша, визначив йому куратора в особі його приятеля і товариша із Дрогобицької гімназії — фінансового радника Карла Бандрівського. Бандрівський став судовим куратором Івана Франка, його дружини Ольги з Хорунжинських і опікуном його неповнолітніх дітей. Найстарший син І. Франка, ним улюблений Андрій, помер перед І-ою світовою війною (мабуть на скорч кишок), про що Іван Франко писав у окремому листі до проф. Ягіча у Відні. Другий син Тарас покінчив відділ клясичної філології, наймолодший син Петро був студентом Львівської політехніки, а дочка Анна здала матуру в українським учительським семінарі «Рідної Школи» у Львові.

В час царської окупації Галичини, Іван Франко залишився у Львові, син Тарас вступив до Легіону УСС-ів, де був старшиною. Син Петро був підпоручником при летунстві австрійської армії. Дочка Анна виїхала до родини своєї матері в Київ. Дружина Івана Франка перебувала в лікарні — і тяжко хворий Іван Франко залишився самотній. Як згадувала у своїм споміні пані Ольга Роздольська, в мешканні Івана Франка, на столі лежала кицька. Іван Франко, лагідно всміхаючись, сказав: «Ось гляньте, ця кицька — це моя піч. Коли змерзну в руки і ніяк не можу утримати пера, беру її на коліна і грію до неї руки».

Стан здоров'я Івана Франка помітно гіршав. Ще взимку 1915 р. відкрито в домі дяківської бурси у Львові при вул. Петра Скарги захист для виздоровців з Легіону УСС-ів. Тут приміщено хворого Івана Франка в окремій, просторій, ясній кімнаті. Йому послуговував його 16-літній братанич Василь. Тут навідувався Карло Бандрівський, тут давали йому лікарську опіку стрілецький лікар д-р Щуровський і д-р Бронислав Овчарський. Різдво провів Іван Франко у захисті, серед УСС-ів. Однак, з кінцем серпня 1915 р. перепровадив його братанич Василь без згоди управи захисту в його дім при вул. Понінського біля Стрийського парку. Тут його відвідував щоденно радник Карло Бандрівський, деякі старші пані, між ними моя пок. Мама разом зі мною. Іван Франко був тоді терпкий. На питання Мами, для чого випровадився із захисту, він відповів: «бо хворі мають свої права і їм не треба противитися».

28-го травня 1916 р. Іван Франко відійшов у Вічність. Почувши те, як каже пані О. Роздольська, «я пішла з панею Марією Гнатюковою у його хату. Покійний лежав на ліжку, прикритий стареньким подертим

простиралом. Обличчя Івана Франка було жовте, як віск. Ми обложили його свіжими китицями бузку».

Митрополит Андрей Шептицький, який у тому часі перебував на засланні в Росії, писав, що через смерть Івана Франка український нарід поніс велику втрату. Похорон І. Франка був величавою, народньою маніфестацією. Домовину з його тлінними останками несли на раменах Українські Січові Стрільці, було багато промов. Від Лєгіону УСС прощав його представник УСС-ів, сотник Зенон Носковський. Зі сторони духовенства була невелика участь у похороні, який певно інакше виглядав би, якби у той час був у Львові Великий Митрополит Андрей Шептицький.

Івана Франка похоронено у чужім гробівці якогось Сікори. Доперва по роках скульптор Сергій Литвиненко здвигнув на Личаківськім цвинтарі пам'ятник, який зображує як каменярь «лупає скалу». Пам'ятник для Івана Франка, який за життя був у «наймах у сусідів», а теж і після смерті у гробівці Сікори.

Минають роки... Пам'ять про Івана Франка залишилася назавжди в нашім народі. Наш нарід відзначає щорічно роковини Того, що писав:

»І прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш як хазяїн домовитий;
По своїй хаті і по своїм полі«.

*

Василь СТЕФАНИК, народився 1871 р., помер 7-го грудня 1936 р., родом із Західньої України. Студіював у Кракові медицину, однак студій не закінчив. Завершив своє життя як визначний письменник-новеліст. Мав своєрідний стиль, спосіб писання, як ніякий інший із наших письменників. Автор збірки новель п. з. «Синя книжечка», в яких він змалював життя, психіку і звичаї наших селян. Бував він часто у грошових клопотах. Тим то пояснюється, що брав грошову допомогу від уряду радянської України, а також від Митрополита Андрея Шептицького. Коли в 30-их роках комуністична Москва штучним голодом винищувала українське село, а арештами й терором вбивала інтелігенцію, Василь Стефаник листом до комісара освіти відмовився від «довічної пенсії». В той спосіб він запротестував проти поневолення Москвою України. Фінансовий стан Василя Стефаника був тоді дуже важкий. У травні 1933 р. писав він до моєї пок. Матері: «Мені зараз треба 200 золотих, і Ви їх мені зараз виходіть, або вижебруйте для мене, половину вишліть зараз, а другу за кілька днів. 27-го травня приїду до Львова і тоді продам «Твори» Стефаника та й віддам. Попросіть зятя, аби на 27-го травня замовив мені найтанщий покій у «Народній гостинниці».

В 1896-му році Василь Стефаник відвідав свого приятеля Левка Ба-

чинського і при тій нагоді залюбився у його сестрі Євгенії. Він просив Л. Бачинського, щоб той, коли б її хто сватав, — відводив. »Я вчуся дуже і скінчу борзо«.

Та ця любов не закінчилась подружжям. Його дружиною стала, його приятелька від давніх літ, Ольга Гаморак. Після її смерті Василь Стефаник залишився сам. Ще у 1894-ім році оббігла була український Краків вістка, що заходом Академічної громади, мають відкрити філію »Просвіти«. В один зимовий день, як згадувала пок. Мати, з'явився у нас високий, кучерявий студент, із поставою людини, якій належить в житті багато місця. Це був 23-літній Василь Стефаник. Треба було виголосити на інавгураційному святі: »Каменярі« — Івана Франка. Мені наголоси справляли труднощі, тож Стефаник для певности понамічував їх олівцем. Я вийшла на сцену і деклямувала: »Каменярі« — поема... Тараса Шевченка. Мені було доручено автором »Каменярів« назвати Тараса Шевченка, щоб пройти мимо уваги місцевого пароха. Після неї і чемних оплесків, я підійшла зараз до Стефаніка, що стояв хмарно у бічних дверях і запитала його чи йому мої »Каменярі« подобались. Відповів з нехиттю: »коли б ви говорили із силою було б і добре, а так нема за що хвалити«. Я заплакала в нутрі і подумала з огірченням: чому ж не взяли для цього діла студента із глибоким басом. Василю Стефаникові я завдячую першу українську книжку, яку він приніс мені до хати«.

Терпкий у писанні, а рубашний у розмові, особливо з мужчинами. Про це я досвідчився, коли одного разу приніс йому дещо грошей від Матері у його кімнату в »Народній гостинниці«. Про таку поведінку Василя Стефаніка згадує пок. Володимир Блавацький, мовляв: »Стефаник під час вистави його інсценізованих новель у Коломиї, зразу почав мені »тикати« — і в загальній гутірці сказав слова, які мені просто соромно згадувати. Він не вживав влєсливих і солодких слів, а радше навпаки«.

У 30-річчя його творчости появилсь у львівськїм журналі »Світ« лист Василя Стефаніка, в якому, м. іншим, написано: »Сїдайте, В'ячеславе Липинський, професори Стоцький і Колессо, Катре Гринєвичєва, Олено Кульчицька, Олено Залїзнякова й Ти, моя найлїпша Ганю, та не робїть менї доган, що Вас зле коло стола розмістив. Наталїє Бачинська, моя розумна приятелько, зробїть порядок«. На другий день Рїздва 1930 р. Стефанік важко захворїв.

Письменник відчував, що його життя не буде довге. Він хотїв поладити ще деякі родинні справи. »От хоч би ожєнити сина Кирила. Семен не хоче женитися, а Юрко має ще час — хай студїє«. Вїнчання Кирила з Оленою Филипчук відбулося в молодї в Стецевї у 1935-ім. У травні 1936 р. наймолодший син Василя Стефаніка мусїв вїїхати до Канади, бо хоч мав скінченї правничї студїї, то не мїг дїстати в Польщі праці.

Покїйна Мати говорила, що в мовї Стефаніка було інодї годї зрозумїти, де глум, а де повага.

Одного дня Мати була схвильована, але весєла. Вона нїчого не гово-

рила. Тільки пізніше ми довідалися, що Василь Стефаник звернувся до неї із пропозицією з ним одружитись. Вона вияснявала йому, що в неї дорослі діти, вона зв'язана із Львовом, у якому бібліотеки, і їй важко буде звикнути до нових форм життя на селі. «Останьмо далі приятелями» — сказала тепло давньому другові. В одному із своїх листів Василь Стефаник запрошував її приїхати до нього на довше перебування.

«У мене хата пррстора і ковані скрині повні всякого добра» — писав він. Одначе Мати не скористала з того запрошення.

Один із наших критиків аналізує ту цілу історію з освідчинами Василя Стефаника, мовляв, автор не подає дати, коли це мало бути. Сама Катря Гриневичева нічого не згадує про це у своїх спогадах. Немає жадної згадки про це і між друкованими матеріалами В. Стефаника («Свобода», 1952 р.). Я вважаю, що покійна Мати говорила правду про ті освідчини. Є справи інтимні, про які не муситься говорити чи писати.

Одначе, події, які товаришать якійсь акції, мусять недвозначно вияснювати тло і саму акцію. Приязнь Василя Стефаника існувала від його молодечих літ життя, познайомлення ще у Кракові, а опісля в час побуту Матері у Львові, справа грошових позичок, переписки. В 1926 р. помер мій батько на 62-му році життя. Мати залишилася вдовою. Стефаник бував у нас, в хаті у Львові, поки на другий день Різдва в Русові 1930 р. важко не захворів. Права частина його тіла була паралізована. Хворий міг вставати з ліжка аж у травні 1930 р. підпираючися палицею. У травні 1933 р. Василь Стефаник писав до Матері про потребу грошової позички в сумі 200 зол. 27-го травня 1933 року мав він приїхати до Львова, продати «Твори» Стефаника й позичку віддати. Я вважаю, що Василь Стефаник не був в 1930 р. частинно паралізований. Частинного паралічу не можна вилікувати. Це міг бути у нього сильний артрит, ісхіяс. На це були ліки і в тім стані здоров'я Василь Стефаник міг приїхати в 1933-ім році до Львова. Аналізуючи справу пропозиції одруження Стефаника — Катрі Гриневичевій, треба прийти до висновку, що мусіло це мати місце приблизно в 1933 р., коли я, як кандидат адвокатури, жив біля Матері у Львові при вул. Муравській ч. 52.

Дня 7-го грудня 1936 р., в день іменин Матері, дивним збігом обставин, помер у Русові її приятель із молодих літ — Василь Стефаник. Через кілька тижнів я, адвокат у Надвірній, одержав від неї доручення поїхати до Русова до Стефаників і просити звороту листування Матері з пок. Василем Стефаником. Кирило Стефаник відшукав у хаті жмут покладаних листів, що були перев'язані кольоровою стяжкою. Листи ті я передав, не читаючи їх, Матері. Вони пропали, може Мати їх знищила, не бажаючи, щоб були публіковані.

За советської влади був покладений у Снятині пам'ятник Василю Стефаникові. Одначе цей пам'ятник хтось знищив, а КГБ заборонив довідуватись про причину знищення. Згодом, покладено інший пам'ятник. Син Стефаника, Юрій виїхав до Канади, де став адвокатом. Він

написав статтю п. з. «Трагедія і тріумф роду Стефаників». Її він прочитував у Літературно-Мистецькому Клубі у Нью-Йорку. Був обраний головою Т-ва «Слово» в Канаді.

Семен, одружений з Оленою Струмінською у Львові, став за советської влади високим урядовцем в адміністрації Львова. Згодом він і його брат Кирило у Русові попали у советську неласку — бо настав курс протиукраїнський і промосковський. На землі Стефаників побудовано «колгосп» — зокрема у Стецевій, де син Василя Стефаника, Кирило, був одружений з Оленою Филипчук.

В 1936 році я, відбираючи листи пок. Матері, що вона їх писала своєму приятелю з молодечих літ, Василю Стефаникові, був запрошений до Стецєви, до дому Филипчуків. Тут мала місце гостина, мене познайомили з родиною Кирила Стефаника, зокрема з панною Варварою Филипчук. У якийсь час, по моєму поверненні до Надвірної, де я був адвокатом, мала місце ревізита Филипчуків. Я мало що не став швагром Кирила Стефаника. Однак не сприяв тому простір віддалення від Надвірної до Русова, бо треба було краще познайомитися. За три роки вибухла 2-га світова війна, а тоді треба було мені передістатись на Захід, щоб я, як бувший УСС і громадсько-політичний діяч Надвірнянщини, не попав у большевицькі руки, так як це сталося із братом моєї Матері — адвокатом д-ром В. Банахом, якого большевики арештували й вивезли в невідоме з Надвірної. Об тім є мова у моєму біографічному нарисі, книжці п. з. «Катря Гриневичева» (Видання «Гомону України» в Торонті, Канада, 1968 р.).

*

Микола ВОРОНИЙ, родом із Катеринославщини, — уродився 1871 р., помер 1942 р. — поет, який переклав на українську мову революційну пісню «Інтернаціонал», що починається словами: «Вставайте гнані і голодні, робітники усіх сторін, а кінчається: «Чуєш сурми заграли, час розплати настав», — в «Інтернаціоналі» — «добудем людських прав».

М. Вороний опинився 1920 р. на еміграції з урядом УНР — в Польщі. Опісля прибув до Львова, де Митрополит Андрей гр. Шептицький дав йому дарове мешкання. Поет в житті бував часто незарадний.

Іван Франко поучав його окремим віршем, яким повинна бути пісня:

»Сучасна пісня — не перина
І не шпитальне лежання
Вона вся пристрасть і бажання
І вся вогонь і вся тривога
Вся боротьба — і вся дорога
Шукання, дослід і погоня
До меж, що мчать на небосклоні«.

Микола Вороний бував у письменниці Катрі Гриневичевій у Львові (яка померла 30 років тому). З ним траплялися клопоти. Пригадую один, доволі гумористичний епізод. Довідавшись про його матеріальні труднощі, я рішив йому допомогти. Зі збірковою листом я пішов до

знайомих, щоб зібрати для Вороного дещо грошей. Це учинивши, я приніс йому гроші і збіркову листу із прізвищами (й адресами) жертводавців. Через, може, зо два тижні, стрінув я знайомих на вулицях Львова, а ті здоровили мене із квасною міною. Проходжу вулицею Сикстускою, біля кравецької робітні Василя Гресяка. Він — відомий громадянин і жертводавець на народні цілі. У поведінці — пуританин. Він кличе мене до робітні й питає: «Навіщо ви робили збірку? Подумайте тільки: одного полудня входить у мою робітню якийсь добродій, бере мене у свої рамена й, витягаючи з кишені збіркову листу з моїм прізвищем, каже: «Ви Василь Гресяк? Я — Микола Вороний. Хочу вам подякувати за ваш даток для мене. Давай, почоломкаємось. Але до «чоломкання» не дійшло, бо від нього тхнуло алькоголем. »Цього, кажу, М. Вороний, по-тверезому не вчинив би. Вибачте йому, пане Гресяк». Більше збірок для М. Вороного я вже не робив: Попливли місяці. Микола Вороний покинув мешкання в катедрі св. Юра і вернув у радянську Україну, мабуть надіючись, що йому, перекладачеві пісні «Інтернаціонал» — большевики не вдіють нічого лихого. У нього була своєрідна життєва філософія. В Україні віднайшов свого сина Марка, який у травні 1935 р. був засланий большевиками на Соловки, де через кілька років помер на туберкульозу.

Микола Вороний, засланий большевиками, помер у місті Вороніжі, в жорстоких умовах життя, до яких йому було трудно пристосуватися.

Він — поет, який писав:

«І плач, і сміх з одного джерела
Вони бринять в однім акорді
З глибин таємности добра і зла
Де їх скривають душі горді.

І плач, і сміх з одного джерела
Коли у грудях серце рветься,
Будь гордий! — і не зраджуй ти
Як плаче сміх, — як плач сміється!»

*

Катря ГРИНЕВИЧЕВА, уроджена 1875 р. — померла 27-го грудня 1947 р., авторка історичних повістей «Шестикрилець», «Шоломи в сонці», збірки новель із переселеного життя у Гімюндені і Гредінгу п. з. «Непоборні», і релігійних легенд п. з. «По дорозі в Сихем». Померла на еміграції й похоронена в Берхтесгадені на цвинтарі біля костюлу оо. Францішканів. Від дня її смерти минуло саме 30 років. Її гріб знаходиться в Баварії, Зах. Німеччина, на шляху до Мюнхену.

Запоторена з її батьками у польський Краків, майже, не знала української мови. У Кракові ходила до польської школи, опісля до німецького ліцею. Вийшовши заміж за українця, учителя Осипа Гри-

невича, переїхала до Львова, де почала вивчати рідну, українську мову, хоч у тій мові не все існував добрий акцент. Згодом вона опанувала рідну мову так добре, що відомий наш літературознавець і поет д-р Остап Грицай прозвав її «Володаркою слова».

Дружила з письменниками й ученими — Іваном Франком, Василем Стефаником, Миколою Вороним й іншими. У моєму біографічному нарисі п. з. «Катря Гриневичева» я описав її життя-буття і письменницьку працю. Пригадую, вона писала чорнилом на половинках піваркуша й сама робила коректу. Згадаю, що про неї писав Володимир Дорошенко з НТШ: «Нічого й казати, що польську й німецьку літератури вона знала напричуд гарно. У її студіях присвічувала їй одна мета: навчитись самій, щоб учити інших, щоб вирвати своїх земляків із тенет національної темряви. Вона хотіла бути європейкою українського роду й цього досягла. Гриневичеву можна назвати без перебільшення найосвіченішою жінкою в Галичині. Була вона справді репрезентативною постаттю в західньому українському житті і сміло могла заступати нас, наше жіноцтво й нашу літературу перед культурним Заходом... Оглядна із себе, виглядала як княгиня. І вся її поведінка була небуденною, а перейнята якоюсь урочистістю. Вона не ходила, а виступала, не говорила, а прорікала. Виглядало це на котурни, хоч у дійсності цього не було. Мова її навіть у буденній розмові не була буденною, але якоюсь святковою. Не одному могла ця мова видаватися штучною, навмисною, театральною. Але такий уже був стиль письменниці. Не дурно кажуть французи, що «стиль це є людина». З одного боку він був виявом її натури, а з другого, це був результат її навчання... Урочистість стилю, забарвленого мовними архаїзмами, тяжка, як пишний, тканий золотом бродат — утомлює пересічного читача її історичних творів, але також й інших, хоч у меншій мірі. Її творів не можна ковтати одним духом як якусь легку річ із т. зв. «літератури для розривки». Лектура повістей Гриневичевої вимагає відповідного наставлення й певної душевної напруги, бо це лектура не буденна, але свого роду святе письмо. Кожний розділ майже сам для себе картина, ніби мозаїкова ікона».

Створити того роду твір, де не тільки зміст, але й кожен вираз, кожне окреме слово обдумане, зважене й поставлене на своє місце — як камінчик у мозаїці, — справа не легка... До своєї творчості Катря Гриневичева ставилась із правдивою побожністю. Творити вона могла тільки тоді, коли привела свою кімнату до порядку. Причепуривши її і себе — сідала до праці.

Образи, що їх дає письменниця в своїх історичних повістях, переживаються всіма барвами давніх фресок. Вони дуже надаються до зіллюстровання, але, розуміється, пензлем якогось першорядного історичного маляра або баталіста — чи також фільму. Якби мали свою державу, то напевно історичні повісті Катрі Гриневичевої давно вже були б предметом натхнення визначних майстрів нашого фільмового мистецтва.

Пересічні критики її не розуміли або не вміли її розуміти. Для того безпечніше було їм про неї мовчати. Одначе, з роками, її творчістю зайнялась українська наука. У сторіччя її уродин урядило Наукове Товариство ім. Т. Шевченка конференцію, присвячену її творчості. Говорив про неї проф. д-р Василь Лев. Жіноцтво ООЧСУ влаштувало теж для її пам'яті окремий Літературний Вечір.

У 30-річчя відходу у Вічність пок. Мама, — українське громадянство не перестає цікавитися її творчістю і її життям, яке не було легке й вимагало чим вона їх мала, обставин для творчости.

Що ж сказати. Прийшла еміграція зі Львова на Захід. Там де був гітлерівський режим. Письменниця ставилась до нього негативно. Вже в місті Німесі в Судетах німецька поліція звернула увагу на велике листування письменниці. Вона провела в її помешканні ревізію і наказала їй перенестися у місцевість Раттенбав. Вона замешкала у німки Айсельтової, — яка як могла, так їй докучала. Місцева Гештапо покликала письменницю на розмову і заявило, що тільки з огляду на її вік і знамените знання німецької мови її не висилає у сусідній концтабір. Одначе вона залишилась під поліційним наглядом.

Це ставлення німецько-гітлерівської влади до письменниці не було нове. Як написано у статті п. з. «Катря Гриневичева» в «Нашім Житті» з дати Авгсбург, 1-го лютого 1948 р., що її написав Володимир Дорошенко: «За німецької окупації писання К. Гриневичевої появляються у «Краківських Вістях», у празькому журналі «Перебоем». Українське Видавництво хотіло видати другий наклад збірки новель п. з. «Непоборні» — але гітлерівська цензура сконфіскувала вже готову, складену у друкарні збірку.

Упад гітлерівський режим, зникла свастика. Німеччина програла війну.

Катря Гриневичева спочила на вічний сон у Берхтесгадені, в Баварії, Зах. Німеччина, у стіп тієї гори, де резидував Гітлер, німецький Аттила, бич Божий.

Українське жіноцтво уфундувало на гробі письменниці чудовий пам'ятник проекту проф. Володимира Січинського. Від її відходу у Вічність минуло 30 літ (27-го грудня 1947 року). Про пок. Маму я написав біографічний нарис, що вийшов книжкою накладом В-ва «Гомін України» в Канаді.

*

Лев ЛЕПКИЙ — рідний брат письменника Богдана Лепкого, уроджений в 1889 р. в Поричині, повіт Бережани, Зах. Україна у священничій родині, помер в 1971 р. у США.

Ось і він: правильні черти лица, молодечі рухи, струнка постава, приятний погляд очей. На лиці — приятна усмішка. Він — один з останніх могіканів Українських Січових Стрільців. Пригадую його в однострої старшини, коли то УСС-и «ішли у кривавий тан — визволяти братів-українців з московських кайдан». Він автор мелодії пісні

»Журавлі«: »Видиш, брате мій, — товаришу мій, — відлітають сірим шнурком журавлі у вирій...« Вірш цей склав Богдан Лепкий. Лев Лепкий доклав до вірша мелодію, приспівуючи її при гітарі. Він хотів, щоб мелодія змальовувала лет і віддавала крик журавлів.

Кажуть, що пісню »Журавлі« під час карпатських боїв в час I-ої світової війни принесли полонені кубанські козаки. У справі авторства пісні були розходження, однак пісня ця поширювалась в Україні — її співали навіть на Соловецьких островах. Пісню »Журавлі« перекладено на різні мови — англійську, німецьку, польську, жидівську, а навіть на японську.

Лев Лепкий — бард УСС-ів, творець стрілецької пісні: »Ой видно село — широке село під горою, ой там ідуть стрільці, січові стрільці до бою...« Він творець пісні »Група Схід«, а під час славної чортківської офензиви, пісні »Ми йдемо вперед — над нами буйний вітер віє і рідні нам вклоняються жита«. Його пісні співало рідне військо, а з ним — нарід.

А коли розмовляти з ним, треба дивуватись його енциклопедичному знанню з ділянки рідної історії, — історії українських родин у Зах. Україні. Він багатогранна мистецька душа. Малярство, красне письменство, гумор, сатира й театр. Він, творець літературної сценки »Співомовки«, основник і довголітній редактор В-ва »Червона Калина«. Стрілецькі однострої, геральдика, вояцька термінологія — це теж окремі етапи його діяльності.

В розмові, він підкреслював вагу зв'язків теперішньої молоді зі старшим поколінням, яке творило основи нашого державного відродження, зокрема з ветеранами наших Визвольних Змагань. »Мені часом здається, — говорив він, — що наша молодь розгублюється у чужім морі. Наш обов'язок — цю молодь зберегти. Бо перед нацією »у поході« новий етап боротьби. І ми мусимо бути до неї готові. Яка молодь — така нація. Наша молодь має живі ще традиції недавніх Визвольних Змагань. Ми, Українські Січові Стрільці, на жаль, цього не мали. Останньо, це були роки боїв гетьмана Івана Мазепи рік 1709. Наша стрілецька шапка — мазепинка. У ній маршувало наше військо, навіть в Українській Галицькій Армії.

Від Українських Січових Стрільців й Української Галицької Армії прапор перейняла Українська Повстанська Армія, як гідний наслідник невмирущої ідеї боротьби за Волю України і свою Державу. Для того треба, щоб ті таланти, які ми одідичили від наших предків, були помножені. Хай наша молодь не пересте любити наші рідні землі і хай вона думає про те, що може недалекий час повороту на ті землі.

А тепер, на прощання, побратиме, я дам молоді »Гимн Батьківщині«, який я написав з нагоди роковин збройного виступу УСС-ів«. Ось він:

»Нехай повіки буде слава
Батьківчино, Тобі
І тим усім синам Твоїм
Що впали в боротьбі.

Нехай ім'я Твоє святиться
І праця, труд і кров,
О, Рідний Краю, Україно,
Для Тебе вся любов.

Світи нам, сонце, ясне, рідне
І золоти колосся нив,
Щоб в щастю ми жили вільно
І Бог щоб нас благословив».

Ноти до того гимну склав композитор д-р Зиновій Лисько. Лев Лепкий складав пісні без нот, — співаючи їх тільки при звуках гітари.

2-го грудня 1972 року відбулася у Нью-Йорку наукова конференція, присвячена життю і творчості сл. п. Лева Лепкого. Тією конференцією, яку відкрив проф. д-р Василь Лев, голова філологічної секції НТШ у США, я мав честь проводити.

На цвинтарі у Бавнд-Бруку знаходиться могила сл. п. Лева Лепкого. На ній пам'ятник, на якому напис: »Тут спочиває Лев Лепкий, — бард Українських Січових Стрільців«. Пам'ятник у стилі пропам'ятної відзнаки Українських Січових Стрільців.

*

Роман КУПЧИНСЬКИЙ — бард Українських Січових Стрільців, поет і піснетворець, автор поем і прозових оповідань, народжений 24-го вересня 1894 р. в Розгадові, повіт Зборів, Західня Україна, помер 10-го червня 1976 р. у притулку, у виздоровчім домі в Оссінінгу, стеит Нью-Йорк. В останніх роках життя стан здоров'я його і його дружини Олени, з Ходоровських, був поганий. У своєму листі із 24-го грудня 1971 р. до мене він писав, м. ін.: »Я почуваюся зле, моя дружина також. Згадуємо минуле, бо ніхто до нас не приходить і ми нікуди не ходимо«.

Роман Купчинський був у Леріоні УСС від 1914 р. в Карпатах, від 1915 р. у Пресовій Кватирі УСС, в 1916-17 рр. комендантом чоти, в 1917-19 рр. комендантом сотні. В 1919 р. в ранзі поручника ад'ютантом полку, в 1919-1920 рр. у штабі бригади УСС, і, наостанку, в польсько-му полоні в Тухолі.

Діапазон його творчости широкий. У його збірнику пісень п. з. »Ми йдемо в бій«, редактор збірника д-р Ігор Соневицький дав характеристику композицій Романа Купчинського. Він ствердив, що майже 50 відсотків мелодій автора є пронизані елементами української народньої пісні. Це спричинило, що його пісні, головню стрілецькі, яких на 82 композицій є майже 30, стали народніми, їх співали в нас, не знаючи не раз, хто їх автор.

Пісні Романа Купчинського є релігійні, громадські, стрілецькі, любовні, пластові. Я відвідував нашого піснетворця, тоді як він жив з родиною у Нью-Йорку, а одні відвідини були описані в есеї п. з. «Спомин про поета» («Свобода», 25-го серпня 1976 р.). Під час одних відвідин він говорив: «Данте розумів, чого багато письменників не знає, що «слова є живі істоти, — що слово є магічне життєве явище». Щоб зрозуміти його поетичну творчість, наведу кілька пісень, автором яких він є. Наведу релігійну пісню, яку нарід співає в церкві:

»Боже Великий, Творче Всесвіту
На нашу рідну землю поглянь,
Ми були вірні Твому завіту,
Вислухай нині наших благань.

Люд у кайданах, край у руїні
Навіть молитись ворог не дасть
Боже Великий, — дай Україні
Силу і славу, волю і владу».

Це пісня молитовна композиції Романа Купчинського. А тепер пісня патріотична:

»Ми по таборах і тюрмах
Карались довгі годи
За Тебе, Рідний Краю наш,
За Тебе, наш Народе!

Тухоля, Домб'є і Бересть
Домброва і Бригідки
На слухний суд прийдуть,
Як достовірні свідки,

І скажуть правду в очі всім
Хто мучив нас без права,
І буде радість замість сліз
І замість ганьби — слава».

Або пісня стрілецька, яку співано в українській армії:

»Ой та зажурились Стрільці Січовії
Як Збруч річку проходили.
Хоч стільки народу впало за свободу —
Встоятись не було сили.

Ой та зажурились Стрільці Січовії
Стали дрібні сльози лити,
Буде лях проклятий батьками орати
Матерями волочити. (Ця стрічка у співанику
пропущена.)

Ой не тішся, ляше, що по Збруч, то ваше,
Ще живе стрілецька слава,
Вернуться ще тії Стрільці Січовії
Задрижить тоді Варшава!»

А тепер кілька композицій Романа Купчинського пісень любовних:

»Ой шумить, шумить та дібровонька
Негодоньку віщує,
Ой чому ж, чому молодий стрілець
Та дома не ночує.

Ой шумить, шумить та дібровонька,
Чи не буря надходить,
Молодий стрілець до дівчиноньки
На розмовоньку ходить.

Дівчино-рибчино, подай ми ручину
Подай же другу
Най поцілую.

Білуручечку, устонька гожі,
Як тії рожі,
Поцілуй в серці біль заворожить.

І ручку подала б і поцілувала б
Та ну ж хто чатує, поцілуй вчує.

Піде обмовонька зараз лукава, піде неслава
Що ж би матуся на це сказала.

Кохана, сплять люди, хто слухати буде,
Заснула калина ген коло тина.

Ще соловейко лиш милу розважить
І спати ляже, — він хоч почує — та не розкаже.

Дам ручку на хвилю та уст не нахилю
Боюся погуби, мій ти голубе.

Видная ніченька, милий козаче,
Ще хтось побачить, хто сиротині таке пробачить».

Крім цієї стрілецької, любовної пісні-діалогу, яка постала на Великій Україні, є ще кілька композицій любовних пісень, які стали народними.

Врешті, патріотична:

»За рідний край, за нарід свій
За волю України,
Ми йдем у бій
Крізь згарища, руїни.

Ми йдемо в бій, земля дуднить,
Радіють гори, степи,
Бо нас у бій благословить
Могутній дух Мазепи».

12-го листопада 1977 року відбулася у Нью-Йорку урочиста конференція Наукового Товариства ім. Т. Шевченка і Братства Українських Січових Стрільців на пошану співця стрілецької слави — Романа Купчинського. На тій конференції, яку відкрив проф. д-р Василь Лев, крім доповідей, проф. Іванна Прийма прочитала фрагменти із своєї кореспонденції з Романом Купчинським, а наприкінці його вірш у німецькій мові.

Мені пригадується, як він у часі моїх відвідин говорив вірш німецького великого поета Й. В. Гете: «Ібер алле гіпфель іст руг, — ібер алле гіпфель шпірест ду каум айнен гаух — варте вандерер, балъд ругест ду аух». («Понад усіми верхами царить тишина, — понад усіма верхами ледве що відчуваєш подих, — пожди мандрівнику, — невдовзі відпичнеш ти також...»).

Кілька років опісля, українська громада прощала дружину сл. п. Романа Купчинського, Олену з Ходоровських, яка відійшла у Вічність — на відпочинок. Обидвоє похоронені на українським цвинтарі в Бавнд-Бруку.

В-во «Червона Калина» у Нью-Йорку, видало збірник пісень Романа Купчинського п. з. «Ми йдемо в бій». У ньому, на вступі, поміщена величава «Ода до пісні» Романа Купчинського — творця пісень, які стали піснями народними.

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ВІСНИК

суспільно-політичний і науково-літературний місячник

Організації Оборони Чотирьох Свобід України,

що стоячи на християнських національно-соборницьких засадах, на-світлює проблеми українського національно-визвольного руху, містить статті на міжнародні, крайові, внутрішньоукраїнські, політичні, економічні, суспільно-виховні, наукові, літературні та мистецькі теми; друкує твори сучасних українських письменників і поетів, а також містить критичні літературно-мистецькі огляди.

Адреса: "VISNYK" — THE HERALD

P. O. Box 304, Cooper Station — New York 3, N.Y., U.S.A.

Анна ФРАНКО-КЛЮЧКО

ФРАНКО І ГАНДІ

(2)

Індуська людська пташина під небом Індії стає щораз слабшою, хоч удає, що так не є... Для мільйонів це вічне чуття, вічний транс. Це надзвичайно болючий стан, який щоб пізнати, треба самому його прожити.

Я знайшов неможливим заспокоювати терплячого пацієнта піснею Кобірі. Голодні мільйони питають за одною поемою — оживляючою поживою. Вона не може бути дана. Вони мусять її здобути потом свого чола*.

Судовий політичний процес проти І. Франка не мав ніяких підстав, але жорстокі судді й ті, що приклали до цього свої брудні руки, перелякалися людини, яка шукала правди і її домагалась. Велика популярність І. Франка серед селянства й молоді могла бути небезпечною, могла зрушити їх із теплих місць і довести до революції. «Вічний Революціонер» був пострахом не тільки для «всесильних», але і для слабодухів.

Коли Ганді був у тюрмі, приятелі оточили його там, щоб охороняти, а інші старалися проводити в життя його заміри з якнайбільшою енергією, щоб він не почувався самотній у тюрмі, щоб був певний того, що цілий індуський нарід горнеться до нього, а англійці схиляються перед його великою духовою силою, перед його впливом на цілий нарід, навіть перед позаочною працею, що творилася в його відсутності.

Приятелі й неприятели Франка відсахнулися від нього, перелякані, мовляв, він проступник, він покараний і небезпечний чоловік. Вони ніколи не подумали про те, що ця його «провина» була рівночасно його честю, його заслугою. Ах, як мало вони його знали! Вони не знали, що між ними виростала людина-велетень, вони ніяк не вірили в те, що син селянина може стати вищим від них усіх, навіть відбувши незаслужену тюрму, навіть тоді, коли після виходу з тюрми вони відсунулися від нього, як від проклятого.

Чи не мав він зневіритися в людях, зневіритись у Богові й у тих, що Бога проповідували. В тому, що він став огірченим, безвірним і зрезигнованим, завинили ті, які так радо помагали впхнути його в багно людської злоби.

Найбільшим подивугідним досягненням Ганді був т. зв. «Марш соли». Ось що пише Я. Гомер про цей марш: «У 1927 році англій-

*) Продовження з попер. числа «В.Ш».

ський уряд назначив Комісію Сімона до опрацювання різних реформ в Індії, але тому, що до цієї Комісії не покликали індусів, вона була бойкотована індуськими націоналістами. В 1928 році в Басдолі, поблизу Бомбею, при допомозі безнасильного спротиву, була осягнена підтримка в цілому краю у протестній акції проти Комісії. Деякі провідники закликали до збройного зудару, але Ганді був обережний. На його пропозицію, в пізніх місяцях 1928 року, Конгрес націоналістів постановив, що протягом одного року британський уряд має погодитися дати Індії конституцію і стандомінії, бо тільки тоді цивільний непослух у цілому краю буде здержаний. Але коли Англія відкинула пропозицію Конгресу, він у 1929 році проголосив свою останню вимогу: повну незалежність. Січень 1936 року мав стати «днем незалежності Індії», а Ганді плянував провести нову кампанію цивільного спротиву».

Продукція соли була монополією англійської держави. Ганді постановив зачати свою кампанію маршем до моря, щоб узяти сіль нелегально з води, на знак того, що Індія протестує проти авторитету англійського уряду.

«Сцени, які наступили, супроводячи цей великий народний почин, — писав «Бомбей Хронікл», — були такі ентузіастичні, величаві й роздираючі душу, що конче заслуговували на їхній опис. Ніколи в історії людства хвиля ентузіазму не була така могутня в серцях людей, як під час цієї великої події, що мала ввійти в історію звільненої Індії, як величавий початок визначних подій.

Коли похід проходив село за селом, Магатма промовляв на всіх місцях його зупинок, закликаючи людей приєднуватися до цивільного спротиву, перестати пити і вживати наркотики та не співпрацювати з англійським урядом. «Я не маю наміру повернути додому доти, доки не доб'юся знесення такси на сіль, — казав він».

Іван Франко у своїх оповіданнях, поезіях, поемах й у приступних для народу відчитих розказував про тяжке горе українського народу по селах у часах панщини («Панські жарти») і в роках австро-польського панування з тією метою, щоб відкрити українським селянам очі, що це не є життя, яке їм Бог послав і яке вони мусять зносити з покорю та вірою, що іншого не було й не буде. Він закликав селян отрястися з того гнітючого, незносного положення, коли польська неволя перемінила їх у бездушні створіння, й не чекати на польсько-панську ласку, бо вона — це батіг на неслухняного «хлопа». Нарід мусить свою долю взяти у свої руки й будувати міцний китайський мур, який охоронив би його перед насильством і дав йому змогу розвиватися у своєму домі культурно, політично й соціально — цілком свobodно, без вмішування непрошених зайдів.

Він писав свої твори і для інтелігенції, яка кривила душею на службі Австро-Угорської монархії, стаючи слухняними слугами

чужої і шкідливої для українського народу влади, закриваючи вуха, очі й серце на зойки кривдженого народу, на плач голодних дітей, голих і босих, з аж надто великими черевами. Ця інтелігенція дійсно закривала очі на велику біду, що, немов зла відьма, носилася по селах. Він кликав тих, які, мов слимаки, залізли у свою шкаралупу, які нічого не бачили й не чули. Тих, які одягали польські контуші й ішли між панів, щоб зазнати хоч краплину панської ласки.

Молодь горнулася до Івана Франка, бо в його обличчі, очах і словах бачила правду, а молодечі душі жадібно пили нові ідеї цієї правди й любови до народу, до рідної мови, до рідної величної батьківщини — Матері-України. Він відкривав молоді очі на її історію, на її бувальщину, на її красу й багатства, на її висококультурні традиції.

На свято своєї 25-річної літературної діяльності він не дивився як на особистий здобуток, але як на велике досягнення самого народу, на дорозі до освічення, великої праці його провідників, до звеличання української мови, до розбудови серед народу солідарної праці, до розбудження тієї сили, яка дрімала й будилася зі сну, а її «партійним» гаслом були любов і праця для народу.

Це був той ненасильний спротив, який проводив Ганді — той другий велетень, далеко на Сході, в Індії.

На категоричне й ультимативне домагання Конгресу націоналістів Індії, щоб у 1936 році англійці залишили її територію, бо Індія стане самостійною державою, англійський уряд скликав Конференцію «круглого стола», на яку запросив Ганді, як одного представника цілої індуської імперії, тож видно, яку велику силу мав той чоловік, непоказний на вигляд.

Вінстон Черчіль, щоб знизити й осмішити цю надзвичайну людину, назвав Ганді «бунтівничим факіром», а під час його побуту в Лондоні, з нагоди Конференції при «круглім столі», не захотів його прийняти в себе, тоді коли навіть королева запросила Ганді до себе. Коли йому зробили заувагу, що випадає вбрати відповідне до цієї церемонії вбрання, він з усмішкою відповів: «Король має того вбрання на собі за нас двох».

А тепер кілька слів про відозву Ганді до Америки.

Він приступив до мікрофону з цікавістю, бо це була його перша промова цим апаратом, і запитав: «Чи я маю говорити в цю штуку?», й це були слова, які вперше почули в Америці. Його слухали мільйони, а він сказав таке:

«На мою думку, боротьба індусів за свободу займає у своїх вислідах не тільки Індію й Англію, але цілий світ. Вона охоплює одну п'яту частину цілого людства. Вона являє собою одну з найстарших цивілізацій, вона має традиції, що сягають до десяти тисяч літ, а деякі з них, на здивування, залишилися існуючими

досьогодні. Без сумніву, насильство заторкнуло чистоту цієї цивілізації, як це сталося з іншими культурами різних країв.

Індія зможе відродити славу давніх часів, але лише тоді, коли осягне свою свободу. Причина боротьби, яка звернула на себе увагу цілого світу, я знаю, не лежить у факті, що ми, індуси, боремося за нашу вільність, але способи, які ми прийняли, щоб свободу вибороти, є спеціальні, і як далеко сягає історія, вона вказує нам, що такі середники не були вживані ні одним із народів, які ми знаємо.

Способи, прийняті нами, не насильні. Це не проливання крові, не дипломатія в нинішнім розумінні, але вони є звичайні, правдиві й не насильницькі. Ми в нас, в Індії, відчуваємо, що закони, якими переводиться насилля, це не ті закони, які мають вести людство. Такий закон не є згідний із людською честю.

Це мусить бути вигляд, гідний подиву й оцінки, й мусить дати багато до думання, коли мільйони людей піддаються стражданням без вагання, з метою заховати честь і важливість народу.

Я називаю це страждання процесом самоочищення й маю моє певне переконання, що ані одна людина не втратить своєї свободи, з винятком її слабодушності. Я боляче переконаний, що ми є слабодуші.

Іван Франко, відколи я його пам'ятаю, вбирався скромно, дехто може сказав би й бідно, проте це було вбрання не «денді», але вченого. Він не прив'язував ваги до благ земних, і ціле його життя було надзвичайно скромне.

Він у дитинстві носив полотнянку, так само залюбки вбирав її, коли був на селі, він показував своїм братам, що не гордує ними, що він, ставши «паном», не відцурався села, він шанував і цінив батьківський одяг, бо його виготовляли з полотна, пряденого і тканого пильними руками української жінки, й так як його мати та члени родини носили прекрасно вишиті сорочки, так і він на ціле своє життя лишився вірний традиції свого народу.

Іван Франко був обзнайомлений із культурами світу, письмом і словом заступав інтереси свого народу, незалежно від того, чи то було в німецькій або в польській мовах, а також у мовах інших народів, він ширив свої думки й погляди поміж ученими європейського світу, які цінили його далеко вище, як ті — з рідного загумінку.

Селяни горнулися до міст і містечок, щоб голосувати на І. Франка при виборах до парламенту у Відні, хоч вони добре знали, що зграї жандармів і пахолоків польських панів засіли на них із рушницями й палицями, калічили й убивали безборонних людей, а сотні з них запроторили до в'язниці. Це були ті, які пробудилися й пішли за своїм провідником, щоб боронити свої людські права. Ті тюрми й побиття з часів виборів запам'яталися добре на ціле життя, — вони зробили їх свідомими українцями, а світ-

лий спомин про свого провідника в їхній пам'яті не затерся ніколи.

З Лондону Ганді поїхав на запрошення до Лянкашір в півн. Англії — місця славних фабрик полотна й матерій. Через те, що він впровадив прядильне колесо в Індії, місцеві ткачі лишилися без праці і просили його на милість Бога відкликати своє розпорядження.

Ганді їм відповів: «Я не можу взяти із собою послання про Бога перед мільйони голодних, які не мають блиску у своїх очах, самотнім Богом яких є хліб. Я не можу поставити перед ними послання про Бога, не поставивши рівночасно послання про працю. Нам досить легко говорити про Бога, коли ми сидимо за гарним сніданком і знаємо, що матимемо такий самий обід, але як я можу говорити мільйонам про Бога, які не їдять навіть двічі вдень. Ми можемо до них з'явитися лише з Богом у вигляді хліба з маслом. Селяни Індії дістають хліб із їх власної ріллі».

Ганді промовляв до збору представників Англії за «круглим столом» у Лондоні і сказав таке: «Для досягнення свободи люди боролися, втратили своє життя, вбивали одні одних. Ви будете завжди мене мати згідного на всякі уступки, якщо я зможу запалити вас ідеєю, з якою працює Конгрес, а це означає, що Індія мусить мати справжню свободу. Називайте це яким хочете йменням. Рожа буде пахнути солодко й тоді, коли їй дасте іншу назву, але це мусить бути рожа свободи. Я хочу цього, а не якогось штучного продукту.

Якщо ваша думка є така сама, як Конгресу, думка Конференції і думка британського народу матиме те саме значіння тієї назви, тоді й ви знайдете місце для компромісу та порозуміння, в душі якого буде Конгрес.

Що ж робити нації? Чи вона має зовсім прогнати англійців? Я не хочу розірвати цей зв'язок, але прагну змінити невільництво на цілковиту свободу для моєї країни. Назвіть це повною незалежністю, або інакше, як хочете, я не буду сваритися за назву. Можливо, що мої співвітчизники сперечатимуться зі мною й бажатимуть іншого ймення, але я буду терпіти цю опозицію доти, доки вами подана назва матиме це саме значіння. «Сторожі безпеки» — назва, яка була вами предложена, зовсім не вистачаюча. Ці сторожі не цікавитимуться Індією».

А ось кореспонденція Ганді з лордом Лінлітгров:

«Англійський уряд в Індії помилився й цим приспішив кризу. Спроба уряду видати резолюцію, узаконюючи цей крок, є повна перекручувань і фальшивих тлумачень.

Те, що ви маєте згоду ваших «індуських колег», не може мати ніякого значіння, хіба таке, що в Індії можете завжди наказати такі послуги. Та співпраця наших індусів є додатковим підтвердженням і управлінням нашого бажання вашого виходу з Індії

тому вона важлива, без огляду на те, що нарід або партії скажуть. У висліді уряд може чекати до часу, коли я заряджу святкування масової акції.

Помимо того, що загальним наслідком відповіді уряду на жадання Конгресу будуть суворі переслідування, ніхто не може дивуватися з мого висновку, що це не була постанова альянтів, яка заважила на постанові британського уряду, але його невимовлена постанова насильно держатися панування в Індії, як невідлучної частини імперіяльної власности. Ця вперта постанова приведе до відкинення вимог Конгресу й насильних переслідувань.

(Далі буде)

НОВЕ ВИДАННЯ

В Українській Видавничій Спілці (Лондон) появилася цінна праця

ВАСИЛЯ ПЛЮЩА

БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ ПІД СОВЕТСЬКОЮ ВЛАДОЮ

Автор — відомий український учений і публіцист — висвітлює найменш знану сторінку нашої історії — визвольну боротьбу українського народу проти московсько-більшевицьких окупантів України в 1922-1941 роках. Для цього він зібрав багатий джерельний матеріал і використав у своїй праці.

Книжка має 126 сторінок, добрий папір і тверду обкладинку.

Ціна: у Великій Британії — 2.00 ф., у США і Канаді — 5 дол., в Австралії — 4 дол., в інших країнах — рівновартість анг. фунта.

Замовлення просимо висилати на таку адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.

200 Liverpool Rd., London N1 1LF, Great Britain.

Ю. СЕМЕНКО

ЗАМЕТЕНИМИ ШЛЯХАМИ

(Нотатки на полях книги «спогадів про хресну дорогу розкуркулених» — „Заметений шлях“ Кузьми Кардоби, що їх видав Інститут літератури ім. М. Ореста, Мюнхен-Аделаїда, 1974 року)

Немає нічого страшнішого за необмежену
владу в руках обмеженої людини.
Голова колгоспу з Єременкового села
кричав на зборах від моті і безсилля:
— Я вам зроблю новий 33-й рік!

Василь Симоненко¹

Про методи диктатури пролетаріату, однієї з основних тез «Комуністичного маніфесту» К. Маркса, в побудові соціалізму написано вже чимало. Здійснення цієї диктатури вождь большевицької т. зв. Жовтневої революції В. Ленін із перших днів перебрання влади поклав на ЧК (Всероссийская Чрезвычайная Комиссия по борьбе с контрреволюцией, спекуляцией и саботажем), проект декрету організації який він сам написав (20. 12. 1917)².

Другим важливим постулатом «Комуністичного маніфесту» є «утворення промислових артілей, особливо для землеробства, з'єднання землеробства з промисловістю»³. Нищення інституту приватної власності хліборобів, що її К. Маркс зневажливо називав «ідіотизмом селянського життя», здійснювали в СРСР продовжувачі справи Маркса-Леніна — Сталін і тепер Брежнєв із своїми однодумцями. Внаслідок проведення в життя накреслень «Комуністичного маніфесту» в Українській ССР у мирний час загинуло до 10 мільйонів українських селян. Число знищених хліборобів стверджено співставленням даних перепису 1926 і 1937 років. Жертви голоду, що був би неможливим, коли б Україна мала власний, дбаючий про свій народ уряд, поголовна ліквідація учасників селянських виступів проти комуністичної влади до 1926-го року не знайшли числового відображення в документах про терор цього періоду. У 1921-му році Кремль не тільки не подав допомоги голодуючому населенню України, а ще й вивозив, спираючись, зрозуміла річ, також у цьому на своїх однодумців, українських комуністів, хліб на північ — у центри пролетарської революції Росії, або закордон для підтримки міжнароднього про-

1) Запис 16. X. 1962 р. в щоденнику «Окрайці думок» В. Симоненка («Берег чекань», Нью-Йорк, 1965, стор. 175).

2) В. І. Ленін: «Сочинения», том XXII, стор. 120-126, Москва, 1937.

3) «Комуністичний маніфест», стор. 34, Київ, 1947.

летаріяту. Це підтвердив Комітет Нансена в Женеві у 1922-му році й американський професор Г. Фішер⁴. Цей час безоглядно жорстокого і жажливо кривавого терору ЧК в Україні зберіг лише принагідні свідчення.

Так звана Трипільська трагедія — розгром у Трипільлі, під Києвом, комсомольського загону — відображена в літературі, картинах й у фільмах кіностудій Української ССР. Про наступну ліквідацію комуністами мешканців села Трипільля мовчить і советська і несоветська українська преса.

Лише частково засвідчено роззброєння «продовольственно-разверсточних» загонів, що складались із місцевих та присланих комуністів, та відплатні розстріли селян чекістами на Криворіжжі⁵.

Про подібні події принагідно згадує також І. Багрянний:

«Це було 1920 року. Я жив тоді в дідуся на селі, на пасіці. Дідусь мав 92 роки і був однорукий каліка, але трудився на пасіці, доглядаючи її. Одного дня надвечір прийшли якісь озброєні люди, що говорили на чужій мові, і на моїх очах та на очах інших онуків, під наш несамовитий вереск, замордували його, а з ним одного сина, а мого дядька. Таких ночей було багато в Україні й я, маленький, чув, як люди говорили про них з жахом. Але не бачив. А тоді побачив. Замучили вони мого діда за те, що він був можливий селянин (мав 40 десятин землі) й був проти комуни»⁶.

Іван Піддубний згадує про діяльність «у Харкові (і поза ним — на Слобожанщині) від 1923 року» Мужичої партії В. А. Доленка⁷. Членів цієї партії, що «будучи філією Спілки Визволення України, керувала діяльністю УАПЦ в Харківській окрузі»⁸ і весь її провід разом із В. А. Доленком, засновником (1948 р.) СЗСУ — Селянської Партії на чужині, заслано до концтаборів⁹.

І. Дубинець, описуючи в історично-мемуарному нарисі «Горить Медвин»¹⁰, як «у серпні 1920 року людність села Медвин (Київщина) повстала проти большевиків» (стор. 3), говорить про «розстріл восьмидесяти медвинців» (стор. 18-20) за один раз.

«В роках 1937-39 багато медвинців, хто мав братів і родичів, причетних до повстання 1920 року і вже давно знищених, зникло по тюрмах і концентраційних таборах. Колись багатолюдне, що мало 12 тисяч душ населення, село Медвин перед другою світовою війною, — свідчить І. Дубинець (стор. 25), — нараховувало тільки 6 тисяч. В ньому зникли колись так по-господарському розбудо-

4) «Голод 1933 року в Україні» — «Свідчення про винищення Москвою українського селянства». Розділ «Голод як знаряддя політики», стор. 76-78. Видання газети «Український селянин» 1 ДОБРУС. Мюнхен, 1963.

5) Там же, стор. 13.

6) І. Багрянний: «Чому я не хочу вертатись до СССР?», стор. 8, 9, 10. Накладом КУК, Вінніпег, 1946.

7) І. Піддубний: «Слідами життя», стор. 207-209, Вінніпег, 1969.

8) «Винувальний висновок у справі контрреволюційної СВУ», стор. 110.

9) «Пам'яті В. А. Доленка», стор. 27-31, Мюнхен, 1975.

10) І. Дубинець: «Горить Медвин», Нью-Йорк, 1952.

вані двори, зникли клуні, повітки, більшість садків, а залишилися обдерті хати з курниками та . . . чотири великі колгоспи».

»Історію одного повстання на Полтавщині та українське підпілля в роках 1920-1926« навітлює П. Лютарович¹¹.

На основі окремих спогадів авторів із різних областей України можна зробити висновок, що за життя В. Леніна його твориво — ЧК знищила не менше одного мільйона українців, які виступали проти комуністичного ладу.

Недостатньо задокументоване також наступне нищення основи українського народу — українського селянства в період розкуркулення. Відомо, що під гаслом «ліквідації куркуля як класи на основі суцільної колективізації» здійснювалося знищення українських хліборобів як стану, перетворення їх, завуальовано й передбачено «Комуністичним маніфестом», на сільськогосподарських робітників, цілковито підпорядкованих комуністичній владі. Терористичні акти розкуркулювання здійснювали місцеві комуністи й активісти, які доводили тим свою відданість компартії в очах присланих із центру. Ліквідація «куркуля» провадилася і завершилася в той час, коли в уряді Української ССР перебували вихвалювані деким на еміграції як українські патріоти комуністи М. Скрипник, В. Чубар, П. Любченко та інші. На прискорене завершення колективізації на основі суцільної ліквідації куркульства як класи відряджалися також групи письменників. Серед письменників-колективізаторів зустрічаємо М. Хвильового («Плуг», лютий 1930 р.) і тих його послідовників, які опинилися на еміграції — Ю. Лавриненко («Плуг», червень 1930 р.), В. Гришко та інші. П'ятнадцять років після здійснення колективізації їхня УРДП¹² виступила проти повороту до приватної власності як основи економіки України і порівнювала рештки індивідуального господарства після ліквідації селянства як класи шляхом колективізації із залишками поганства після запровадження київським князем Володимиром Великим християнства, через яке Україна долучилася до грецької культури, колиски європейської цивілізації. Зрозуміло, що так думаючі вихвалятимуть колективізацію, а не її жертви. Саме тут криється одна з причин поверхового фіксування жертв колективізації — розкуркулювання в гармидерних і демагогічних писаннях «класиків» еміграційної публіцистики. Із розкуркулених же і вивезених за межі України на винищення мало хто врятувався і зміг розповісти про себе і свій страдницький шлях. До цього ж треба додати, що хлібороби краще орудують сільськогосподарським реманентом, ніж пером.

Із жалем доводиться ствердити, що автори багатьох, навіть об'єктивних спогадів та правдивих хронік¹³ про будівництво со-

11) «Український збірник», ч. 4 Інституту вивчення ССР, Мюнхен, 1955, стор. 131-151.

12) «Наша боротьба» ч. 3, 1946 р., стор. 3-4.

13) Див., наприклад, «До історії большевицької дійсности» Г. Сови, видання Інституту для вивчення ССР, Мюнхен, 1955. «Люди козацького серця» Б. Цибульського, дві частини, Париж, 1959 і 1961 р.

ціялізму в ССРСР за допомогою комуністичного терору обминають період розкуркулювання або лише мимобіжно зупиняються на ньому, переходячи від періоду НЕП-у безпосередньо до голоду 1933 року. Організований Москвою в Україні голод був завершальним ударом КПСС по українському селу. Він залишив глибоку рану на нашому національному організмі. Але українське селянство було жорстоко нищене й протягом усього попереднього панування диктатури пролетаріату в Україні, а надто — за розкуркулювання і наступного масового вивезення селян на винищення в ліси північної Росії. Так автор брошури «8000000» Ф. Правобережний¹⁴ (псевдо Федора Пігіди), яку він написав 1947 року, коли за переконанням належав до гетьманців, подав цінні матеріали про розкуркулення і висилку селян з України в 1929 році. Перейшовши на позиції «революційної демократії» і ставши директором друкарні «Українські вісті», органу ЦК УРДП І. Багряного, він у «матеріалах до історії боротьби українського народу в 1920-1930 роках»¹⁵ «червону реакцію (1928-1929 роки)» згадає одним коротким реченням. Зате кілька розділів присвячує літературній дискусії, що точилася в ту добу, і до «натхненників і творців Українського Ренесансу» (стор. 55) зараховує, поряд із письменниками, що вже тоді були клясиками української літератури (М. Зеров, О. Вишня, померлі на еміграції А. Любченко і Т. Осьмачка)¹⁶, початкуючого в той час поета Багряного.

Мимобіжно, але із знанням справи період розкуркулювання і його жертви аналізує П. Лютаревич¹⁷ і Д. Соловій¹⁸. П. Лютаревич стверджує, що «з голоду не вмер в Україні *ані один комуніст*» (підкреслення П. Лютаревича, стор. 81).

«Взагалі, — говорить він на сторінці 193 своєї праці, — районів і місцеві комуністи, побоюючися за свої партійні квитки, в своїй більшості, як папуги, твердили голодним, що, мовляв, голод — це наслідки несумлінної праці, саботажу з боку несвідомих колгоспників». Він наводить епізод розкуркулення в селі Білоусівці родини Завгородніх, що до революції мала 48 десятин землі і складалася з п'яти сиріт, батьки яких померли в 1921-1922 роках:

«Актив села — комсомольці і буксирні бригади, озброєні рушницями, під'їхали до двору в зиму і лютий мороз 1929-1930 р., загрузили дітей на підводи. Дев'ятирічну Маринку Завгородню, яка схотіла сховатися у сусідній повітці, впіймали комсомольці і тягли за ноги до саней. Дотягнувши в такий звірячий спосіб її до саней, вкинули в сани, зауваживши при цьому, що «бачиш, кур-

14) Ф. Правобережний: «8000000», стор. 35-37, Вінніпег, 1951.

15) Ф. Пігідо: «Україна під більшовицькою окупацією», Мюнхен, 1956 р.

16) С. Єфремов у своїй «Історії українського письменства», Київ-Ляйпшг, 1919, творчості Т. Осьмачки відвів кілька сторінок (374-377), зазначаючи, що його поезія «дійсно біблійної простоти», що в ній «блискуча народня мова та епічний стиль дум».

17) П. Лютаревич: «Цифри і факти про голод в Україні», «Український збірник» ч. 2, стор. 92, Мюнхен, 1955.

кульське гаденя, ще схотіло сховатися!» Всі ці сироти були вивезені на Урал¹⁸.

Плач, біль, муки, страх — горе і страждання українських дітей, що їх комсомольці тягли за ноги по снігу для депортації на знищення за межами України, заглушилися на еміграції голосами тих революційних демократів, «прапором яких був і залишився Хвильовий: Хвильовий був комуністом, і ми такими були! Хвильовий був комсомольцем, і ми такими були!» — заявляли вони зухвало¹⁹.

Зрозуміла річ, що такі, потрапивши на чужину, замітають шляхи злочинів комуністів і комсомольців на Батьківщині. Маніяків, які служили чужій меті і намагалися терором винищити все національне і побудувати загірну комуну, вони змальовують як таких, що ніби сприяли Українському Ренесансу. Націонал-комуністичні Миколи (Хвильовий і Скрипник) стали, як відомо, самовбивцями в травні 1933 року, після dokonаних над українським народом злочинів.

Від 1921 р. по 1932 рік замовкли, згідно советських показників і закордонних публікацій, 224 українських письменників²⁰.

За час перебування на чолі уряду УСССР українських комуністів знищено Українську Автокефальну Православну Церкву з її духовенством і єпископатом на чолі з митрополитом В. Липківським, що складався з 34-ох єпископів і понад трьох тисяч священників та дияконів²¹. «В період від жовтня 1929-го року до лютого 1930-го року в полтавських тюрмах сиділо 28 священників лише Української Церкви. П'ятьох із них було розстріляно, один збожеволів, а останнім дано 5-10 років ув'язнення й заслано до далеких таборів для відбуття кари», — свідчить протоєрей М. Явдась²².

За діяльності М. Скрипника й його однодумців засудженням українських учених у процесі Спілки Визволення України 9. 3. — 19. 4. 1930 р.) був, як відомо, переламаний хребет українській науці. Саме з призначенням М. Скрипника на посаду народного комісара освіти УСССР почалося втручання уряду (КП) в наукове життя і діяльність Всеукраїнської Академії Наук. Саме цей нарком освіти, М. Скрипник, наказав виключити із списку дійсних членів ВУАН чільних науковців і знищити підготовлені до друку наукові праці²³.

Замітаючи сліди злочинів українських комуністів, вихвалювачі «націонал-комунізму» нічого не вигадали кращого в їхнє і своє виправдання, як діяти за рецептом російських чорносотенців. Ті свої темні наміри, відірваність і ворожість до власного народу

18) Д. Соловей: «Українське село в роках 1931-1933», «Український збірник», ч. 2, Мюнхен, 1955.

19) «Українські вісті» з 10 грудня 1953 року, Новий Ульм.

20) О. Калиник: «Терор в Україні за Скрипника» в журналі «Місія України» ч. 1, 1962.

21) М. Явдась: «УАПЦ», стор. 19, 159, Мюнхен, 1956 р.

22) Прот. М. Явдась: «Як більшовики в'язнять духовників», Мюнхен, 1953.

23) Проф. д-р Н. Полонська-Василенко: «Українська Академія Наук», т. I, стор. 35, 84, 128, т. II, стор. 195-199. Мюнхен, видання Інституту вивчення СРСР.

прагнули замаскувати нацьковуванням на інородницький елемент, закликаючи «Бей жидов, спасай Росію!» Націонал-комуністична реакція всі свої злочини в Україні намагається приписати виключно чужорідним елементам — росіянам. Так один із стовпів націонал-комунізму всупереч правді твердить, що «організатором голоду в Україні був П. П. Постишев»²⁴. Його товариш розвиває цю неправду, намагаючись спихнути на конто сталінського намісника П. Постишева знищення УАПЦ і перетворення ВУАН на філіял Академії наук СРСР²⁵. Ніхто не спроможний зменшити злочину Москви й присланих із Кремля в Україну комуністів, яким вірно служили їхні українські однопартійці. Звичайно, що знищення України — розкуркулювання, колективізація, голод було вирішено і схвалено в ЦК КПСС. Але виконавцями цього злочину були й українські комуністи. П. Постишев прибув до столиці УРСР, Харкова в січні 1933 року, коли УАПЦ була вже знищена, ВУАН, на дійсного члена якої обрали такого світоча науки як М. Скрипник, — підпорядкована АН СРСР, розкуркулювання і колективізація завершені, а голод, що розпочався восени 1932 року, досяг найвищої точки (лютий-травень 1933 р.).

«Число висланих за межі України на кінець 1932 року, в тому число жінок і дітей, досягло 2400000», — говорить Ю. Горліс-Горський²⁶. Цю цифру наводить також Д. Соловей²⁷. Знаходить вона підтвердження і в советських джерелах. «На чотири мільйона селянських господарств України куркулів було близько 500 тисяч», — подає «Історія УРСР»²⁸. В середньому «куркульське господарство» складалося з п'ятох осіб. Це й становить оті 2400000 висланих. Лише одиницям пощастило пережити заслання.

Своїм спогадам-свідченням К. Каздоба дав назву «Заметений шлях», бо, як він слушно говорить у передмові до книги, «злочини комуністичного уряду Москви заховані в архівах ГПУ-НКВД та по непрохідних нетрях Півночі й Сибіру, і тому вони залишаються ще таємницею на довгий час».

Початком замітання злочинів українських комуністів у виданнях «клясиків» української еміграційної публіцистики слід вважати вихвалювання лідером УРДП «кадрів в КП і комсомолі», що протиставлялися ніби руїницьким силам, які повернуться в Україну з в'язниць і заслання. Також спізнена поява цих моїх рядків у пресі — наслідок замітання шляхів про злочини націонал-комунізму: після виходу в світ книги К. Каздоба «Заметений шлях» її редактор, видавець журналу «Український самостійник» (ОУНз), в якому вона друкувалася протягом довшого часу, попросив мене написати рецензію на спогади, що розповідають про

24) І. Майстренко: «Організатор голоду в Україні — П. П. Постишев», «Сучасна Україна» з 26. 7. 1953 р.

25) Е. Подоляк: «Криваві роки» в часописі «Сучасна Україна» ч. 18, з 6. 9. 1953 р.

26) Ю. Г. Г.: «Ave, dictator!», «Українське видавництво», Львів, 1941.

27) Д. Соловей: «Українське село в роках 1931-1933», «Український збірник» ч. 2, стор. 77, Мюнхен, 1955.

28) «Історія Української РСР», т. II, стор. 12, Київ, 1958 р.

українських засланців у Вологодській області, бо, мовляв, мені, колишньому «спецпереселенцеві» в Архангельську область, що лежить 600 кілометрів на північ від Вологди, відомі умови заслання, події тих часів і навіть місцевість. Недоліками книги, що спричинені роботою редактора над нею, слід вважати вкладену в уста автора мемуарів західноукраїнську або еміграційну говірку, що певною мірою знецінює документальність опису. Тут зустрічаємо такі вислови, як «прийшла черга і до мене» (стор. 13, в розумінні «на мене»), «хвилювався на думку про своїх п'ятьох ув'язнених нучат» (14), «Транспорт погнався далі» (15), «розвільнення шлунку» (16), «лахи» (23), «советський достойник» (20), «часто падали дощі» (28), «тісточка» (30). Вислів «стояв добрий мороз» (16) не підходить до опису стану засланців, для яких мороз не міг бути добрим. В передмові, мені здавалося, треба б запитати, чому так сталося, що з України без заворушень, без спротиву вивезли кілька мільйонів осіб. Обвинувачення на адресу москаля не є ні з'ясуванням ні виправданням для вивезених. Причина нашого поневолення — у нас самих. Брак духу боротьби, організованості, обважнілість сприяли тому. Люди, які з російсько-японської або німецько-російської війни повернулися, обвішані орденами і медалями за хоробрість, вмирили без спротиву в голодний 1933 рік. Також засланці, за малими винятками, покійно гинули на півночі Росії або тікали з неї в Україну, в свої села, які ставали для них пасткою. Їх там ловили й вивозили ще раз на певну смерть. Декляраційні і деклямаційні вислови про борців за волю й майже цілковите безсилля в боротьбі з ворогом, супроводжуване мовчазним прокляттям, не можуть призвести до перемоги і визволення. Могили загинулих повинні бути не тільки обвинуваченням нелюдів, а й наукою для живих. Звичайно, такі роздуми в «Українському самостійнику» появитися не могли.

На 367-ми сторінках книги К. Каздоба вперше в мемуаристиці на чужині докладно розповідає про українських засланців на півночі Росії. Тут нема нічого вигаданого, ані рядка фантазії. Наводяться прізвища зібраних на заслання-знищення, назви їхніх сел, розповідається, як засланих нищили голодом, харчуючи «тріскою або воблою, часто з запахом», а коли мали води вдосталь — то Сула вже радість. Мало хто вижив із вивезених селян. А їх було два з половиною мільйона душ! Сліди цих злочинів можна знайти й у советських виданнях. Так, наприклад, видане президією Верховного Совета СССР «Административно-территориальное деление союзных республик» (Москва, 1965 і наступні роки) подає в розділі про Архангельську область про заснування селища Коноша, що став районним центром, в 1931 році, селища Плесецк, згодом центр Плесецкого району, — в 1932 році. У Вологодській області в 1931 р. засновано станцію Чебоксари Шексинського району, а в 1932 р. — селище Сокол, згодом центр Сокольського району, Сухону, Вожегу, які стали центрами районів із тими ж наз-

вами, Чагоду — Устюженського району. Як бачимо, на костях українців в Росії засновувалися нові виселки, селища і містечка, створювалися нові райони. В Україні в той час (1930-1933) ані одного нового населеного пункту не зареєстровано — росли лише кладовища.

Маємо на чужині політичні центри, наукові установи, які носять назви славних ще на Батьківщині інституцій. Треба було б сподіватися, що українські вчені на еміграції вивчатимуть не »звичайні звертати праворуч або ліворуч« (»Науковий збірник« ч. V Українського Вільного Університету, Мюнхен, стор. 213 і наступні), а напишуть фундаментальну наукову працю про те, про що заборонено говорити в УССР — історію України під советами. Вони могли б узагальнити свідчення, спогади, підсумки і висновки, що їх зробили й опублікували власними коштами, здобутими тяжкою фізичною працею, рядові українські політичні емігранти. Такі видання, як »Правда про советську владу в Україні« П. Страдника (Нью-Йорк, 1972, 246 сторінок) і рецензована книга К. Каздоби »Заметений шлях« мусить бути джерелом і зразком для науковців та діячів української політичної еміграції.

ЛІТЕРАТУРА, ВИКОРИСТАНА ДО ТЕМИ СТАТТІ, АЛЕ НЕ ЦИТОВАНА:

А. Микулин: »Концентраційні табори в Советському Союзі«, Видання ЗЧ ОУН, 1958 р., сторінок 228.

Б. Яковлев: »Концентрационные лагеря в СССР«, Мюнхен, 1955.

Проф. В. Дубровський: »Комуністи у власних кацетах«, в-во СЗСУ-СП в Нью-Йорку, 1953 р.

Проф. В. Дубровський: »Машина масового вбивства«, в-во УВАН і »Українського селянина«, Мюнхен, 1954.

Марія Павленко: »Викинуті з гнізда«, в-во »Український селянин«, Мюнхен, 1955, сторінок 81.

»Найбільший злочин Кремля«. Накладом ДОБРУС у Великобританії, Лондон, 1952, сторінок 112.

»Відкрий перед усіма народами цю країну, в якій задушена релігія, обезцезнена Церква, закована свобода сумління, потоптана не тільки християнська, а й загальнолюдська мораль, а на глум і ганьбу всього людства шумно рекламуються рабські свободи та зберігається церква, яка по суті є тільки придатком МГБ і МВД. Розкажи про знищення Української Автокефальної Православної і Греко-Католицької Церков, про помордованих і засланих українських єпископів, священників і вірних. Роз'ясни чужинцям, що теперішня російська православна церква не має нічого спільного з вільною Церквою і являється емведівською агентурою...«

(Із »Звернення Воюючої України до всієї української еміграції«)

О. д-р Іван ТИЛЯВСЬКИЙ

ДО 25-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ МАЛОЇ СЕМІНАРІЇ В РИМІ

Цей короткий нарис головніших моментів і подій, пов'язаних із 25-літтям діяльності Української Папської Малої Семінарії в Римі, не є повною історією цієї установи, бо на це тут, у США, ми не мали ні архівів, ані повних статистичних даних. Ми справді сподівалися, що хтось із теперішніх професорів УМС подасть до преси хоч би короткий ескіз діяльності цієї установи впродовж 25 літ від її заснування, але дотепер у пресі ми нічого про це не читали. Ми рівно ж не знаємо, як далеко дійшов із своєю працею о. д-р Д. Блажейовський, який, як нам відомо, почав збирати матеріали по дотичних архівах із наміром писати історію УПМС у Римі. Очевидно, нині найбільшим джерелом документів для історії цієї установи — *мав би бути її архів*. Велика частина документів, зокрема щодо її початків, знаходиться в архіві бл. п. Кир Івана Бучка, тепер у зарядженні Апостольського Візитатора Кир Мирослава Марусина. Деяко є в салезіянських архівах; багато чого в посілості Кир Андрія Сапеляка щодо початків МС в Люрі та в Кастельгандольфо. Хоч ми не маємо під руками всіх вищезгаданих архівних матеріалів, і наша праця не буде мати характеру вичерпної історичної студії, все таки постараємося подати короткий нарис діяльності УМС із нагоди її 25-ліття на підставі матеріалу, яким можемо тут диспонувати.

Люрі (1952-1956)

Є факт, що минулого року, 1977-го, припадало 25-ліття УМС, якщо береться до уваги офіційну дату її народження, тобто її офіційну інавгурацію і посвячення, що відбулися величаво в неділю 29-го червня 1952 року в Люрі. Коли взяти в руки «Вісник Української Греко-Католицької Церкви в Західній Європі», ч. 6 (69), 1952, число це в цілості присвячене цій події. Але ми знаємо, що кожне народження має свою історію ще перед народженням — має своїх батьків, що дали початок цьому народженню: так є і для УМС.

Місцем виникнення УМС було невелике французьке село Люрі (Lougy) поблизу м. Орлеану. Сама ідея про МС та її першопчатки сягають дещо далі в минуле, ніж сама дата її посвячення (29. 6. 1952 р.). Десь на початку 1951 року Кир Іван Бучко, Апостольський Візитатор для українців у Західній Європі, за порадою

й посередництвом о. прелата Петра Голинського, його Генерального Вікарія на Німеччину, сконтактувався з Генеральним Проводом (Курією) Отців Салезіян в Туріні (Італія) із проханням, щоб чин призначив кількох українських отців-салезіян, які могли б перейняти провід проектованої школи, що планувалось відкрити її у Франції, в Люрі, на посіlostях бувшої Рільничої Школи для українських повоєнних скитальців, і там організувати Малу Семінарію для покликань УКЦ на скитальщині. Посіlostь охоплювала 15 гектарів парку (пишний дубовий ліс), мале озеро, замок (Château de la Chesnaye) і ферму з будинками та стодолами. Управою ферми МС не могла займатися, тому якийсь час нею завідував о. Б. Каричек, а пізніше відпродано її французьким фермерам.

Коли мова про початки УМС в Люрі і пізніше, то не можна забувати, що плян відновлення МС на скитальщині пішов від Кир Івана Бучка. Вона мала бути продовженням Львівської Малої Семінарії, основаної 1919 року, провід якої Митрополит Андрей поручив молодому тоді о. Іванові Бучкові. А коли о. д-р Іван Бучко був іменований (1929 р.) на пост Львівського Єпископа-Помічника, провід МС перейняв о. Яків Перрідон, священник голландського походження, що працював тоді між українцями в Галічині. Львівська МС набрала великого розквіту в 30-их роках; вона стала великої ваги закладом середньої освіти і джерелом покликань.

Стець митрат Перрідон, ставши Генеральним Вікарієм Апостольського Візитатора на Францію, заподадливо підтримував ідею Кир Івана Бучка про створення МС у Франції, як продовження Львівської. Так, колись обидва ректори УМС у Львові, старуються тепер відродити її на еміграції. Цю ідею тяглости повторено кількакратно в день посвячення МС в Люрі, а на обкладинці «Вісника Укр. Греко-Католицької Церкви в Зах. Європі», в числі, присвяченому всеціло відкриттю МС в Люрі, зображено два будинки, один побіч другого, з надписом: «Львів—Люрі».

Створення УМС в Люрі дало змогу кільком українським священикам із Салезіянського Чину започаткувати свою апостольську працю серед української молоді на еміграції. Прихильним посередником у переведенні цієї справи між Кир Іваном Бучком і Генеральним Проводом Салезіянського Чину був тодішній Генеральний Вікарій на Німеччину, о. Петро Голинський, бувший катехит Перемиської гімназії. Він знав майже всіх отців українських салезіян поіменно, бо він був одним із тих, що посилали українських студентів кандидатів до Салезіян до Італії, щоб там вони приготувалися до майбутньої праці між українською молоддю. Митрополит Андрей мав уже готові плани для українських салезіян у своїй Митрополії, але II-га світова війна перекреслила всі ті надії.

Початково (1951 р.), як виховників і організаторів нової уста-

нови, Салезіянський Генеральний Провід призначив двох молодих українських священиків: о. Андрія Сапеляка і о. Григорія Гарасимовича, і двох французьких салезіян, бо урядові чинники Міністерства Освіти поставили це як умову для відкриття української школи у Франції, директором якої мав би бути французький громадянин. Рік опісля, 28-го лютого 1953 р. прибув до помічі, після завершення своїх студій у Римі, о. д-р Теодор Кудла, а восени того ж року прибув до Люрі о. Іван Тилявський. Так що на початок шкільного року 1953-1954 МС в Люрі мала до диспозиції для педагогічної праці сімох салезіян — 4-ох українських священиків, одного французького, і двох молодих клериків-студентів: один француз, а другий словак (цей досить добре володів і українською і французькою мовами). Вони відбували між нами свій педагогічний стаж, як асистенти. Першим Настоятелем МС в Люрі був французький салезіанин о. Лаврентій Д'Егр, а о. А. Сапеляк був керівником школи. Українські отці салезіяни прибули до Люрі на початку грудня 1951 р.; 8-го грудня відправлено там вперше Службу Божу, і так була неофіційно започаткована Мала Семінарія.

(Далі буде)

»Русифікація, економічна експлуатація, приниження гідності неросіян і винищувальна протинаціональна політика «старшого брата» створюють для українців нестерпні умови життя. Їх провідні діячі приходять до висновку, що русифікаторському насильству необхідно протиставити свободу національного самопізнання, самоусвідомлення і самовироблення. Разом із тим конечні і максимальний культурний розвиток на ґрунті національної мови, традицій та послідовна боротьба проти російського великодержавного шовінізму.

Українці свідомі того, що на практиці «ще тісніше зближення» з російським народом означає насильницьке «зливання націй», а передусім української, з нацією російською. Панівна російська нація послідовно намагається здійснювати «злиття націй» у межах своєї імперії на базі російської культури».

(Ствердження й постанови V-го Великого Збору ОУН)

СТВОРЕНО ВІДДІЛ АФ АБН У НЬЮ-ЙОРКУ

Нью-Йорк. Тому, що минулого року Крайову Екзекутиву АФ АБН було перенесено з Нью-Йорку до Детройту-Чикаго, виникла потреба створити Відділ АФ АБН у Нью-Йорку. У суботу 4-го лютого 1978 р. в Домі ОВФронту при вулиці 136 Друга авеню відбулись основуючі збори, у висліді яких постав Ньюйоркський Відділ АФ АБН, на чолі з литовським суспільно-політичним діячем Петрасом Азуаласом.

У нарадах взяли участь: член ЦК АБН і редактор різномовних видань АБН п-і мгр Слава Стецько, голова Екзекутиви АФ АБН інж. Богдан Федорак, який провадив нарадами, голова Болгарського Національного Фронту д-р І. Дочеф, голова Українського Відділу ПАБНА інж. Володимир Гладкий, голова Білоруського Конгресового Комітету І. Косяк, військовик і письменник з Північного Кавказу Гассан-Бей Аслан Бек, представники Хорватії, Східньої Німеччини, Естонії, Латвії, Литви, Румунії, Малярщини, Куби, Козакії та численні гості.

В склад української делегації, яку счолював інж. В. Гладкий, входили п-і Дарія Степаняк, д-р Т. Крупа, д-р О. Соколишин, Я. Савка, мгр Б. Потапенко, мгр Я. Дацків, А. Прядка, Оксана Дацків.

Звітуючи за тримісячний період праці, голова Екзекутиви АФ АБН інж. В. Федорак поінформував про наладження важливих контактів з американськими профспілками, про реактивізацію відділів АФ АБН і створення нових, про симпозиуми на тему поневолених народів при різних коледжах і університетах та ін. Промовець підкреслив велике значення започаткованої д-ром А. Бедрієм праці в напрямку творення виборчих блоків із еміграцій поневолених народів в СССР і сателітних країн, щоб впливати в дусі національно-визвольної політики США у відношенні до поневолених народів.

У широкій дискусії над напрямними дальшої праці АФ АБН, в якій взяло участь багато присутніх, нап'ятовано політику «детанту», як шкідливу для поневолених Москвою народів, так і для Америки, вирішено активно творити передвибірчі блоки, добиватися шляхом листів і особистих зв'язків з законодавцями зміни американської політики зі змагань виключно за людські права — на змагання за національні права. Вирішено добиватися на форумі Об'єднаних Націй застосування резолюцій про деколонізацію у світі також до останньої імперії — московської, у формі СССР. Звертатися з відповідними документами до новоствореної комісії ОН в Женеві (Швейцарія) у справах людських прав.

Представник з Європи, п-і мгр С. Стецько поінформувала в своєму слові про працю Антибольшевицького Блоку Народів, у 35-ліття створення АБН. Промовця сказала, що советська преса вже давно — «поховала» різнонаціональні політичні еміграції, але постійна московська лайка в сторсну т. зв. буржуазних націоналістів є найкращим свідчен-

ням дії АБН та складових національних організацій із поневолених народів. Ред. Слава Стецько зачитувала уривок з найновішої політичної заяви з поневоленої Вірменії, яка домагається незалежності і державної суверенності. Розповіла про діяльність АБН, який очолює Голова Українського Державного Правління п. Ярослав Стецько, у різних державах світу, навела приклади різних акцій зокрема північних кавказців у Туреччині, естонців у Скандинавії, туркестанців у арабських країнах. Поінформувала про вияви спільної боротьби і зусиль поневолених народів за залізною заслоною, про відмічення спільності ідей і спільних виступів в творах захальваної літератури. Відмітила дію АБН на форумі Світової Антикомуністичної Ліги (ВАКЛ), згадала про діяльність АБН в рамках Європейської Ради Свободи (ЕРС), про скріплення праці й впливів АБН в Англії, про політичні семінари для молоді та, врешті, про створення при ЦК АБН Комітету Деколонізації, в склад якого увійшли представники від України, Болгарії, Білорусі, Румунії, Туркестану. Вони очолюють акції від імені всіх поневолених народів. Розповівши про пресові, радієві і телевізійні виступи дост. Ярослава Стецька в останній поїздки до Арізони, Каліфорнії, Чикаго, Детройту, Клівленду, Сиракюз, Пітсбургу, Торонто, про зустрічі з представниками поневолених націй і американського політичного світу, мгр С. Стецько повідомила про заплановану конференцію ВАКЛ у Вашингтоні та про підготовче засідання у цій справі в Лос Анджелес.

»Створюваний вами Відділ АБН у Нью-Йорку, — сказала в кінці промовця, — буде великою допомогою у нашій праці й боротьбі проти московського імперіялізму«.

До Управи новоствореного Відділу АФ АБН у Нью-Йорку були вибрані: голова — Петрас Азуалас, заступник — Петер Вітенюс (Литва), 2-ий заступник — інж. В. Гладкий (Україна), секретар — д-р М. Ніснер (Сх. Німеччина), скарбник — М. Мікетіч (Хорватія).

Наради мали коротку перерву на обідню перекуску приготовану паннями з Українського Відділу АБН у Нью-Йорку.

Створення нового Відділу АБН у Нью-Йорку має свою глибоку символіку. В час »поховання« большевиками АБН та політичних еміграцій взагалі, Антибольшевицький Блок Народів у своє 35-ліття розгортає свою діяльність і творить все нові і нові відділи для скріплення праці за визволення всіх поневолених народів з-під московського і комуністичного ярма. (л.п.)

**СКЛАДАЙТЕ ПОЖЕРТВИ НА ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ!
НАШ ПЕРШИЙ І НАЙГОЛОВНІШИЙ ОБОВ'ЯЗОК — ДОПОМОГА
НАШИМ БРАТАМ І СЕСТРАМ У ПОНЕВОЛЕНІЙ БАТЬКІВ-
ЩИНІ У БОРотьБІ ЗА ВОЛЮ І ДЕРЖАВНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ!**

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

Вміщуємо уривки з довшого витичування д-ром Олегом С. Підгайним програми УРДП під ідейним проводом В. Гришка (ліва). У ньому автор, один із молодших, заторкує січневі дати Визвольних Змагань (а ми у цьому році відзначаємо 60-ліття їх), обман т. зв. національної політики Леніна, проблеми аграрної і державницької революції, відродження «російської орієнтації» серед воскобійниківців, плебісцит, неомарксизм, полівіння й т. д. За скорочення просимо вибачення в автора. Можливо, що він або й інші наші науковці продовжуватимуть студії над порушеними у цьому листі питаннями української визвольної боротьби.

Редакція «Визвольного Шляху»

*

Високоповажаний Пане Редакторе!

Почав я огляд із програми лівого відламку УРДП. Почав саме із цього угруповання із-за двох причин. Поперше, це найбільш впливова група поміж лівими партіями. Друга причина більш персональна. Мій батько, сл. пам. Семен О. Підгайний, разом із сл. пам. Іваном П. Багряним, створили матірну УРДП у 1945 році. Пам'ятаю, що партійне посвідчення партії УРДП мого батька було ч. 2.

Виростав я в оточенні матірної УРДП і на протязі років мав достатню можливість вивчити осіб та партійні напрямки УРДП, хоч залишився поза членством партії.

Мене вже довший час цікавить питання причини полівіння деяких колишніх членів УРДП, які остаточно відломилися від матірної УРДП і створили окремих — лівий — уламок цієї партії.

Із щирим привітом

Проф. д-р Олег С. Підгайний

ДО ПОНЯТТЯ «РЕВОЛЮЦІЇ» У ПРОГРАМІ ЛІВОГО ВІДЛАМУ УРДП

У цих заувагах буду говорити лише про поняття «революції» у програмі тієї групи колишніх членів УРДП, які під проводом проф. д-ра М. Воскобійника та головного автора програми, д-ра В. Гришка, ведуть українську політичну думку у сліпий кут, а революцію зводять нанівець.

Програма говорить про «третю революцію». В українській науковій літературі цей період загально знаний, як «національно-визвольна боротьба 1917-1921 рр.». Саме таке було розуміння слова «революція» за часів творення УРДП сл. п. Іваном Багряним, сл. п. Семеном Підгайним та багатьма іншими, коли слово «революційна» було втілене в назву УРДП в 1945 р.

»Третя революція« у програмі лівого відламу УРДП розуміється, як процес синтези »демократичної революції „буржуазного” типу« (себто національно-визвольної боротьби від березня 1917 р.) і, її »заперечення», » „пролетарської” революції з використанням демократії для цілей диктатури« (себто розвитку большевицької реакції від листопада 1917 року).

Як бачимо термінологія програми неомарксистська, ... синтеза означає »творче засвоєння і поєднання... різних... суспільних систем, які в боротьбі протилежностей на історичній пробі суспільного життя виявилися позитивно«.

Програма й далі уточнює ці »суспільні протилежності« словами, »капіталізм«, що мав би окреслювати »буржуазну революцію« (себто лад УНР) і »соціалізм«, що мав би окреслювати »пролетарську революцію«, (себто лад СССР — УССР). Таке формулювання відмовляє право зватися соціалістом усім членам Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії, та Партії Українських Соціалістів-Революціонерів, у 1917-1918 рр., себто М. Грушевському, С. Петлюрі, В. Винниченкові та мільйонам інших, а так само Вандервельде, Бернардові, Шову, Міттерану, Пілсудському, Шайдеману та багатьом іншим.

Виходить абсурд: мільйони соціал-демократів та соціалісти-революціонери, за якими при кінці листопаду 1917-го року голосувало коло 90% населення України проголошуються програмою брехунами і обдурювачами народу, а ті якихось 20 тисяч большевиків на Україні, переважно росіян, малоросів та жидів, означається таким чином як чесних людей, які не оббріхують людей, називаючи себе справжніми »соціалістами«. Автори програми роблять з переважної частини членства Української Центральної Ради — брехунів. Це робиться, мабуть, у дусі »синтези«, бо й большевицька історіографія має той же підхід.

Але головне не у цьому, а в тому, що ціллію лівого відламку стає синтез ладу УНР та СССР — УССР. Хіба за таку »синтезу« боролися і згинули мільйони українців за часів Революції, Великого Голоду 1932-1933 рр., на Соловках, у Колимах, Вінницях, в часах терору на Західній Україні 1944-1947 рр., Нового Голоду 1946-1947 рр. та В. Мороз і сотки тисяч чи мільйони безіменних борців, що мучаться по тюрмах, концтаборах, та примусово-»найомними« по всяких Норильських?

Що автори програми цілком серйозно говорять про свою таку »синтезу«, синтезу ідей української національної революції та »пролетарської революції«, бачимо при розгляді програми у відношенні до питання революції у аграрному і в найголовнішому питанні для України сьогодні, державницькому питанні, себто у питанні України, як держави ...

Хочу розглянути поняття »революції« у програмі. Головні елементи у цім питанні це *аграрна революція* та справді принципове питання, *державницька революція*. Хоч і є інші питання, але ці два питання обумовлюють усе: питання становища найбільшої групи населення України й питання України, як такої.

В пунктах конкретної програми, які стосуються *аграрного питання*,

бачимо, що колгоспна система, ця модерна брутальна форма кріпацтва, цілком не має бути ліквідована на базі власності окремого селянина на своєму власному земельному господарстві.

Замість того, програма вимагає «реального самоврядування селянства в усупільненому сільському господарстві». Не будемо дошукуватися форм такого «самоврядування» (чи мається на увазі вибір бригадирів, а чи оплату окремого колгоспника, а може ствердження «Держпляну УРСР»), бо перебуваємо у лоні фікцій...

Авторам програми не приходить на думку, що головний елемент у колгоспі це примус. Говоримо не про примус з інтелектуальних позицій, а про примус «маленьких людей» у «звичайних справах». Щодня і кожним відчувається терор тепер не лише у відношенні до окремих одиниць, а й в таких, звичайних питаннях, чому мій син не може піти до університету, де місце зарезервоване для сина секретаря компартії, колгоспу, хоч у мого сина кращі оцінки. Чому моя дочка має бути молочаркою у Казахстані лише тому, що голова колгоспу сподобав собі іншу дівчину. Чому я не можу йти до міста за кращою працею без псевідки голови колгоспу? Ці питання помножені на мільйони не знаходять жодного розуміння у авторів програми лівого відламу УРДП.

Таким чином, чим же відрізняється ця вимога «справжнього колгоспного ладу» від вимог деяких розчарованих большевиків з КП(б)У у пізніх 20-х і ранніх 30-х рр.?

Одне ясно, що за таким розумінням «революції» в аграрному питанні не піде ні цілий нарід України, ані селянство України, бо *Україні не треба ні «колгоспного ладу» ні «справжнього колгоспного ладу»*.

Передбачити хід революції неможливо, бо вона може тривати місяці або й роки. Не дивлячись на це програма каже, що «система ліквідується революційним законодавством в організований спосіб». Насамперед сподівання, що селянство погодиться на колгоспне ярмо в ході боротьби за революційні державні інституції — це марення. Це одна справа.

А подруге, обіцяна «ліквідація системи» фактично перекреслюється в тій же програмі. Пропонується лише «вільний вибір форм землекористування».

При цім формулюванні перекреслюється бажання окремого селянина провадити своє господарство на власній землі. Неможливим є справедливий розподіл землі між селянами й «справжніми колгоспами» або кооперативами, які матимуть претенсії на ті ж самі клаптики землі. Отже «вільний вибір форм землекористування», беручи під увагу претенсії інших груп населення на ту ж саму землю, практично буде викликати братовбивчу війну за землю окремих селян, «справжніх колгоспів» і кооперативів, або насильство центральних установ. В кожному випадкові окремий селянин або загубиться, або ліквідує своєю дією всякі розмови про «вільний вибір форм землекористування».

Таким чином програма лівого відламу не дає, але відмовляє будь-яку гарантію окремому селянинові на частину землі. Можливо відмовляється цю гарантію селянинові в дусі «синтези», бо большевики розгля-

дали селянина, як дрібного «буржуа», і автори програми розглядають революцію 1917 року, як «буржуазну», а суспільний лад УНР, як «капіталізм».

Якщо брати програму серйозно, то виходить абсурдна картина, за якої селяни, скинувши чуже колгоспне ярмо, добровільно схиляли б шию перед «своїми бригадами». Можемо бути певними, що наш селянин на жодні соціальні експерименти, вигадані авторами програми лівого відламу УРДП, *не піде*.

Ця програма йде проти усіх традицій українського селянства і прагнень селянства цілого світу, включно з Європою, Америкою і Канадою. Висновок: Не ставлячи на пряме революційне завдання розподіл землі, відлам УРДП діє проти інтересів селянства. Більше того, діє проти загального визволення України...

В конкретній програмі революція розглядається лише на ґрунті сучасної української дійсності, тобто в цілому комплексі СРСР. Ліва УРДП в цій програмі тісно пов'язує «завдання української революції з цілістю завдань загально-революційного процесу в СРСР, а в тому і в Росії». Далі програма закликає до створення «спільного революційного фронту народів СРСР включно з російським народом». Ціль цього всього була б «революційно-демократична перебудова СРСР».

Тут бачимо знову давню фатальну помилку: нерозрізнення інтересів українського і російського народів, в чому була кардинальна помилка і українського руху 1917 року, прямим наслідком якої були орди Муравйова в Києві на початку 1918 року.

Ще Грушевський у лютому 1918 року писав, що у полум'ях пожерів у Києві згоріли не лише культурні надбання, а й ілюзії спільної боротьби разом із російським народом, отже прогоріла так звана «російська орієнтація»...

І ось творці програми відламу УРДП «відкрили Америку» і знову проголошують спільний фронт з Росією!

Замість того, щоб виводити Україну, хоч би у принципі в світову спільноту народів (це мав би бути найскромніший мінімум всякої української самостійницької політичної групи), автори програми пропонують федералізований СРСР. Знову маємо вимогу «справжнього СРСР», замість існуючого.

Наступний пункт — це вже не маячіння, а зухвала зневага над українським народом. Автори програми цього відламу пропонують «плебісцит» у питанні «союзного статусу». Це той «плебісцит», на який не міг погодитися український рух у червні 1917 року. Такою пропозицією перекреслюється і III Універсал, і IV Універсал, і Акт Соборности, і вся велика героїчна боротьба українського народу, що коштує його мільйони жертв.

Автори програми лівого уламку УРДП довершують свою зневагу над українським народом вимогою «визнання факту існування формальної державности УРСР». Ідеться про ту жалюгідну «державу», яка почала своє існування, як «робітничо-селянський уряд», «УНР», назву, яку Ленін «позичив» у Української Народньої Республіки. Цю

»державу« Сталін ліквідував у квітні 1918 року, просто, сказавши Затонському: »Досить бавитися в уряд і республіку; виглядало б досить; пора кинути гру«.

Пригадаймо, що під час Визвольної боротьби, Ленін то витягав цю »державу« з кишені, то знову засовував, залежно від пропагандивних потреб большевицької Росії. Цю »державу« Ленін витягав під різними назвами, найперше під назвою, правда, позиченою »УНР«. Коли Директорія УНР визволила Україну, то Ленінові знову була потрібна »українська держава« для пропаганди, хоч із-за внутрішніх комплікацій, большевики не могли погодитися на персональний склад »уряду« для »держави«. А це ж для Леніна ніяка трудність, жодна проблема і 6 січня 1919 року Ленін створив нову фіктивну державу, цього разу під новою назвою (якоїнебудь поваги до слів та їх значення Ленін не мав), а саме »УСРР«, хоч без уряду.

Але та »держава« існувала дуже коротко. Воєнні поразки УНР відіпхали армію УНР аж за Збруч. То для чого бавитися в якусь »УСРР«. Тож 1-го червня 1919 року »УСРР« знову ліквідовано через »воєнний союз Советских Республик«, а »уряд«, міністри, посидівши, таким чином 4 місяці, якось так самі роз'їхалися. Який »уряд« така й ліквідація...

Ця фіктивна держава »УРСР« інколи під іншими назвами за весь час свого існування служила прикриттям для московської КПСС при поневоленні України та знищенні між 10 та 15 мільйонів її населення, та окремих творчих одиниць. І в зв'язку з цим дуже дивною є вимога лівого відламу УРДП впустити їх до системи Державного Центру УНР.

Між іншим, програма цього відламу говорить теж про революційно-демократичну перебудову »УРСР« в »нову УНР не конечно за назвою«. (Нагадуються ленінські »геніяльні« вказівки). Автор цих рядків під час відвідин Гарвардського Інституту Українознавства в Бостоні мав випадкову розмову із проф. д-ром М. Воскобійником. Автор міг лише дивуватися з тієї непоінформованости і наївности проф. д-ра Воскобійника, щодо сучасних процесів в Україні. Але найбільше вразила автора неповага професора до значення слів.

Він заявив мені, що назва майбутньої української держави — це справа не істотна. Коли автор цих рядків запитав, що було б, як би провідники Української Центральної Ради назвали Україну не УНР, а »Южным Краем Империи Романовых«, то на це питання не дістав ніякої відповіді...

Отже бачимо ту саму ситуацію при обговоренні поняття революції, як у державницькій так і у аграрній площині.

Суть їхньої »нової УНР не конечно за назвою« можна пізнати, з розгляду розв'язки питання революції, як щодо аграрної, так і державницької справи. Як вони собі уявляють, щоб з »УРСР« із затриманням колгоспної системи, хоч і на певний час (а таким чином з затриманням упривілейованої комуністичної касты), могла б вийти »нова УНР не конечно за назвою«, тяжко сказати. Це хіба буде не що інше, як та

»загірна комуна«, яку колись пропагували деякі большевики в Україні, як бажану »справжню Радянську Україну« ...

Ще в 30-их роках Лев Троцький випустив свою брошуру під назвою »За Радянську Україну«, де широко критикував Сталіна і де якраз пропагував »справжній радянський лад« у »справжній Радянській Україні«. Невже ж у 1977 році треба ще шукати надхнення і мудрости у застарілих та нікчемних концепціях, відкинутих життям!?

У підставово-пропагандивній програмі, що позбавлена будь-якого серйозного значення, в питанні революції у відношенні до державності України згадується, що їхній перший універсальний постулат — це вільна та вповні незалежна українська демократична держава. Поняття слова »демократія« у програмі теж надзвичайно незвичне, але це їхнє поняття заслуговує окремого розгляду.

Згаданий універсальний постулат — це данина часові. Зовсім не випадково, ця держава не окреслюється, як УНР, бо їхня »синтеза«, про яку говорять автори програми, таки не включала б УНР, бо вона продукт »буржуазної революції«.

Підсумовуючи сказане, твердимо, що поняття »революція« у програмі лівого УРДП, має надзвичайно специфічну якість неомарксистського напрямку, і цілком не співзвучне воно з розумінням слова »революція«, як його вживалося за часів творення УРДП в 1945 році, і з тим, як воно вживається в загальній українській науковій і політичній літературі сьогодні.

Слово »революція«, як його вжито у програмі лівого відламу УРДП вміщає поняття повороту до усяких збанкрутованих концепцій, прямий наслідок яких — це ССРСР-УССРСР, ця тюрма для українського народу ...

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА »В.Ш.« СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Folksham Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, Vic. 3046. Australia.

Mr. W. Lytwyn,
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T. 2603
Australia

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B. A/Z 2.
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
1425 Soler, 5039 — BS AIRES
Rep. ARGENTINA

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72. Bruxelles, 4.

КАНАДА:

The League for the Liberation
of Ukraine, 140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., Canada M5V 2R3

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186, Bld. St. Germain
75—Paris, 9^e

США:

Mr. H. Cebrij
136 - 2nd Ave.,
New York, N.Y. 10003,
U.S.A.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
6427 W. Forest Preserve Drive,
Harwood Heights, Ill. 60656

Дітройт і околиця:

Mr. Ilko Rozak
5051, Sobieski
Detroit, Mich. 48212

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 90 пенсів або 2,50 дол. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.